

КИТОВХОНАИ МАКТАВ

Ч. АЙТМАТОВ

НАХУСТИН УСТОД

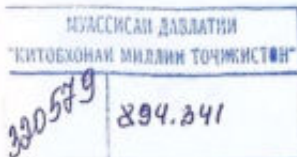
ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ

НАХУСТИН УСТОД

Повестҳо

Душанбе
«Адиб»
1988

Муҳаррир
А. Маъмуров

Айтматов Ч.

А 39 Нахустин устод: Повестҳо. (Барои бачаҳои синни миёна ва калони мактабӣ). — Душанбе: Адиб, 1988. — 176. саҳ.

Нависандаи кирғиза муҳаббат Мукофоти Ленини давлати Ҷумҳурии Айтматов адаби дӯстдоштаи ҳақиқатдӯст. Қариб ҳамаи асарҳои ӯ ба забони тоҷикӣ тарҷума ва нашр шудаанд.

Ин китоб аз ду ҷанбаи адаб — «Нахустин устод» ва «Турмаҳои бармаҳал» фарқҳои ҷидда дорад. «Турмаҳои бармаҳал» ба талаби тарҷума шудааст ва бори аввал ба диққати ҳамагон пешкаш мегардад.

Айтматов Ч.

Первый учитель.

В книгу входят две повести современного киргизского писателя: «Первый учитель» и «Ранние журавли».

Повесть «Первый учитель» посвящена комсомольцам первых лет революции, тем, кто во жгучей силе и жизни воспитывали советских людей.

Повесть «Ранние журавли» о жизни киргизской детворы в период Великой Отечественной войны.

А 4803300100—180 196—88
М 503(12)—88

ББК 84 Кирг. 7—4

000838835

Китобхонаи миллии Тоҷикистон

© «Детская литература», 1984.
© Нашрейти «Адиб», 1988.

НАХУСТИН
УСТОД

— Ман тирезахоро калон кушодам. Ба хона ҳавон тоза даромад. Дар ҳавон нимторики ақиқи равшан шуданстода тарху нусхаҳои хонаки расми ба кашиданаи сар кардаамро бодикқат аз назар мегузаронам. Нусхаҳо бисёр, ман расмкаширо чандин бор аз нав сар мекардам. Аммо дар бораи худ расм ҳукм кардан ҳоло барвақт аст. Ман ҳоло чизи асосиро, ки нохост погузирона ба ҳаёл мерасаду мисли ин санададаи тобиистонӣ то рафт равшантар гардида, ба як тарзи номатълуми ғайри қобили эзоҳ ба дил фараҳ мебахшад, наёфтаам. Ман дар ҳомӯшии саҳарӣ дар рӯи хона қадим мезанаму муттасил фикр мекунам. Хар дафъа аҳвол ҳамин. Ва хар дафъа ба чуқури ақида меоям, ки расми кашиданистодаи ман ҳоло фақат нақшаи пешакӣ аст.

Ман намехоҳам, ки ҳатто ба дӯстони наздикам ҳам дар бораи асари нотамои пеш аз вақт гап зада, оиҳоро аз вай огоҳ кунонам. Ин на аз он сабаб аст, ки ба кори худам аз ҳад зиёд хурдагирона диққат медиҳам, балки аз он сабаб, ки ба фикри ман чӣ хел одам шуда ба камол расидани кӯдаки имрӯз дар ғахвора бударо пешакӣ пай бурдан мумкин нест. Айнан ҳамин тавр дар бораи асари нотамои ҳам пешакӣ ҳукм кардан маҳол аст. Лекин ин дафъа ман ба қондан худ рӯи накарда, мехоҳам бо овози баланд гӯям, дурусттараш, фикрҳои худро дар бораи расми ханӯз кашиданашуда ба мардум маълум кунам.

Ин ҳавову ҳавас нест. Ман дигар хел рафтор карда наметавонам, зеро ҳис мекунам, ки як худам аз уҳдаи ин кор намебароям. Ҳодисае ки дили маро ба ҳаяҷон овард, ҳодисае ки маро ба расмкашии водор намуд, ба назарам чунон калон менамояд, ки як худам онро саришта карда наметавонам. Метарсам, ки онро мисли қосан лабрез бардошта бурда натавониста, мабодо дар роҳ лат дода резонам. Мехоҳам, ки одамон ба ман бо

маслиҳат ёрӣ расонанд, тариқи ҳалли масъаларо нишон диҳанд, то ки онҳо ҳеч набошад, фикран дар пеши се-
пояи рассомӣ ба паҳлуи ман нистанд, то ки бо ҳамроҳии
ман ба ҳаяҷон оянд.

Ҳарорати дили худро дарег надоред, ба ман наздик-
тар биёед, ман бояд ин ҳодисаро нақл кунам...

* * *

Авули мо Куркурев дар пуштан васеи дар доманан
кӯҳ воқеъ аст, ки ба он ҷо аз дараҳои бисёр ҷӯйчаҳои
пуршӯри кӯҳӣ қорӣ шуда меоянд. Дар поёнтари авул
водин Зард, дашти фароҳи қазок воқеъ шудааст, ки ат-
рофи онро шоҳҳои силсилаи кӯҳҳои Сиёҳ ва роҳи
оҳан, ки монанди раҳи тирае ба назар намуда, аз мо-
байни дашт ба тарафи ғарб рафта дар паси уфуқ пинҳон
мешавад, фаро гирифтаанд.

Дар авул дар болои теплае ду дарахти калони сафе-
дор қад кашидаанд. Ман ин ду дарахтро аз бозе ки худ-
ро мешинохтагӣ шудаам, медонам. Ба Куркуреви мо аз
ҳар тараф ки наздик шавед, пеш аз ҳама ин ду сафе-
дорро мебинед, онҳо мисли фанусҳои роҳнамои болои кӯҳ
ҳамеша дар пеши назар намоёнанд. Ҳатто намедонам,
сабабаи чӣ бошад — оё аз он сабаб, ки таассуроти айё-
ми бачагӣ ба кас махсусан азиз аст, ё аз он сабаб, ки
ин ба ҳунари рассомии ман вобаста аст, вале ҳар дафъа
ки аз поезд фурумада аз мобайни дашт ба тарафи аву-
ли худамон меравам, аввал аз дур ҷашм давонда сафе-
дорҳои азизамро ёфтани мешавам. Онҳо ҳар қадар ба-
ланд бошанд ҳам, гумон аст, ки аз ин дурӣ дарҳол ди-
данашон мумкин шавад, вале ман онҳоро ҳамеша ҳис
мекунам, ҳамеша мебинам.

Борҳо ман аз кишварҳои дурдаст ба Куркурев бар-
гашта омадаам ва ҳама вақт бопазмонии ҳаяҷоновар
аз фикр мегузаронидам: «Он сафеддорҳои экизакро кай
меида бошам? Қошқӣ зудтар ба авул расида, зудтар
ба тепла, пеши сафедорҳо равам. Баъд дар зерин дарах-
тон истода хеле вақт ба садон хишир-хишири баргҳо
гӯш дода лаззат барам».

Дар авули мо чӣ қадаре ки хоҳед, ҳар хел дарахт
ҳаст, аммо ин сафедорҳо фавқулодда ҳосаанд — онҳо
гӯё зафони маҳсус ва шояд қалби маҳсуси хушнаво до-
ранд. Ҳар гоҳ ки ба ин ҷо меоед, — хоҳ рӯз бошад, хоҳ

шаб, — онҳо шоху баргхошонро чунбонда алвонч меҳӯ-
ранд, муттасил ба ҳар оҳанг садо мебароранд. Гоҳ чу-
нин менамояд, ки манчи дарёе ба реги соҳил расида,
оҳиста-оҳиста шаллос мезанад, гоҳ чунон ба гӯш мера-
сад, ки як садон пичирроси пурэхтирос мисли шарораи
нонамоёне рӯ-рӯи баргҳо медавад, гоҳ сафедорҳо як
лаҳза хомӯш гардида, баъд якбора бо тамоми баргҳои
ба чунбиш омадашон охи сахте мекашанд, гуё ки ка-
сери пазмон шуда, ба хотир оварда бошанд. Ва ҳангоме
ки абри барқнон ва бўрон ба гурриши омада, шохахоро
қат карда ва баргхоро мерезонад, сафедорон ба ин та-
рафу он тараф саҳт алвоч хӯрда, мисли алангаи шид-
датнок гулдурос мезананд. Ва дар гурриши индоқоро-
нан онҳо гуё чунин фаръеди муборизаталабона садо ме-
диҳад: «Не, моро сархам кунонда наметавонӣ, шикаста
наметавонӣ!»

Сонитар, баъд аз чандин солҳо, ман сирри ин ду са-
федорро фаҳмидам. Онҳо дар баланди истодаанд, аз чор
тараф шамол мерасад ва андак ҳаракати ҳаво ба онҳо
таъсир карда, ҳар як барг аз вазини хеле сабуки бод
ҳам ба чунбиш меояд.

Аммо фаҳмидани ин ҳақиқати оддӣ ҳаргиз рағбати
маро нагардонд, он таассуроти айёми бачагиамро, ки то
имрӯз боқӣ мондааст, барҳам дода натавонист. То им-
рӯз ҳам ин ду сафедори болон теппа ба назари ман
ачоён ва анида барин менамоянд. Дар он ҷо, дар пеши
онҳо хотираҳои айёми бачагии ман мисли як порча ши-
шаи сабзранги сеҳрангезе мондааст.

Дар рузи охирини таҳсил, пеш аз сар шудани таъ-
тили тобиестона, мо, бачагон, тозон ба ин ҷо омада, ло-
наҳои паррандагонро горат мекардем. Ҳар даъфа ки
мо ҳаёхукунон ва чирросзанон давида омада ба болон
теппа мебаромадем, сафедорҳои азимҷусса ба ҳар та-
раф алвонч хурда, гуё ки моро бо сояи салқини ва хи-
шир-хишири навозишкоронаи баргхошон бо салому таб-
рик пешвоз мегирифтанд. Мо бачаҳои шӯҳи побараҳна
ба якдигар ёри дода, ба шохҳои дарахт часпида баро-
мада, дар олами паррандаҳо валвала менидохтем. Се-
лаи паррандаҳо бо фаръеду фиғон бар болон сари мо
давр мезаданд. Вале мо ба ин ҳеч парво намекардем!
Мо то рафт болотар мебаромадем, — ки ҳасуртару ҷақ-
контар гуфта баҳс мекардем! — ва ноҳост аз анҷи ба-
ландӣ, гуё ки бо таъсири сеҳру ҷоду бошад, дар пеши
назарамон фазои ҳайратангези паҳновару равшане

кушода мешуд. Моро бузургию хашамати замин ба хайрат меандохт. Дам ба дарун кзида, ҳар кадомамон дар болои шохчае беҳаракат мемондем ва паррандахою лонаҳои онхоро фаромуш мекардем. Сансхонаи колхоз, ки мо онро бинон аз ҳама калонтари дунё ҳисоб мекардем, аз он ҷо дар назарамон як алборчан одди барин менамуд. Дар он тарафи авул бошад дашти ноқорами васеи паҳи шуда, дар дуродур ба даруни тумани хира гум шуда мерафт. Мо то чашм дида метавонист, ба дуродури қабудҷатоби дашт бодиккат нигоҳ карда, боз бишёр заминҳои навро меиддем, ки пештар будани онхоро гумон надоштем, дарёёхоро меиддем, ки пештар намедонистем. Дарёҳо дар уфук мисли ресмонҳои борик нуқравор метофтанд. Мо дар болои шохҳои дарахтон ҳам шуда нишаста фикр мекардем, ки оё қанори дунё ҳамин аст ё ки онтарафтар боз ҳамин гуна осмон, ҳамин гуна абрҳо, даштҳо ва дарёёҳо бошанд? Ба болои шохҳои дарахтон ҳам шуда нишаста садон ғайриоддин бодро мешунидем ва баргҳои дарахтон дар ҷавоби ин садо ҳама якбора хишир-хишир овоз бароварда, дар бораи кишварҳои дилфареби пурасрори дар он тарафи дуродури қабудтоб воқеъбуда гӯи пичирросзанон нақл мекарданд.

Ман ба садон сафедорҳо гӯш меодам ва дилам аз тарс ва дар айни замон аз хурсандӣ саҳт-саҳт метанид ва дар зерини садон хишир-хишири беором он кишварҳои дурро тасаввур кардани мешудам. Маълум шуд, ки ман он вақт фақат дар бораи як чиз фикр намекардаам, ки ин дарахтонро дар он ҷо кӣ шинонда бошад? Он одами номалум решаи ниҳолхоро ба замин гӯр карда истода ҷиро орзу мекард, ҷиҳа мегуфт, бо кадом умед ин ниҳолро дар ин теппа парвариш кард?

Ин теппаро, ки ба болои сафедорҳо қад қашида буданд, аз ҷи сабаб бошад, дар авули мо «мактаби Дуйшен» меномиданд. Дар хотир дорам, агар касе аспн гӯшшудаашро кофта истода аз ягон роҳгузар: «Гӯш кун, аспн туруки маро надидӣ?» гуфта пурсад, ба вай аксар вақт ҷавоб меодад, ки: «Ҳо, дар боло, дар наздикии мактаби Дуйшен шабона аспҳо ҷарида ғашта буданд, рафта бин, шояд асптро аз ҳамон ҷо ёбӣ». Мо, бачагон ҳам ба қалонсолон тақлид карда, бе ҳеҷ фикру ҳаёл тақрор мекардем: «Бачаҳо, биёетон, ба мактаби Дуйшен ба пешин сафедорҳо рафта, гӯнчишкхоро зада ҳай мекунем!»

Мардум меғуфтанд, ки як вақтҳо дар ин теппа мактабе будааст. Мо асари онро ҳам надидем. Ман дар айёми бачагнам борҳо акалан харобаҳои мактабро ёфтани шуда, дар ин ҷо гаштугузор мекардам, лекин ҷизе наёфтам. Баъдҳо ба ман ачиб менамуд, ки теппани холиро чаро «мактаби Дуйшен» меномида бошанд ва боре аз мӯйсафедон ки будани он Дуйшенро пурсидам. Яке аз онҳо безътиноёна даст афшонда гуфт: «Дуйшен меғуӣ? Ҳамон касе ки холо ҳам дар ҳабини ҷо зиндагӣ мекунад, аз авлоди Ғусфанди ланг. Аз он дам хеле вақт гузашт, он вақтҳо Дуйшен аъзон комсомол буд. Дар он теппа як анбори холин касе воқеъ буд. Дуйшен дар он анбор мактаб кушода кӯдакони меҳонанд. Лекин магар вай мактаб буд? Фақат номаш мактаб. Аҷаб замонаҳое буд! Он вақтҳо ҳар кас, ки аз ёли асп гирифта пояшро ба узангу гузаронда тавонад, худ ба худаш сардор буд. Дуйшен ҳам ҳабини тавр. Ҳар фикре ки ба сараш ояд, инро мекард. Ақлуи аз он анборча хиште ҳам намондааст, фақат номаш мондаасту бас...»

Ман Дуйшенро нағз наменинохтам. Ҳабини қадараш дар хотирам ҳаст, ки вай одами калонсол, қадбаланд, андомаш бесулукӣ, абрувонаш мисли абрувони уқоб оғезон буд. Ҳабини ӯ дар он тарафи дарёе дар кӯчаи бригадан дукӯм воқеъ буд. Вақтҳои ки ман дар авули зиндагӣ мекардам, Дуйшен мириби колхоз буд ва донмо дар саҳро мегашт. Гоҳ-гоҳ ба зини аспаш як каланди калонро баста аз кӯчаи мо мегузашт ва аспаш ҳам як қадар ба худаш монанд буд — ҳамоно тавр доғар ва борикӣ. Баъд Дуйшен бир шуд ва мардум меғуфтанд, ки хаткашонии почта шудааст. Лекин ин дар омади гап. Асли маъсала дигар. Ба фаҳми онвақтан ман аъзон комсомол ҷавони нурғайрати коркун ва оташинсухан, аз ҳамаи бошандагонии авули ҷасуртар ва ҷаққонтаре буд, ки ҳам дар маҷлис суҳан меғуид ва ҳам дар боран танбалону торочгарон ба газета менависад. Бинобар ин ман ҳеҷ тасаввур карда наметавонистам, ки ин одами серриши оромтабиат як вақтҳо комсомол будааст ва боз аз ҳама ачибтараш ин ки худаш ҷаласавод бошад ҳам, кӯдакони меҳонандааст. Не, инро ҳеҷ ақлам намегирифт! Ростӣ гапро ғуям, ман ҷуни гумон мекардам, ки ин яке аз афсонаҳои бисёрест, ки дар авули мо даҳан ба даҳан мегарданд. Аммо маълум шуд, ки гап тамоман дигар ҳел будааст...

Тирамоҳи соли гузашта ман аз авули телеграмма ги-

рифтам. Ҳамқишлоқиҳои маро ба расми кушоди мактаби нав даъват карда буданд, ки он мактабро колхоз бо қувваи худ сохтааст. Ман дарҳол ба рафтаи қарор додам, чунки дар чунин рӯзи хурсандии авуламон дар хона нишастан наметавонистам. Ман ҳатто чанд рӯз пеш ба роҳ баромадам. Фикр мекардам, ки гаштугузор ва тамошо карда, расмҳои нав мекашам. Маълум шуд, ки аз қасони даъватшуда академик Сулаймоновро ҳам мунтазир будаанд. Ба ман гуфтанд, ки вай дар ин ҷо як-ду рӯз истода, сони аз худӣ ҳамин ҷо ба Москва ме-рафтааст.

Ман медонистам, ки ин зани ҳоло маъруфу машҳур дар айёми хурдсолӣ аз авули мо барои мадад, ба шахр рафта будааст. Ман соқии шахр шуда, бо вай шинос шуда будам. Вай ҳоло занаки солхурдан пуррапайкар буд, мун мошо биринҷи суфта шонакарда дошт. Ин ҳамқишлоқии маъруфи мо мудри кафедраи дорулфунун буд, аз фалсафа лекция меҳонд, дар академия кор мекард, зуд-зуд ба хориҷа сафар мекард. Одаи серкор буд, бинобар ин ман бо вай шиносои наздик шуда наметавонистам, лекин ҳар дафъа мо дар ҳар ҷое ки вохӯрем, вай ҳама вақт аз зисту зиндагии авуламон пурсуков мекард ва албатта, ҳатто мухтасар бошад ҳам, дар хусуси асарҳои ман фикр баён менамуд. Рӯзе ман ба вай гуфтам:

— Олтиной Сулаймонова, бисёр нағз мешуд, ки шумо ба авул рафта, ҳамқишлоқиҳои медидед. Дар он ҷо шуморо ҳама мешиносанд, бо номи шумо фахр мекунанд, лекин шуморо бештар аз рӯи шуминд медонанд ва баъзан меғӯянд, ки омили машҳурии мо, аз афти қор, ҳудашро аз мо дур мекашад, роҳи авули худ Куркуревро фаромӯш кардааст.

— Албатта, рафтаи дарқор буд, — Олтиной Сулаймонова он вақт маҳзунона табассум карда гуфта буд. — Ҳудам ҳам қайҳо боз орзуи ба Куркуре рафтаи дорам, чандин сол боз он ҷоро надидам. Дуруст аст, ки дар авул ҳешу табор надорам. Лекин охир ған дар ин ҷе. Албатта меравам, бояд равам, диёрамро ёд кардам.

Академик Сулаймонова ба авул дар вақте омад, ки маҷлиси тантанавон дар мактаб ақиб сар шуда истода буд. Колхозчиён аз тиреза машинаи ӯро дида, ҳама давои ба кӯча баромаданд. Шиносу бегона, қалону хурд — ҳама меҳостанд, ки бо вай даст дода вохӯрдӣ кунанд. Эҳтимол, Олтиной Сулаймонова ин гуна пешвозро гу-

мон надошт ва ба ман чуни намуд, ки хатто саросема шуд. Вай дастонашро ба сари дилаш гузошта ба мардум салом меод ва бо душворӣ аз байни онҳо гузашта, ба сахна ба президиуми маҷлис баромад.

Эҳтимол, Олтиной Сулаймонова дар умири худ борҳо дар маҷлисҳои тантанавон интирок карда бошад ва эҳтимол ўро ҳама вақт бо хурсандӣ ва иззату иқром пешвоз гирифта бошанд, аммо дар ин ҷо, дар мактаби оддин кишлоқӣ, меҳрубонии ҳамкишлоқӣҳо ўро бисёр мутаассир гардонд, ба ҳаҷон овард ва ў ҳама вақт кӯшиш менамуд, ки оби дидан бениҳтиёр пайдошудаашро пинҳон дорад.

Баъд аз қисми тантанавии расми кушод пионерҳо ба гардани меҳмони азиз галстуки сурх бастанд, гулдастаҳо тақдир намуданд ва дар саҳифаи аввали дафтари фахрии мактаби нав номи ўро навиштанд. Баъд концерти ҳаваскорони мактаб барпо шуд — концерт бисёр нағз ва завқовар буд, баъд аз он директори мактаби мо — меҳмонон, муаллимон ва фаъолони колхозро ба хонаи худ даъват кард.

Дар ин ҷо ҳам аз омадани Олтиной Сулаймонова беҳад хурсанд буданд. Ўро дар пешгоҳи хона, ки бо гилемҳо зебу зиннат ёфта буд, шинонданд ва иззату эҳтиромни худро нисбат ба вай бо ҳар восита зоҳир кардани мекунанд. Чунон ки ҳамеша дар ин гуна мавридҳо мешавад, чамъомад сергавго буд, меҳмонон хушхӯлона гуфтугӯ мекарданд, қадаҳ бардошта сухан мегуфтанд. Дар ин вақт ба ҳавлӣ як ҷавони ҳаминҷой даромада, ба соҳибӣ хона як даста телеграмма дод. Телеграммаҳо даст ба даст гузаштанд, талабаҳои собиқ ҳамкишлоқӣҳои худро бо кушода шудани мактаб табрик карда буданд.

— Гӯш кун, ин телеграммаҳоро пирамард Дуйшен овард? — пурсид директор.

— Ҳа, — ҷавоб дод ҷавон. — Гуфт, ки тамоми роҳ аспро тез ронда ба маҷлис расида омадани шудааст, то ки телеграммаҳоро дар пешии мардум хонанд. Оксақоли мо камтар димоғаш сӯхта омад.

— Хайр, барон чӣ вай намедарояд? Бигӯ, аз асп фурияд, чег заи ин ҷо!

Ҷавон Дуйшенро чег задани рафт. Олтиной Сулаймонова ки дар пахлуи ман нишаста буд, аз чӣ сабаб бошад яққад парид ва ба як тарзи аҷиб, гӯё ки нохост

чизе ба хотираш расида бошад, аз ман пурсид, ки гап дар бораи кадом Дуйшен меравад.

— Ин хаткашонии колхоз аст, Олтиной Сулаймонова. Шумо пирамард Дуйшенро мешиносед?

Олтиной Сулаймонова номуайян сар ҷунбонда, баъд аз ҷо хестанӣ шуд, лекин дар ин вақт аз пушти тиреза касе аспакӣ гузашта рафт ва ҷавон баргашта омада, ба соҳиби хона гуфт:

— Ого, ман ҷег задам, лекин вай рафт, боз якчанд мактубро бурда расонданиш лозим будааст.

— Хайр, бурда расонад, ўро аз кораш боздоштан лозим не. Баъд бо пирамардон нишаста сӯхбат мекунад,— норозиёна гуфт касе.

— О! Шумо Дуйшени моро намедонед. Вай одами кунушинуос. То даме ки корашро буд накунад, ба ҳеҷ кучо намедарояд.

— Ин гап дуруст, вай одами аҷиб аст. Баъд аз ҷанг аз госпиталь баромада (дар Украина), дар ҳамон ҷо монда буд, ба омаданиаш ҳамагӣ панҷ сол шуд. Мерӯяд, ки ба ватанам барон мурдан омадам. Тамомии умр бе зан зиндагӣ мекунад...

— Ба ҳар ҳол ҳозир омаданиаш даркор буд... Хайр, майлаш.— Инро гуфта, соҳиби хона даст афшонд.

— Рафикон, эгар дар хотир дошта бошед, мо як вақтҳо дар мактаби Дуйшен мехондем,— гуён яке аз муътабартарини шахсонии авул қадаҳ бардошт.— Лекин яқин аст, ки худӣ вай тамомии ҳарфҳои алифборо намедонист.— Потик инро гуфта, ҷашмонашро нимпуш карда сар ҷунбонид. Намуди ӯ ҳам таъҷуб ва ҳам тамасхур ифода мекард.

— Ин гап ҳақ, ҳамин тавр шуда буд,— гуфтанд ҷанд кас.

Аз ҷор тараф ҳама хандиданд.

— Қадам як гапро мерӯед! Дар он вақт Дуйшен ҷӣ корхое ки намекард. Лекин мо ҳудамо охир ўро ҷиддан муаллим ҳисоб мекардем.

Вақто ки ханда пасанда шуд, шахси қадаҳ бардоштагӣ ба суҳан давом кард:

— Лекин ақнуи одамон дар пеши назарамон ба камол расиданд. Академик Олтиной ба тамомии мамлакат машхур аст. Қариб ҳамаи мо маълумоти миёна дорем, бисёр касон маълумоти олӣ доранд. Имрӯз мо дар авуламон мактаби миёнаи нав кушодем, худӣ ҳамин шаходат медиҳад, ки зиндагӣ то ҷӣ андоза тағйир ёфтааст.

Биёед ҳамкишлоқиҳо, барон он нӯшем, ки минбаъд ҳам писарону духтарони Куркурев одамони пешқадами замони худ бошанд.

Ҳозирон ҳама суҳанони нотикро маъкулқунон боғ галогула сар карданд, лекин танҳо Олтиной Сулаймонова аз чизе бисъёр хичолат кашада сурх шуд ва фақат лабашро ба қадаҳ расонда монд. Аммо ҳозирон, ки руҳияи идона доштанд, саргарми гуфтугузор буда, ҳолати уро пай набурданд.

Олтиной Сулаймонова чанд бор ба соаташ нигоҳ кард. Баъд, вақто ки меҳмонон ба куча баромаданд, ман дидам, ки ӯ дар лаби чӯй аз ҳама дуртар истода ба теппа — ба он ҷое ки сафедорҳои баргашон дар тирамоҳ зардушда аз таъсири бод аламонҷ меҳурданд, бодиккат нигоҳ мекунад. Офтоб дар паси хатти нофармонранги дар нимторикӣ аз дур намоёни дашт фуру рафта истода буд. Вай аз он ҷо нури хирае поинда, ба болон теппа партави сурхи тирағуни хузноаре меафканд.

Ман ба назди Олтиной Сулаймонова омадам.

— Ҳозир барги сафедорҳо рехта истодааст, ин сафедорҳоро баҳорон дар вақти гул тамошо кунед буд,— гуфтам ман.

— Ман ҳам дар ҳамин бора фикр карда истодам,— оҳе кашада гуфт Олтиной Сулаймонова ва қадаре хомӯш истода, баъд гӯё ки худ ба ҳудаш ғап мезада бошад, илова намуд:— Бале, ҳар махлуки зинда баҳор ва тирамоҳ дорад.

Дар чехран пажмурдан ӯ, ки дар гирди чашмонаш бисъёр чинҳои майда-майда дошт, осори хуш ва андешамандӣ пайдо шуд. Вай ба сафедорҳо ба як тарзи зачина, ғамгинона нигоҳ мекард. Ва ман иҳсос дидам, ки дар наздам академик Сулаймонова не, балки як қирғиззани хеле оддӣ ва соддае бо шодию ғам аламон худ истодааст. Ин занакӣ олим, зоҳиран, ҳоло айёми ҷавонии худро ба ёд меоварад, ки чунон ки дар сурудҳо меҳонанд, аз қуллаи баландтарини кӯҳ фаръёд кунӣ ҳам, овозат ба он намерасад. Сулаймонова ба сафедорҳо нигоҳ карда истода гӯё чизе гуфтаи меҳост, вале баъд эҳтимол аз фикраш ғашту айнакашро, ки дар даст дошта истода буд, бо як ҳаракати тез ба чашмонаш гузошт.

— Поезди Москва гӯё аз ин ҷо дар соати ёздаҳ мегузарад?

— Ҳа, дар соати ёздахи шаб.

— Пас, ман бояд ба роҳ тайёр шавам.

— Чаро якбора рафтани шудед? Олтиной Сулаймонова, охир шумо дар ин ҷо чанд рӯз мемонам гуфта ваъда дода будед-ку. Мардум шуморо ҷавоб намедиханд.

— Не, ман чанд кори зарур дорам. Ҳозир рафтанам даркор.

Ҳамкишлокиҳо ҳар қадар ўро ба мондан розӣ кардани шуда бошанд ҳам, ҳар қадар ранҷида бошанд ҳам, Олтиной Сулаймонова ба ғалаш саҳт истод.

Дар ин вақт ҳаво торик шудан гирифт. Ҳамкишлокиҳои аз рафтани ў ҳафашуда ўро ба машина савор карда, ваъда гирифтанд, ки дафъан дигар омада, як ҳафта ва ё аз ин ҳам зиёдтар менстад. Ман Олтиной Сулаймоноваро то истоҳи роҳи оҳан гусел кардам.

Барои чӣ Олтиной Сулаймонова ин тавр нохост ба рафтан шитоб кард? Ҳамкишлокиҳоро, алаҳусус дар ҷуини рӯз, ранҷондан ба назари ман ғайриоқилона менамуд. Дар роҳ чанд бор аз ў сабаби ниро пурсидани шудам, лекин ҷуръат накардам. Напурсиданам на аз он сабаб буд, ки мабодо рафторам ба назарам номуносиб намояд гуфта метарсида бошам, балки фаҳмидам, ки аз ӯсар ў чизе намегӯяд. Тамоми роҳ дар чӣ бора бошад, бисёр фикр карда хомӯш буд.

Дар истоҳ ба ҳар ҳол аз ў пурсидам:

— Олтиной Сулаймонова, аз чӣ бошад хавосатон парешон, эҳтимол мо шуморо ранҷонда бошем?

— Не, не, наҳод! Ҳеҷ ин тавр фикр накунад! Ман аз кӣ меранҷам? Магар ин ки аз худам. Ҳа, шояд, аз худам ранҷиданам мумкин буд.

Олтиной Сулаймонова ҳамин тавр чизе нагуфта рафт. Ман ба шаҳр баргаштам ва баъд аз чанд рӯз аз ў ногаҳои мактубе гирифтам. Олтиной Сулаймонова дар Москва аз таҳминан зиёдтар мондани худро маълум карда, баъд навишта буд:

«Агарчанде ки бисёр корҳои муҳим ва зарур дорам, ҳама корро ба як сӯ монда, ба шумо ҳамин мактубро навиштани шудам... Агар ғалҳои дар ин ҷо навиштан ман ба назаратон мароқовар намояд, ман аз шумо бисёр хоҳиш мекунам фикр карда бинед, ки ниро ҷи хел истифода кардан мумкин аст, то ки ҳамин он ҷиро ки ман нақл мекунам, ба мардум маълум кунед. Ба фикри ман, ин на танҳо ба ҳамкишлокиҳои

мо, балки ба ҳама, хусусан ба ҷавонон, лозим аст. Ман баъд аз фикру андешани дуру дароз ба ҳаmini ақида омадам. Ин фозилятҳои ман аст дар назди мардум. Ман бояд вазифаи худамро адо кунам, Ҳар қадар бисёртар одамон аз ин воқеа хабардор шаванд, азоби вичдони ман ҳамон қадар кам мешавад. Маро дар ҳичолат мемунонаи гуфта натарсед. Ҳеҷ ғайро пинҳон надоред...»

Ман чанд рӯз дар зери таассуроти мактуби ӯ будам. Ва ҳеҷ тадбири дигаре ёфта натавониста, ҳамаи воқеаро аз номи худи Олтиной Сулаймонова нақл кардани шудам.

* * *

Ин воқеа дар соли 1924 шуда буд. Ҳа, маҳз дар худи ҳамаи сол...

Дар он ҷое ки ҳоло колхозии мо воқеъ аст, он вақт авули на чандон калони камбағалони муқим буд. Ман он вақт қордаҳсола будам ва дар хонаи амакбачаи падари марҳумам зиндагонӣ мекардам. Модарам ҳам вафот карда буд.

Тирамоҳ, баъд аз он ки одамони давлатмандтар барои зимистонгузаронӣ ба қўҳҳо қўчида рафтанд, ба авули мо як ҷавони ношинуе омад, ки дар бар шинели солдатӣ дошт. Шинели ӯ дар хотирам мондааст, чўнки вай ба қў сабаб бошад, аз моҳити сиёҳ буд. Барои авули мо, ки аз роҳҳои калон дур ва дар як гўшани домани қўҳҳо воқеъ буд, пайдо шудани одами шинелиш як воқеаи калон шуд.

Аввалҳо мардум мегуфтанд, ки ӯ дар армия командир будааст, бинобар ин дар авул ҳам сардор хоҳад шуд. Баъд маълум шуд, ки вай командир набуда, писари ҳамаи Тоштанбек будааст, ки падараш чанд сол пеш, дар соли гуруснагӣ, аз авул баромада, ба қў роҳи оҳан рафта, дигар барнагаштааст. Ин ҷавон писари ӯ — Дўшкен буда, гўё барои дар ин ҷо мактаб кушода, бачагонро хонандан фиристода шуда будааст.

Дар он вақтҳо «мактаб», «таҳсил» барои калонаҳо чизҳои нав буда, мардум маънои онҳоро чандон нафаҳмиданд. Баъзеҳо ба овозаҳо бовар мекарданд. Баъзеҳо ҳамаи ин ғайроҳо ғайбатҳои завола медонистанд ва агар дере нагузашта, мардум ба маҷлис даъват

карда намешуданд, эҳтимол мактабро умуман фаромуш мекарданд. Амаки ман хеле вақт гур-гуркунон мегуфт: «Боз ин чӣ гуна маҷлис будааст, ҳама вақт мардумро бо ҳар гуна гапҳои беҳуда аз кор мемононанд», вале бо вучуди ин баъд аспчан худро зин карда, чунон ки ҳар марди қадри ҳудашро медонистагӣ бояд ҳамин тавр кунад, савора ба маҷлис рафт. Аз паси вай ман ҳам бо ҳамроҳии бачагонӣ ҳамсоя рафтам.

Вақте мо ба теплае ки одатан чамъомадҳо мешуд, ҳарсасзанон давида расидем, дар он ҷо ҳамон ҷавони рангпаридан шинели сиёҳпуш дар пеши як гурӯҳ одамонӣ пиёдаву савора нутқ мекард. Мо суҳанҳои ӯро дуруст шунида натавониста, наздиктар рафтани шудем, лекин дар ин вақт як пирамарди пӯстиндарида гӯё якбора ба ҳуш омада, шитобкорона миёни суҳани ӯро бурид.

— Гӯш кун, писар,— тез-тез гуфт ӯ тутила шуда,— вақтҳои пеш бачаҳоро муллоён меҳононданд, падари тӯро мо мешинохтем: мо барои камбағали урьён буд. Ҳуш, марҳамат карда гӯй, ки ту кай мулло шуда мондӣ?

— Оқсақол, ман мулло нестам, ман аъзон комсомол,— зуд ҷавоб дод Дуйшен.— Бачаҳоро аққун муллоҳо не, балки муаллимҳо меҳононанд. Ман дар армия савод омӯхтам ва то он вақт ҳам камтар хонда будам. Ман ана ҳамин хел мулло.

— Лекин ин кор...

— Офарин! — гуфтани садоҳои таҳсинкунона шунида шуд.

— Ба ҳамин тарик, комсомол маро барои хонандани фарзандонӣ шумо фиребод. Барои ин ба мо ягон биино даркор. Ба фикри ман, мактабро, албатта, бо ёрии шумоҳо дар он санхонаи кӯҳнаи болон тепла таъкил кардан даркор. Ба ин гап чӣ мегӯед, ҳамқишлоқиҳо?

Мардум суҳан наёфта, гӯё аз фикрашон мегузарониданд, ки: ин одами навомада чӣ меҳоста бошад? Ҳомӯширо Сотимкули ҷанҷолчи ном касе ки барои якравнаш ҳамин гуна лақаб гирифта буд, вайрон кард. Ӯ ба қоши зин тақия намуда ва гоҳ-гоҳ аз байни дандонҳоиш туф карда кайҳо боз ба гуфтугузор бодикқат гӯш дода истода буд.

— Ту исто, йигитча,— гуфт Сотимкул, гӯё ки нишон мегирифта бошад, як чашмашро нимпуш карда.— Беҳ-

тараш ту гӯй, ки ин мактаб ба мо барои чӣ даркор?

— Ҷи тавр «барои чӣ»?

— Гапаш дуруст!—касе аз байни издиҳом гапӣ Со-
тимқуло қувват дод.

Ва ҳама якбора ба ҷунбиш омада, галоғула бардош-
танд.

— Мо аз азал бо меҳнати деҳқонӣ рӯз мегузаронем,
ба мо каланд ошу нон медиҳад. Фарзандҳоямон ҳам
ҳамин хел зиндагӣ кардан мегиранд, ба онҳо хондан чӣ
даркор? Савод ба сардорҳо лозим, мо бошем мардуми
оддӣ. Сари моро гарант наку!

Овозҳо пасттар шуд.

— Наход шумо ба хондани фарзандҳоятон муқобил
бошед? — пурсид Дуйшен ҳайрон шуда ва ба рӯи ода-
мони атрофаш бодикқат нигоҳ карда.

— Хайр, агар муқобил бошем, ту чӣ кор мекуни?
Зӯран маҷбур мекуни? Он замонҳо гузашта рафт. Ак-
нун мо мардуми озод, мувофиқи табиӣ худ зиндагӣ кар-
дан мегирем!

Ранги рӯи Дуйшен канд. Ӯ бо ангуштони дарзон
чангҷаҳон шинелаширо сахт-сахт кушода, аз кисаи гим-
настёркааш як варақ қоғаз ҷорқат кардашударо баро-
вард ва онро бо шитоб кушода, ба болон сараш бар-
дошт:

— Пас шумо ба ин қоғаз муқобил хастед, ки дар
ин ҷо дар бораи хондани кӯдакон гуфта шуда ва
мӯҳри ҳокимияти советӣ пахш карда шудааст? Кӣ ба
шумо заминро об дод, кӣ ба шумо озодӣ бахшид? Кайи,
кӣ ба қонунҳои ҳокимияти советӣ муқобил аст, кӣ? Ҷа-
воб диҳед!

Ӯ калимаҳои «ҷавоб диҳед»-ро бо ҷунон овози ҷа-
рангдори пурғазаб фаръёд карда гуфт, ки овозаш ҳа-
вои гарму оромии тирамохиро тир барин бурида гузаш-
та, гӯё мисли овози милтиқ дар харсангҳо акси садон
кутоҳе дод. Касе лаб накушод. Мардум сархошонро ҳам
карда хомӯш меистоданд.

— Мо одамони камбағал,— акнун бо овози паст
гуфт Дуйшен.— Моро тамоми умр хору зор мекарданд.
Дар ҷаҳолат будем. Лекин акнун ҳокимияти советӣ ме-
хоҳад, ки мо рӯшноиро бинем, хондану навистанро ёд
гирем. Барои ин бошад бачагонро хондан даркор...

Дуйшен хомӯш монда, мунтазир истод. Баъд аз ан-
даке ҳамон пирамарди пустиндарида, ки ҷи тавр мул-

ло шуда омадани ӯро пурсида буд, бо оҳанги сулҳчӯёна зери лаб гуфт:

— Хайр, майлаш, агар дилат хоҳад, хонондан гир, ба мо чӣ...

— Лекин ман аз шумо ёрӣ металабам. Мо бояд ин сансхонаи дар болон теппа будаи бойро шикастурехт кунем, аз болон чӣ кўпрук сохтан лозим, ба мактаб хезум даркор...

— Сабр кун, йигит, ту бисъёр тез будӣ! — Сотимқули якраҳа миёни сухани Дуйшенро бурида гуфт. Ӯ аз байни дандонҳояш туф карда боз, гӯё нишон мегирифтагӣ барни як чашмашро нимпӯш кард — Ту ба тамоми авула дод зада: «Мактаб мекушоям!» мегӯӣ. Лекин ба ту ингоҳ карда мебинам, ки на дар таи пўстии дорӣ, на асп, ақаллаи як парча замини шудгоршуда дар саҳро, на ягон моли чорво дар ҳавлӣ! Бо ин ахвол чӣ тавр зинагонӣ кардан меохӣ, йигити нағз? Магар ин ки галаи аспхон дигаронро ҷаронӣ...

— Як навъ карда рӯз мегузаронам-дия, Маомш мегирам.

— Ҳа, ин тавр гӯӣ! — Сотимқул аз худ бисъёр розӣ шуда, бо киёфая ғолибона бар болон зини асп рост шуд. — Акнун ҳама гап равшан шуд. Ту, йигит, қоратро худат саришта карда, бачаҳоро ба ҳисоби маошат хонондан гир. Дар ҳазина пул бисъёр. Лекин ба мо кордор нашав; худоро шукр, ғаму ташвиши мо ба худамо басу зиёдатӣ...

Ибро гуфта, Сотимқул сари аспашро ғардонда, ба хонаи худ рафт. Дигарон ҳам аз дунболи ӯ равон шуданд. Дуйшен бошад қоғази худро дар даст дошта рост истода монд. Бечора намедонист, ки акнун чӣ кор кунад...

Ибро дида, ба ҳоли Дуйшен раҳмам омад. Ман аз вай чашм нақанда ингоҳ карда менстодам, ки дар ин вақт амакам аз паҳлу гузашта истода, ба ман хитоб кард:

— Ту пахмоқсар дар ин ҷо чӣ кор мекунӣ, ҷаро даҳаньяла истодаӣ? Қанӣ зуд Са хона рав! — Ман ҳам аз паси бачаҳо давидам. — Ана гап, инҳо ҳам ба маҷлис меомадагӣ шудаанд!

Фардон он рӯз, ки мо духтарчаҳо обгирӣ рафтем, дар лаби наҳр Дуйшенро дида мондем. Вай бел, каланд, табар ва як сатили кўҳнаеро бардошта аз ҷои пасти наҳр ба соҳили дигари он мегузашт.

Аз ҳамон рӯз сар карда, Дуйшен шинели сиёҳ дар бар ҳар пагоҳӣ танҳо ҳудаш аз пайраҳа ба тенпа баромада, ба тарафи сансхонаи ҳолӣ мерафт. Фақат вақти шом поён фуromaда, ба авул меомад. Бисъёр вақт мо ўро дар ҳолате медидем, ки як банди калони ҳезум ё паҳолро пуштора карда мерафт. Мардум ўро аз дур дида, ба болон узангу рост мешуданд ва дастонашонро ба пешонӣ лапар карда, бо таъҷҷуб байни худ гап мезаданд:

— Нигоҳ кун, Дуйшени муаллим ҳезум кайшонда истодагӣ барин.

— Ҳа, ҳудаш.

— Э бечора, Кори муаллими ҳам осон набудагӣ барин.

— Хайр, ба фикри ту чӣ буд? Дидӣ, чӣ қадар ҳезумро пуштора кардааст, аз ходимаи бӣ ҳам мондани надорад?

— Лекин гапхояширо шунида, кас ҳайрон мемонад!

— Ин аз ҳамин сабаб, ки вай дар даст коғаз мӯҳринок дорад: тамоми гап дар ҳамон коғаз.

Боре мо бо халтаҳои пур аз таппӣ, ки одатан аз домани кӯҳи наздикии авул гуndoшта мегирифтем, омада истода ба тарафи мактаб гаптем: мехостем бинем, ки муаллим дар он ҷо чӣ кор карда истода бошад. Анбори кӯҳиани похсадевор вақтҳои пеш сансхонаи як бӣ будааст. Зимистон дар ин ҷо байталҳои дар ҳавон боронӣ зондагиро нигоҳ медонштаанд. Баъд аз барно шудани ҳокимияти советӣ бӣ ба кучое кӯчида рафта, сансхонааш ҳолӣ мондааст. Ҳеҷ кас ба ин ҷо намеомад ва атрофи сансхона пур аз мушхору дигар гиёҳҳои хордор шуда буд. Ақиб алафҳои бегонан решақан кардашуда дар як тараф тӯб шуда меҳобид, атрофи сансхона тоза карда шуда буд. Чойҳои аз оби борон фуруғалтидан деворҳои андова карда шуда, дари хушида қафида ва қачшуда, ки ҳама вақт бо як ошиқ-маъшӯқ овезон шуда меистод, дуруст ва соҳ карда ба чояш гузошта шуда буд.

Вақте ки мо барон камтар дам гирифтаи халтаҳои моиро ба замин мондем, Дуйшен аз сансхона баромад, сар то пои ӯ лойлолуд буд. Моро дида ҳайрон шуду баъд арақи рӯиширо пок карда, табассум намуд.

— Аз кучо омада истодаед, духтарҳо?

Мо ба рӯи замин дар пешини халтаҳои моии нишаста хичолатомез ба якдигар нигоҳ мекардем. Дуйшен фаҳ-

мид, ки мо аз шарм гап намезанем, бинобар ин моро далертар кардани шуда, чашмак зад:

— Халтаҳотон аз худатон калон будааст. Духтарҳо, бисъёр кори нағз кардед, ки ба ин ҷо омадед, охир дар ин ҷо хондани шумо лозим мешавад. Мактаби шумо қариб тайёр шуд гуём ҳам мешавад. Худи ҳозир дар як ғуша печка барин як чиз сохтам ва ҳатто дудбароянро ҳам ба бом баровардам, ана дидед! Ақнуи барон зимистон ҳезум тайёр кардан монд, ҳеҷ гап не — чор тараф пури ҳезум. Ба рӯи хона бисъёртар паҳол меандозем ва таҳсилро сар мекунем. Хӯш, кайи ғуед, хондан мехоҳед, ба мактаб меоед?

Ман аз дугонаҳоям калонсолтар будам, бинобар ин ҷавоб додам.

— Агар холаам монад, меоям, — гуфтам ман.

— Барон чӣ намондааст, албатта мемонад. Номити чӣ?

— Олтиной, — гуфтам ман ва нӯги зонуямро, ки аз сӯрохи доманам намоён шуда истода буд, бо кафи дастам пушондам.

— Олтиной — номи нағз. Худат ҳам, эҳтимол, духтари нағз бошӣ, а? — Вай як навъ дилписанд табассум кард, ки дилам шод гашт. — Ин тавр ки бошад, Олтиной, ту бачаҳои дигарро ҳам ба мактаб гирифта биёр. Хуб-мӣ?

— Хуб, амакҷон.

— Маро муаллим гуфта нометон. Хайр, мактабро тамошо кардан мехоҳетон? Дароетон, натарсетон.

— Не, мо меравем, ба хона рафтанимон даркор, — шармгинона гуфтем мо.

— Хайр майлаш, раветон ба хона. Ҳар вақт ки ба хондан биёсон, тамошо мекунетон. Ман то торик шудани рӯз боз як бор ҳезумчини меравам.

Душшен аргамчину дос гирифта ба дашт рафт. Мо ҳам аз ҷоямон хеста, халтаҳоро пуштора карда, бо қадамҳои хурд-хурд ба тарафи авул рафтем. Ноҳост як фикре ба сари ман омад.

— Истед, духтарҳо! — хитоб кардам ман ба дугонаҳоям. — Биёед таппиро ба мактаб бурда мерезем, барон зимистон сӯзишворӣ ҳар чӣ бисъёртар мешавад.

— Ба хона дастҳои меравем? Маҳмадоно!

— Мо гашта рафта, боз меғундорем-дия.

— Не, дер мешавад, хонагиҳо мағал мебардоранд. Баъд аз ин духтарон дигар маро мунтазир нашуда, ба тарафи хонахошон шифтофтанд.

То ҳол фаҳмида наметавонам, ки он рӯз чӣ маро ба ин гуна иқдом водор кард. Оё аз он сабаб буд, ки ман аз дугонаҳоям барои гали маро гуш накарданашон ранҷидам ва бинобар ҳамин ба гали худ саҳт истодани шудам, ё аз он сабаб буд, ки аз хурдсолӣ ирода ва хоҳишу орзуҳоям дар зерин дӯғу пӯниса ва зарбаҳои бунгардани одамони дағал гурӯнда шуда буданд, вале ногоҳ хостам, ки ба ин шахси зотан бегона барои табассумам, ки дили маро шод гардонд, барои андаке бо-варнаш ба ман, барои чанд сухани хушам ақаллан бо ягон восита миннатдорӣ баён кунам. Ва ман нағз медонам, ба ин ақидаи қомил дорам, ки тақдир ҳақиқии ман, тамоми зиндагӣ ба ҳаман шодмониро азобҳоям маҳз дар ҳамон рӯз, аз ҳамон як ҳалта таппӣ сар шуд. Ман барои ҳамин ҳам ин тавр меғӯям, ки маҳз дар ҳамон рӯз иқумин бор дар умрам бе ҳеҷ фикру андеша, аз ҷазо натарсида, қореро ки лозим дониستم, кардам. Вақте ки дугонаҳоям маро партофта рафтанд, ман тозон ба мактаби Дуйшен баргашта омадам, ҳалтаро дар пеш дар ҳоли кардам ва дарҳол аз ҷариҳову пастхамҳо бо шаст ба тарафи доманан кӯҳ барои таппигундорӣ давидам.

Ман қучо рафта истоданамро аз ҳаёл нагузаронида, гуё аз барзиёдин қуввати ғайрат медавидам ва дилам бо ҷунон хурсандие мепазид, ки гуё ман ягон қаҳрамонии бузургтарине нишон дода бошам. Ва гуё офтоб ҳам сабаби шодмонии маро медонист. Бале, ман боварӣ дорам, ки офтоб сабаби ин қадар сабук ва озодона да-андани маро медонист. Чунки ман як қори хайри майдае карда будам.

Офтоб ақбул дар паси теннаҳо паст фурумада истода буд, лекин ба ман ҷуни менамуд, ки вай гуруби худро ба таъхир меандохт, аз назар ғонб намешуд, ме-хост, ки аз тамошон ман сер шавад. Вай роҳи маро зинт меод: замин дар тирамоҳ саҳтшуда дар зерини пои ман ба рангҳои аргувонӣ, гулобӣ ва нофармон метофт. Буттаҳои хушкӣ қорӯбмонанди ҷиғ мисли шӯълаи оташ милт-милтҷунон аз ду тарафам тез ба ақиб гузашта ме-рафтанд. Нури офтоб ба тугмаҳои нуқраандуди кам-зӯлчан нимтанан ман акс андохта мисли оташ метофт. Ман бошам ҳамҷунон ба пеш давида ва фикран шод

гашта, ба замин, осмон ва шамол муроҷиаткунон ме-
гуфтам: «Нигоҳ кунед ба ман! Нигоҳ кунед ки ман чӣ
тавр боифтихорам! Ман ба мактаб рафта меҳонам ва
дигаронро ҳам аз паси худ мебарам!..»

Намедонам, ки ба ҳамин тарика чӣ қадар давида
бошам, вале баъд вохост ба худ омадам, ки: таппӣ гун-
доштаи даркор-ку. Лекин аҷаб як ҳодиса: тамоми то-
бистон дар ин ҷо рамаи бисъёр ҷарида ва ҳамеша дар
ин ҷо — дар ҳар қадам таппи бисъёре меҳобид, лекин
ҳоло гӯё ки онро замин фурӯ бурдааст. Е эҳтимол ман
накофта бошам? Ман зуд аз як ҷо ба ҷои дигар мегузаш-
там ва ҳар қадар ки дуртар равам, ҳамон қадар кам
таппӣ меёфтам. Он гоҳ ба ҳаёлам расид, ки то торик
шудани рӯз халтаро аз таппӣ нур карда наметавонам,
тарсидам, дар байни буттаҳои ҷий саросемавор ин та-
рафу он тараф медавидам, шитоб мекардам. Илоче кар-
да ним халта таппӣ гундоштам. Дар ин вақт офтоб фу-
ру рафта, дар нишебихо зуд торикӣ афтодан гирифт.

Ман то ин дам ҳеҷ гоҳ дар ин гуна бевақтӣ дар
дашт танҳо намонда будам. Бар болои теппаҳои беода-
ми соқит қаноти сиёҳи шаб паҳн шуд. Ман аз тарс ақ-
лу ҳушамро гум карда, халтаро ба китфам партофтаму
ба тарафи авул давидам. Маро тарсу ваҳм зер карда
буд, эҳтимол ҳатто дод мегуфтам, ғирья мекардам, ле-
кин аҷабо беихтиёр чуни фире ба сарам омад, ки
агар муаллим Дуйшен маро дар ин ҳолати очизию но-
тавоӣ бинад, чӣ мегуфта бошад ва ин фикр маро ба
худдорӣ водор менамуд. Бинобар ин худамро далер ме-
доштам ва кушиш менамудам, ки ба ақиб нигоҳ на-
кунам, гӯё ки муаллим рафтори маро ҳақиқатан ҳам
аз як қанор истода мушоҳида мекарда бошад.

Ман ба обу арақ ва ҷангу ғубор ғутида, нафаска-
шон давида ба ҳона расидам. Сахт-сахт нафас гирифт-
та ба ҳона даромадам. Холаам, ки дар пешин манкал
нишаста буд, маро дид, таҳдидқорона аз ҷойи хест.
Вай як занакӣ бадхашми дағале буд.

— Ту ба кучо гум шуда рафти? — гӯён ӯ ба тарафи
ман ҳучум карда омад ва ман ҳанӯз либ кушода ната-
вониста, ӯ халтаро аз дастам кашид ва гирифта ба як сӯ
хаво дода фиристод. — Тамоми рӯз таппи гундоштагнат
ҳамин-мӣ? — Маълум шуд, ки дугонаҳоям ба вай аз
ман гайбат кардаанд. — Уҳ ҷувонмарғбоби гарданши-
каста! Ба мактаб рафтаи чӣ номаъжулӣ? Барои чӣ
аз ҳамон ҷо, аз мактаб хабари мурдаат наомад?! —

Хола аз гӯши ман гирифта ба сарам мушт фурувардан гирифт. — Сағиран мурдор! Гургбача ҳеҷ вақт сағ на-мешавад. Бачаҳои дигарон ба хона ҷиз мекашонанд, ту бошӣ — аз хона. Ман ба ту мактабро нишон дода ме-монам, як наздик шуда ҳам бин-ҷӣ, поятро зада ме-шиканам. Ҷӣ будани мактабро доништа мемонӣ...

Ман хомӯш меистодам, фақат кӯшиш мекардам, ки дод нагӯям. Лекин баъд, алави оташдонро дуруст карда истода ва пушти гурбан мошини худамонро молида-мо-лида бе овоз, пинҳонӣ гирия кардам, гурба бошад гирия кардани маро ҳамеша медонист ва ба зонуям баромада менишаст. Ман на аз сабаби шаттаву шаллоқи холаам мегиристам, не, ба шаттаву шаллоқ одат карда будам, аз ҳамин сабаб мегиристам, ки фаҳмидам: хола маро ба ҳеҷ вачҳ мактаб рафтани намемонад...

Баъд аз ду рӯзи ин воқеа пагоҳин барвақт дар авул сағҳо саросемавор аккас задан гирифтанд, аз ҳар сӯ овозҳои баланди одамон шунида шуд. Маълум шуд, ки Дуйшен хона ба хона гашта бачагонро гун карда ба мактаб бурдани шудааст. Он вақт дар авули мо кӯча набуд, хонаҷаҳои воҳсагии тирезаҷаҳошон майда-май-дан хира дар сар то сари авул бетартиб сохта шуда буданд, ҳар кас дар ҷои хостагаш манзил мекард. Дуйшен ва ҳамроҳи вай як гурӯҳ бачагон ғалоғулаку-нон хона ба хона мегаштанд.

Хонаи мо дар як қанори авул воқеъ буд. Ману хола-ам дар ин вақт дар ўғури ҷӯбин арзан мекуфтем, ама-кам гандумро, ки дар ўран наздики анбор нигоҳ дошта мешуд, кофта мегирифт: гандумро ба бозор бурдани буд. Ману холаам мисли болғазанҳо бо ўғурдастаҳои наздин навбат ба навбат арзан мекуфтем, лекин ман ҷабини холамо хато карда, дам ба дам ба сӯи муаллим назар меандохтам, ки вай ҷӣ қадар наздик омада бошад. Ҳарчанд медонистам, ки холаам маро мактаб рафтан намемонад, ба ҳар ҳол мехостам, ки Дуйшен ба хонаи мо биёяд, ақаллан дар куча истиқомат доштани маро бинад. Бинобар ин ман дар дилам ба муаллим тавалло мекардам, ки то хонаи мо нарасида аз роҳаш барнагар-дад.

— Салом, янға, худо ба қоратон мадад кунад! Агар худо мадад накунад, мо ғалағи ёрӣ медиҳем, дидед моён ҷӣ қадар! — гӯё Дуйшен, ки талабагонии ояндаро аз паси худ меовард, ба холаи ман шӯхикунон салом дод.

Хола дар ҷавоб гур-гуркунон чизе гуфт, амакам бошад ҳатто сарашро аз болон ўра набардошт.

Дуйшен ба ин рафтор парво накард. Вай бо қиёфани кордонӣ ба рӯи кундае ки дар мобайни ҳавлӣ истода буд, нишаста каламу коғаз баровард.

— Имирози мо дар мактаб таҳсилро сар мекунем. Духтари шумо чандсола?

Холаам дар ҷавоб чизе нагуфта, ўғурдастаро бо ғазаб ба даруни ўғур зад. Намоён буд, ки вай ба ғап ҳамроҳ шудан намехост. Ман ботинан дар изтироб будам, ки: акнун чӣ мешуда бошад? Дуйшен ба сӯи ман назар андохта табассум кард. Аз ин қораш дили ман дафъан аввал барин шод гашт.

— Олтиной, ту чандсола! — пурсид ў.

Ман ба ҷавоб додан ҷуръат накардам.

— Чандсола буданашро донишманди ту чӣ лозим, ту муфаттиш-мӣ! — оташинона гуфт хола. — Ба вай ҳондан даркор не. Ҳоло ин хел ҷимҷаҳо он тараф истанд, бачаҳои падару модардор ҳам намехонанд. Ту ана ин як тӯда бачаҳои гунакардаатро ба мактаб ҳай карда бурдан гир, ба мо кордор нашав.

Дуйшен часта аз ҷояш хест.

— Як фикр кунед, ки чихо гуфта истодаед! Магар вай ба сагирағнаш гунаҳгор аст? Ё ҳамин хел қонуни хаст, ки сагираҳо нахонанд?

— Ман ба қонун-понуни ту кордор нестам. Худам қонун дорам, ту ба ман ёд нате!

— Қонунҳои мо ба ҳама баробар. Агар ин духтарча ба шумо даркор набошад, ба мо даркор, ба Ҳокимияти Советӣ даркор. Ва агар шумо ба мо муқобил бароед, мо дида арз мекунем!

— Ту аз кучо пайдо шудӣ, начальник! — хола дастонашро ба камар гузошта ҷангталабона гуфт. — Ба фикри ту ихтиёри ин духтар ба кӣ? Ман инро хӯронда менӯшонам ё ки ту, писари оворагард ва худат ҳам сакату!..

Агар дар ин вақт амакам, ки то мнён луч буд, аз даруни ўра сар намебардошт, намедонам ин муноқиша бо чӣ меанҷомид. Вай ҳамин як ҷизро бисёр бад медид, ки занаш дар хона будани шавҳар, яъне соҳиби хонаро фаромӯш карда, ба қори дигарон мудохила кунад. Занашро Сарон ин хел қирдорҳо бераҳмона мекуфт. Ин дафъа ҳам, аз афти қор, ғазабаш ҷӯш зад.

— Ҳой занак,— аррос зада гуфт ӯ аз ӯра баромада.— Қай боз ту сардори хонадон шуда мондӣ, қай боз ту ихтиёрдорӣ мекардагӣ шудӣ? Қамтар лаккида, бисёртар қор қун. Ту, писари Таштанбек, ин духтарчаро гирифта бар, хоҳӣ хонон, хоҳӣ бирӣён карда хур. Баро аз ҳавлӣ!

— Оҳо, вай мактабравӣ карда саёк-саёк мегаштааст, ҳайр, дар хона кӣ мемонад, қори рӯзгорро кӣ мекунад? Ҳама қорро ман қунам?— гӯён ҳола доду фаръёд қарданӣ шуд, лекин шавҳараш дӯғ зада гуфт:

— Як гапро гуфтам — тамои!

Ҳар бадӣ нағзи ҳам дорад. Ана ҳамин тариқа шуд ашвалин бор ба мактаб рафтани ман.

Аз ҳамон рӯз сар карда, Дуйшен ҳар нагоҳӣ хона ба хона гашта моро чамъ карда ба мактаб мебурд.

Вакте ки мо ашвалин бор ба мактаб омадем, муаллим моро ба рӯи паҳони ба фарши хона паҳи қардашуда шинонда, ба ҳар қадомамон яктагӣ дафтар, қалам ва тахтачае дод.

— Тахтачаҳоро ба болон зонуятон монед, то ки навиштаи осонтар шавад,— гуфта фаҳмонда дод Дуйшен.

Баъд вай сурати як марди русро нишон дод, ки ба девор часпонда шуда буд.

— Ин Ленин!— гуфт ӯ.

Он расм тамоми умр дар хотири ман монд. Баъдҳо аз ҷӣ сабаб бошад, ки ман он ҳел расмро дигар дар ҳеҷ қучо намедидам, бинобар ин онро худ ба худ «расми дуйшени» меномам. Дар он расм Ленин дар бар қамзӯли ҳарбин як қадар васеи дошт, чехрааш қоҳида, ришаш расидагӣ буд. Дастӣ маҷрӯҳаш бо ҷандина оғезон буд, чашмонаш аз тағи кепкаи ба пушти сар зер қарда пӯшидааш оромона ва бодикқат мечигаристанд. Нигоҳи нарма ва меҳрубононаи ӯ гӯё ба мо мегуфт: «Медонед, бачагон, шумо ҷӣ гуна ояндан хубе доред!» Дар он дақиқаи ором ба ман ҷунин менамуд, ки ӯ дар ҳақиқат ҳам дар бораи ояндан ман фикр мекард.

Аз рӯи ҳаман аломатҳо маълум буд, ки ин расми дар қоғази оддин плакати ҷоншуда қайҳо боз дар дасти Дуйшен будааст — қатҳон он суда шуда, хошинашон дарида буд. Аммо ғайр аз ин расм дар қор девори мактаб ҷизе набуд.

— Бачаҳо, ман ба шумо хонини на ҳисобро ёд медиҳам, ҷӣ ҳел навишта шудани ҳарфҳо ва рақамҳоро ин-

шон медихам,— гуфт Дуйшен.— Хар чиро ки худам медонам, Са шумо ёд медихам...

Ҳақиқатан ҳам вай ҳар чи ки ҳудаш медонист, ба мо ёд меод ва дар айни ҳол ғурӯҳатни ҳайратангезе зоҳир менамуд. Ба пешин ҳар як талаба омада, дар даст ҷи ҳел доштани қаламро нишон меод ва баъд қалмаҳон намефаҳмидагиамоноро бо ҳавсалаи тамои фаҳмонда меод.

Ҳозир ииро ба хотир оварда ҳайрон мешавам, ки ин ҷавони ҷаласаваде ки ҳудаш баъз ҳиҷа қарда меҳонд ва дар даст ғон қитоби дарси, қатто қитоби одди алифбо ҳам надохт, ҷи тавр шуда ба ин гуна як қори ҳақиқатан қалоне ҷуръат қардааст. Ҳонондани қӯдақоне ки бобову бобоқалонашон ҳафт пушт бесавод буданд, қори қазл набуд. Ғайр аз ин, албатта, Дуйшен дар бораи программа ва усули дарсдиҳи ҳеҷ гуна тасаввуроте надохт. Дурусттараширо ғӯем, ӯ ҳеҷ ғуион ҳам надохт, ки ин ҳел қизҳо бошанд.

Дуйшен моро ҷи тавре ки тавонад, ҷи тавре ки аз дастан ояд, ҷи тавре ки ҳудаш лозим донад, ҳамои тавр, ҷуион ки меғӯянд, бо савқи табиӣ беиҳтиёрона меҳонанд. Вале ман ақидани қонил қорам, ки ғайрати соғдилонаи ӯ, ки бо ҷуиин ғайрат ин қорро ба қардан қирифта буд, баръақас нарафт.

У қаҳрамоние нишон дод, ки ҳудаш аз он беҳабар буд. Вале, ин қаҳрамои буд, зеро дар он рӯзҳо дар пешин назари мо, қирғизбақагон, ки беруи аз ағули ҳудамон ҷоеро надида будем, дар мактаб (агар он қонаи поҳсағиеро ки аз сӯроҳиҳон деқори он ҳамеша қуллаҳи барфпӯши қӯҳҳо намуқдор шуда меиностанд, мактаб номидан мумкин сошад) ноҳост як олами нави пештар ҷашмнадидаю ғӯшношунидае қушода шуд.

Маҳз дар ҳамои вақт мо фаҳмида қирифтем, ки шаҳри Москва, ки дар он ҷо Ленин зиндақони меқунад, аз Авлиёато, қатто аз Тошқанд ҳам қандин бор қалон будааст, дар дунёи нодин Талас қарин баҳрҳои қалоне буданд ва дар он баҳрҳо қиштиҳои қӯҳ қарин азиме шино қарда меғаштаанд. Мо фаҳмида қирифтем, ки қарасини аз бозор қарида оварда мешудағи аз тағи қамин мебаромадааст. Ва мо дар қуди ҳамои вақт боқариин қави доштем, ки вақто ки қалқ осудақолтару боитар мешавад, мактаби мо дар бинои қалони сағеди тирезақоини қалон қой меқирад ва талабақон дар паси столҳо меишинанд.

Мо як чиз-ини чизро ба зӯр ёд гирифта, ханӯз «оча», «дада»-ро навишта наметавонистему лекин дар рӯи когаз номи «Ленин»-ро навиштем. Лугати сиёсии мо аз чунин мафҳумҳо, монанди «бой», «батрак», «Советҳо» иборат суд. Дуйшен баъд аз як сол ваъда кард, ки ба мо навиштани калиман «Революция»-ро ёд медиҳад.

Мо гапҳои Дуйшенро гӯш карда, фикран бо ҳамроҳии вай дар фронтҳои ба муқобили сафедҳо мечангидем. Вай дар боран Ленин чунон бо ҳаяҷон гап мезад, ки гӯё ўро бо ҷашмони худааш дида бошад. Чунон ки ҳозир ман мефаҳмам, бисёре аз гуфтаҳои ӯ достону ҳикояҳои буданд, ки дар байни халқ дар ҳаққи пешвои бузург гуфта шудаанд, вале мо шогирдони Дуйшен ҳама ин ҳикояхоро, мисли он ки шир сафед аст, айни ҳақиқат медонистем.

Рӯзе мо бе ҳеч гаразе пурсидем:

— Муаллим, шумо бо Ленин даст дода вохӯрдӣ кардаед?

Ба ин гап муаллими мо андӯхгивона сар ҷунбонд:

— Не, бачаҳо, ман Лениро ҳеҷ гоҳ надидам.

Ҷ бо қиёфани гунаҳгоруна чуқур нафас кашид — аз мо ҳичолат кашид буд.

Дуйшен дар охири ҳар моҳ бо корҳои худ ба волость мерафт. Ба он ҷо пиёда рафта, баъд аз ду-се рӯз боз гашта меомад.

Мо дар ин гуна рӯзҳо ўро ҳақиқатан назмон мешудем. Агар ман додари аслии медаштам ҳам, эҳтимол, омадани ўро монанди омадани Дуйшен ин қадар бесаброна интизорӣ намекашидам. Аз ҷолаам пинҳонӣ дам ба дам давом ба пушти ҳавлӣ мебаромадам ва муаллим халтача дар китф кай намоён мешавад, кай ман табаскуми дилшодкунандаи ўро мебинам, кай суҳанҳои дошбахшии ўро мешунавам гӯён хеле вақт ба роҳи даштӣ ҷашм дӯхта менстодам.

Дар байни шогирдони Дуйшен калонсолтарашон ман будам. Эҳтимол аз ҳамаи сабаб бошад, ки аз дигарон нағзтар мехондам, агарчанде гумон мекунам, ки сабаби нағз хонданам на танҳо ҳамаи буд. Ҳар як суҳани муаллим, ҳар як ҳарфе ки ба ман нишон медод, — ҳамааш барои ман чизии муқаддас буд. Ба назарам дар дунё аз фаҳмида гирифтани он чӣ ки Дуйшен таълим медод, ҳеҷ чизии дигари муҳимтаре набуд. Дафтари ба ман доданӣ ўро эҳтиёт мекардам, бинобар ин ҳарфхоро бо нӯти дос ба рӯи замин, бо ангишт ба деворҳо, бо химча ба

рӯи барф ва хоки кӯча менавиштам. Ба гумонам дар дунё аз Дуйшен доиотар ва боақтар касе набуд.

Зимистон наздик меомад.

То боридаи барфҳои аввалин мо аз даруни чӯи тагаш сангдоре ки дар поёни тепла шарросзанон чорӣ буд, ниёда гузашта ба мактаб мерафтем. Баъд дигар тоқати аз он ҷо гузаштан намонд — оби ях барин хунук пой-хоро сӯзиш мекунонд. Хусусан кӯдакони хурдсол азоб мекашиданд, ҳатто ғирьяшон омада дар чашмонашон ашк ҳалқа мезад. Баъд аз ин Дуйшен онҳоро бардошта аз чӯи мегузаронидагӣ шуд. Якеро ба пушташ савор мекард, дигареро ба дасташ мегирифт ва ба ҳамин тариқа ҳама талабагонро бо навбат аз чӯи гузаронда меомонд.

Ҳозир ман ниро ба хотир оварда, ҳеҷ Соварам намеояд, ки аҳвол маҳз ҳамин тавр буд. Аммо он вақт одамон — оё аз чоҳилӣ бошад ё ки аз кӯтоҳандешӣ — Дуйшенро масҳара медоштанд, хусусан бойхое ки зимистонро дар кӯҳҳо гузаронида, ба ин ҷо фақат ба оснӣ ғалла меоварданд. Борҳо шудааст, ки онҳо дар гузаргоҳи чӯи ба мо дучор омада, дар ҳолате ки ба сар телпакҳои сурхи пӯстирубӯҳӣ ва ба тан пӯстинҳои пӯстигӯсфандии киматбаҳо доштанд, савори аспҳои фарбеҳи сӯр аз пешин мо гузашта истода ба Дуйшен ало-ало нигоҳ мекарданд. Ягон нафар аз онҳо киҷирозанон хандида ва ҳампахлуяшро ниҳта карда мегуфт:

— Нигоҳ кун, яктаашро ба пушташ, дигарашро ба дасташ бардоштааст!

Дигаре аспи фаҳ-фаҳ карданстодаашро қамчин зада илова мекард:

— Эҳ, ҳок бар сари ман, пештар намедонистам, набошад ана ниро занн дуҷом карда гирифта нам даркор будааст!

Ва онҳо аз эри суми аспҳои ба сару рӯи мо обпоида ва лой чарақса кунанда ҳоҳ-қоҳ хандакунон дур мерафтанд.

Ман дар ин гуна мавридҳо бисёр меҳостам, ки даvon ба ин одамони кундзехи расида гирифта, аз ҷилави аспҳои дорам ва ба башараҳои таҳқиромезашон нигоҳ карда фарёд занам: «Дар ҳаққи муаллими мо ин тавр бадгӯй накунад! Шумо одамҳои аҳмақ, бадтинат!»

Лекин ба гани духтарчаи очиз ки гӯш мекард? Бинобар ин ба ман фақат ҳамин мемонд, ки ашкӣ сӯзони ранҷу аламои фуру нишонам. Лекин Дуйшен гӯё таҳ-

қиру масхаракуниҳоро пай намебурд, гӯё ки ин гуна гапҳоро ҳеҷ намешунавид. Баъзан мешуд, ки ягон ҳазла-аския гуфта, моро меҳандонд ва ҳама гапро аз хотирамон мебаровард.

Дуйшен ҳар қадар кӯшиш кунад ҳам, барон аз болои ҷӯй кӯпрукчае сохтан ҷӯбу тахта ёфта наметавонист. Боре аз мактаб баргашта истода ва бачагони хурдсолро аз ҷӯй гузаронда монда, ману Дуйшен дар соҳили ҷӯй мондем. Қарор додем, ки ба ҷаруни ҷӯй аз сангучим гузаргоҳ созем, ки пойҳои бачагон дигар тар нашавад.

Аз рӯи инсоф гӯем, агар сокинони ашули мо чамъшуда якҷоя ба болои ҷӯй як-ду ҳода чепартофтанд, кӯпрук барои мактаббачагон дар як дам тайёр мешуд. Аммо асли гап ҳам дар ин ки дар он рӯзҳо одамон бинобар ҷоҳилнашон ба таълими мактабӣ аҳамият намедоданд ва Дуйшенро, агар бисъёр ҳиммат кунанд, одами аҷоибтабиате медонистанд, ки аз бекорӣ қадукорӣ гуфта бо бачагон овоза шуда мегардад. Дилат меҳоста бошад — ҳонон, нахоҳӣ — ҳамаро ҳона ба ҳона ҷавоб дода фиристон. Худашон аспакӣ мегаштанд ва аз ҷӯйҳо ниёда гузаштанишон ҳоҷат набуд. Лекин ҳар чӣ ҳам бошад, мардуми мо, албатта, бояд як мулоҳиза мекарданд, ки: ин ҷавоне ки аз дигарон бадтар ва аҳмактар нест, барои чӣ ба душворию маҳрумиҳо дучор омада, ба тамасхуру таҳқирҳо тоб оварда, ва боз бо чунин инодкории ғавқул-одда, бо чунин устувории аз қувваи инсон берун фарзандони онҳоро меҳонад?

Он рӯзе ки мо ба даруни ҷӯй санг мечидем, дар рӯи замин Сарф меҳобид ва об чунон сафед буд, ки ба сардиаш кас тоқат карда наметавонист. Ҳеҷ тасаввур карда наметавонам, ки Дуйшен чӣ тавр тоб меовард — охир вай пойлӯч, бе танаффус кор мекард, ман ба тағи об, ки гӯё пур аз лахчаҳои сӯзон буд, ба зӯр по мемондам. Ҳамин ки ба миёнаи ҷӯй расидам, мушакҳои соқи поям ларзида рагқаш шуда, худам ноҳост дуқат шуда мондам. Ман на овоз бароварда дод гуфта метавонистам ва на қомат рост карда метавонистам ва бо оҳиштагӣ ба болои об афтодан гирифтам. Дуйшен санги дар дасташ бударо партофта, тозон пешӣ ман омада, маро бардошта ба соҳил баровард ва ба болои шинели худаш шинид. Вай гоҳ пойҳои кабуд ва қарахтшудани маро меомид, гоҳ дастони шахшудани маро ба кафҳои гирифт-

нафасамон гашта, ба барфтӯдаҳо гӯида, базӯр ба фарози теппа бароем? Мо бо ихтиёри худ ба мактаб мерафтем. Ҳеҷ кас моро ба он ҷо ронда намебурд. Ҳеҷ кас моро мачбур карда наметавонист, ки дар ин анбори хунук, ки дами даҳонамон ба рӯю дасту либосамон расида кираа мебаст, хунук хӯрда чишинем. Мо фақат якта-якта навбат ба навбат дар назди печка гарм мешудем, дигарон ҳама дар ҷойҳои худ нишаста, гапҳои Дуйшенро гӯш мекарданд.

Дар яке аз ҳамин гуна рӯзҳои хунук (ҷушон ки ҳозир ба хотир меоварам, ин дар охириҳои моҳи январъ буд) Дуйшен, хона Ҷа хона гашта, моро ҷамъ кард ва, мувофиқи одат, ба мактаб бурд. Ў хомӯшона, бо кифан ҷиддаи, абрувони ба қавотҳои бургут монанди худро ба ҳам кашида қавоқ андохта роҳ мерафт ва рӯяш мисли оҳани сиёҳи дар оташи тафсондашуда менамуд. Мо муаллимамонро ҳеҷ гоҳ дар ин гуна ҳолат надида будем. Ба вай нигоҳ карда, мо ҳам хомӯш мондем: ҳис кардем, ки ягон ҳодисаи ноғуворе рӯй додааст.

Вақте ки дар роҳ барфтӯдаҳои калон аз пеш мебаромад, Дуйшен одатан худаш роҳ мекушод, аз паси вай ман мерафтам, дигарон ҳама аз паси ман. Ин дафъа ҳам дар домани теппа, ки шабона барфи бисъёре тӯб шуда будааст, Дуйшен пеш-пеш рафт. Баъзан аз пушт Ҷа касе нигоҳ мекунеду дарҳол авзон ё, ҳолати рӯҳияро мефаҳмед. Ҳамин тавр он вақт намоён буд, ки муаллими мо дар зерини бори ғамӯ андӯх мондааст. Ў бо сари ҳам, пойҳояшро базӯр кашолакунон мерафт. Ман дар пешни назарам ба як тарзи дахшатинок навбат ба навбат намудор шудани ҷизҳои сафеду сиёҳро то ҳол дар хотир дорам: мо пан ҷамдигар ба теппа мебаромадем — дар зерини шинели сиёҳ тахтапушти ҳамидан Дуйшен, болотар аз он дар партоғи барфтӯдаҳои сафед монанди кӯҳони шутур ба назар менамуданд, ки шамоли болон онҳоро рӯфта мебурд ва боз болотар — дар осмони хирран сафедтоб як парча асри сиёҳ намудор буд.

Вақте ки мо ба мактаб даромадем, Дуйшен ба печка алаи намонд.

— Ҳезед, — гӯён фармон дод ӯ. Мо аз ҷо хестем. — Телпақхотонро аз сар гиред.

Мо итоаткорона сарҳоямонро дуч кардем, ӯ низ телпаки будёнигиашро аз сар гирифт. Мо сабаби инро намефаҳмидем. Баъд муаллим бо овози хастан қандашаванда гуфт:

— Ленин вафот кард. Холо дар тамоми рӯи замин мардумон аз ғирифтаанд. Шумо ҳам дар ҷойҳои худатон наҷунбида истед. Ана ба ин ҷо, ба расм нигоҳ кунед. Ин рӯзро дар хотиратон нигоҳ доред.

Дар мактаби мо чунон сукувате ҳукифармо шуд, ки ғӯё ба болон он тарма фуру ғалтида бошад. Салон аз сӯроҳҳои девор ба дарун зада даромадани шамол шунида мешуд. Овози хишир-хишири ба болон паҳол афтодани Сарфпораҳо ба ғӯш мерасид.

Дар он соате ки шаҳрҳои серғавго соқит шуда, заводҳои замиро ба ларзаоварида ҳомӯш гардида, поездҳои гулдуростанида дар роҳҳои беҳаракат монда ва тамоми аҳли олам аз ғирифта буданд,— дар он соати ғамангез, мо, як ҳиссачан хурдтараки халқ ҳам, дам ба дарун кашида, дар он ҷо, дар анбори хуноки ба ҳеҷ кас номаълуме ки мактаб ном дошт, ҳамроҳи муаллимамон мотам ғирифта, бо Ленин видо мекардем ва фикран ҳудамонро касони ба вай аз ҳама наздиктар медонистем, аз ҳама бештар мотамзада мешумурдем. Ленини мо бошад камзӯли ҳарбин як қадар вассе дар бар, бо дасти ба бандина овозон монанди пештара ба мо нигоҳ карда меностод. Ва бо нигоҳи равшану софи худ ҳамчунон Са мо мегуфт: «Медонед, бачагон, шумо ҷа гуна ояндаи хубе доред!» Ва дар он дақиқаи ҳомӯшӣ ба ҳаёли ман чунин менамуд, ки ӯ ҳақиқатан ҳам дар бораи ояндаи ман фикр мекунад.

Баъд Дуйшен чашмонашро бо остинаш пок карда гуфт:

— Ман имрӯз ба воласть меравам. Барои ба партия дохил шудан меравам. Баъд аз се рӯз меоям...

Он се рӯз ҳамеша дар назари ман аз ҳамаи рӯзҳои зинистон ки ман дидаам, саҳттар менамояд. Ғӯё ким-ҷа хел қувваҳои табиати дар рӯи замин ҷои шахси қабирро, ки аз байни мо рафта буд, пур кардаи мешуданд: бод дар ҷарӣ ором нағирифта мегурифт, гирдболи барфӣ ҷарх мезад, сармон қаҳратун шиддат мекард... Қувваи табиат осуда шуда натавониста беқаророна худро ба ҷор тараф меандоخت, ғирьякунон сар ба замин мезад...

Авули мо дар домани кӯҳҳое ки аз даруни аборҳои пастфуномада ба назар хира-хира сиёҳча метофтанд, ҳомӯш монд, соқит шуд. Аз дудбароҳои барф зеркарда борик-борик дуд боло мерафт, мардум аз хонаҳои намебаромаданд. Ғайр аз ин боз дар ҷор тараф гургҳо

давутоз мекарданд. Онҳо беҳаёсна рӯзона дар сари роҳҳо пайдо мешуданд, шабҳо дар наздики авул гашта, то сахар аз гуруснагӣ бо овози даҳшатноқ уллос мекашданд.

Ман аз чӣ сабаб бошад, аз вачҳи муаллимамон тарсида мегуфтам, ки дар ин гуна ҳавон хунук, бе пустии, бо як қабат шинель аҳволи вай чӣ тавр бошад. Дар он рӯзе ки Дуйшен бояд саргашта меомад, ман сари каловазро тамоман гум карда мондам, дилам гӯё аз як ҳодиса баде гувоҳӣ меод. Дам ба дам тозон аз хона баромада, ба тарафи дашти хилвати барфпӯш нигоҳ мекардам, ки: оё муаллим намудор намешуда бошад? Аммо ҷонзоде наменамуд.

«Кучой ту, муаллими мо? Зорӣ мекунам ба ту, бевақт намон, зудтар баргард. Мо мунтазири ту ҳастем, мешунавӣ, муаллим! Мо туро мунтазирем!»

Аммо дашт ба фаръёли беовози ман ҷавоб намегардонд ва ман аз чӣ сабаб бошад, гирья мекардам.

Даро-барои ман ба дили ҳолаам зад.

— Ту имрӯз дари хонаро са ҳоли ҳудаш мемонӣ ё не? Хӯш, кани, бишин ба ҷоят, каловаро ба даст гир. Бачаҳоро хунук хӯрондӣ. Кани боз аз хона баромада бин чӣ!— гӯён бо ангушташ ба ман таҳдид кард ва дигар аз хона баромадан намонд.

Рӯз торик шудан гирифт ва ман намедонистам, ки муаллим баргашта омад ё не. Аз ҳамин сабаб дар ҷоям қарор надоштам. Гоҳ худамро таскин меодам, ки Дуйшен шояд ҳоло дар авул бошад,— охир то ҳол ягон бор нашудааст, ки вай дар рӯзи ваъдакардааш наомада бошад. Гоҳ нохост ба ман ҷуний менамуд ки вай бемор шуда, биносаз ин сусти роҳ мегардад ва бӯрон меҳезаду шабона муддате дар дашт роҳро гум мекунад. Қорам пеш намерафт, дастонам ба ман иттилоъ намекарданд, калова дам ба дам қанда мешуд ва ниро диди, ҳолаам ба ғазаб меомад.

— Охир имрӯз ба ту чӣ шуд? Дастҳоят аз ҷӯб сохта шудагӣ-мӣ!— ҳола ба ман ало-ало нигоҳ карда то рафт хашмгини мешуд. Баъд дигар тоқат карда натавонист:— Уҳ, аҷал туро намебарад! Бехтараш, ҳезу ба пиразан Сайқал халтаи онҳоро бурда те.

Ман қариб буд, ки аз шодӣ частухез кунам. Охир Дуйшен дар хонаи пиразан Сайқал истиқомат дошт. Чолу кампир Сайқал ва Қартаибой аз тарафи модарам ҳешовандони дури ман буданд. Вақтҳои пеш ман ба

хонаи онҳо тез-тез рафта меистодам, баъзан ҳатто дар ҳамон ҷо меҳобидам. Оё холаам ниро ба хотираш овард, ё ки худо ба дилаш андохт, ки ба ҳар ҳол ҳалтаро ба дасти ман дода, илова намуд:

— Ту имрӯз маро мисли талкон дар соли гушнагӣ безор кардӣ. Бирав, ва агар ҷолу кампир иҷозат диҳанд, дар ҳамон ҷо ҳоб кун. Бирав, ба чашмам нанамо...

Ман тозон беруи баромадам. Бод монанди шамаи девонавор худро ба ҳар сӯ мезад: гоҳ каме гӯё дамаш ба дарун зада, баъд ногаҳон ҳамла оварда, ба рӯи тафсидан ман каф-каф барфи шахшӯли ҳаланда мепошид. Ман ҳалтаро ба бағалам зер карда бо изи нави дароз-дарози суми аспон ба тарафи канои дигари авул давидам. Дар сарам фақат як фикр ҷарх мезад, ки: оё муаллим омада бошад, оё омада бошад?

Давон ба хона расида дидам, ки вай нест. Вақто ки ман нафасамро ба зӯр рост гирифта, дар остонаи хонаи шах шуда истодам, Сайқал бисёр тарсида гуфт:

— Чӣ шуд ба ту? Барои чӣ ин қадар давида омадӣ, ягон ҳодиса шуд-мӣ?

— Не, ҳеҷ гап не. Ана ҳалтаро овардам. Мумкин-мӣ имрӯз дар пеши шумо монам?

— Марҳамат, бимон, азизакам. Ёх, духтари ганда, манро тарсондӣ. Барои чӣ аз аввали тирамоҳ боз ба хонаи мо намеояд? Бишин ба пеши алаа, гарм шав.

— Ту кампир, ба дег гӯшт андоз, духтарамонро зиёфат кун. Дуйшен ҳам ҳамин замон омада мемонад,— гуфт Қартаббой, ки дар пеши тиреза нишаста мӯзан намадини кӯҳнашро ямоқ мекард.— Қайҳо омадани даркор буд, хайр, зарар надорад, то торик шудани рӯз меомадист. Аспчан мо ба сӯи хона тез мешитобад.

Шаб номаълумона расида, беруи торик шуд. Дили ман гӯё гӯш ба қимор меистод, ҳар гоҳ ки сағхо аққос мезаданд ё ки опози одамон ба гӯш мерасид, дилам ба изтироб меафтад. Лекин аз Дуйшен то ҳол дарак набуд. Хайрият ки Сайқал маро бо сӯҳбат машғул меошарту вақт номаълум мегузашт.

Ҳамин тавр мо ўро ҳар соат нигарон шуда менишастем, нимишабӣ Қартаббой монда шуд.

— Биё, кампирҷон, ҷогаҳи маро андоз. Вай имрӯз намеояд. Ақнуи бевақт шуд. Сардорон одамҳои серкор, маълум мешавад, ки ўро нигоҳ дошта мондаанд, набошад қайҳо меомад.

Пирамард ба ҳобидан тайёри дидан гирифт.

Пиразан ба ман дар як гӯшан хона, дар паси печка чогаҳ андохт. Лекин маро хоб намебурд. Пирамард доим сулфа мекард, пахлу мегашт, пеш аз хоб пичирроскунон дуо мехонд, баъд мушаввашхотирона гур-гуркунон гуфт:

— Аҳволи аспҳан ман чӣ шуда бошад? Охир як қабза бедаро ҳам бе пул талабида гирифтаи мумкин нест, ҷав бошад, ба пул ҳам ёфт намешавад.

Дере нагузашта, Қартанбой ба хоб рафт, лекин дар ин вақт шамол оромӣ намедод. Рӯ-рӯи бом мегашт, бо панҷан шахшӯлаш канорҳои бомро чаппа кардани мешуд, шишан тирезаро меҳарошид, аз берун ба деворҳои хона бошиддат бархӯрдани он шунида мешуд.

Суханҳои пирамард дили маро таскин дода натавонист. Ҳамчунин дилам гувоҳи меод, ки муаллим меояд, ман дар бораи ӯ фикр мекардам, сурати ӯро ба пешни назарам меовардам, ки аз байни дашти барфпӯш гузашта омада истодааст. Намедонам чӣ қадар хобида бошам, вале ногоҳ чизе маро водор намуд, ки аз болиш сар бардорам. Як уллоси манҷанамон саҳте баланд шуду дар ҳаво паҳн шуда боз хомӯш гардид. Уллоси гург! Ва на якта—балки гурги бисёре. Гургҳо аз чор тараф уллоси кашида зуд ба якдигар наздик мешуданд. Овози онҳо ба ҳам омехта ба як уллоси кашолдоре табдил ёфт, ки бо таъсири шамол дар дашт паҳн шуда, гоҳ дур мерафт, гоҳ боз аз наздик шунида мешуд. Баъзан чунин менамуд, ки гургҳо бисёр наздик омада, дар атрофи авул гаштаанд.

— Бо нафаси хунукашон бўрон хезондани! — пичирросзанон гуфт пиразан.

Пирамард чизе нагуфта, бодикқат гӯш андохта истод, баъд ҷаста аз чогаҳаш хест.

— Не, кампирҷон, ин Ҷе гап не! Онҳо аз пан ягон ҷондор афтадаанд. Ё одам, ё аспро миёнагир карда истодаанд. Шунидӣ? Дуйшенро худо худаш ингоҳ дорад. Охир вай беақл аз ҳеч чиз парво надорад.— Қартанбой саросема шуда, дар торикӣ пӯстинашро ёфтани мешуд.— Чирогро даргирон, чирогро, кампир! Ба ҳаққи худо, зудтар бош!

Мо дар ҳолате ки тамоми баданямон аз тэрс меларзид, ҷаста аз ҷо хестем ва то лампаро ёфта даргирондани Сайқал уллоси хашмигнонаи гургҳо якбора қатъ шуд.

— Расида гирифтаи, лаънатихо! — фаръёд карда

гуфт Қартанбой ва таёке ба даст гирифта акнун давида берун баромаданӣ шуда буд, ки дар ин вақт сағҳо аккас заданд. Қасе барфи таги поро ғичиррос занонда тозон аз пушти тиреза гузашт ва дари хонаро сахт-сахт бесаброна тақ-тақ кард.

Ба хона мисли тумани тунук ҳавои сард даромад. Вақте ки вай пароканда шуд, мо Дуйшенро дидем. Ранги рӯи вай нарида буд, сахт-сахт нафас мекашид, калавида-калавиди аз остона гузашту пушт ба девор дода истод.

— Милтикро диҳед! — нафас бароварда гуфт ӯ.

Лекин мо гӯе ки гапи ӯро нафаҳмидем. Чашмони ман сиёҳ зад ва ман фақат дуохонин чолу кампирро мешунидам, ки мегуфтанд:

— Ғусфанди сиёҳ — садақа, ғусфанди сафед — садақа! — Баҳоваддини балогардон туро ниғаҳдорӣ кунед. Ту-мӣ?

— Милтик, милтикро диҳед! — такрор карда гуфт Дуйшен.

— Милтик нест, ба ту чӣ шуд, кучо меаравӣ?

Чолу кампир ба гардани Дуйшен даровехтанд.

— Қалтак диҳед!

Аммо чолу кампир ба тавалло даромаданд:

— Ба ҳеҷ кучо намеравӣ, то мо зинда ҳастем, ба ҳеҷ кучо намеравӣ. Бехтараш моро ҷо ба ҷо зада куш!

Ман ноҳост ҳис кардам, ки тамоми баданам аз ҷӣ бошад, суст шуд ва хомӯшона ба ҷоғаҳам даромадам.

— Фурсат нашуд, дар ҳуди наздикии хона аз пасам расида омаданд. — Дуйшен сахт нафас кашида қамчинашро ба як ғӯшани хона ҳаво дод. — Асп пеш аз ин дар роҳ монда шуда буд, баъд гургҳо дунболагирӣ карданд, асп то авул давида расиду якбора ба замин ғалтид. Дар ҳамон ҷо гургҳо ба болон вай ҳамла оварданд.

— Хайр, бало ба паси асп, муҳимаш ин ки худат зинда мондӣ. Агар асп намеғалтид, гургҳо туро ҳам саломат наmemонданд! Шукр ба Баҳоваддини Салогардон, ки охири қор бахайр шудааст. Акнун либосатро кашида, ба пешни алав бинишин. Биё, мӯзаатро кашам, — гуфт Қартанбой саросемавор. — Ту, кампирҷон, хӯроки тайёр кардаатро гарм кун...

Онҳо дар гирди алав нишастанд ва баъд аз ҳамин Қартанбой сабук нафас гирифта гуфт:

— Хайр майлаш, ҳама қор аз тақдире пешона. Ту ҷӣ ин қадар бевақт ба роҳ баромадӣ?

— Мачлиси комитети волость кзшол ёфт, Қараке. Ман ба партня даромадам.

— Ин кори нағз. Хайр, рӯзи дигар пагоҳонӣ ба роҳ мебаромадӣ намешуд, охир, ба фикрам, туро ҳеҷ кас хошокалло баромада рав гуфта зӯр накардагист-ку.

— Ман ҳамин рӯз меоям гуфта ба бачаҳо ваъда карда будам,— ҷавоб дод Дуйшен.— Фардо аз пагоҳӣ дарсро сар мекунем.

— Эҳ, беақл!— Қартаббой ҳатто аз ҷояш нимҳез шуда, оташинона сар ҷунбонд.— Гапи ниро шунидӣ, кампир: ба бачаҳо, ба ин фислукҳо ваъда карда буда-аст! Хайр, агар зинда намондӣ, чӣ мешуд? Маъини гапи гуфтагнатро фикр мекунӣ ё не?

— Ин вазифаи ман, кори ман, Қараке. Шумо дигар гапро гӯед: одатан пиёда мегаштам, лекин ин дафъа чӣ Сало шуд, ки аспн шуморо пурсида гирифтаму тӯъ-ман гурӯҳо кардам...

— Гап дар ин не. Бало ба паси ҷамон асп. Садакаи сари ту!— дарқаҳр шуда гуфт Қартаббой.— Як умр беасп будам, ҳозир ҳам ҳеҷ бало намеэзнад. Ҳокимияти Советиамон бошад, боз асп меёбам...

— Дуруст гуфти, мӯйсафед.— Бо овози гирьяолуд гуфт Сайқал.— Боз меёбем... Қанӣ писарам, бигир, хӯрок хунук нашавад...

Онҳо хомӯш монданд. Баъд аз дақиқае Қартаббой алави таппиро кофта истода андешамандона гуфт:

— Мебинам, ки ту, Дуйшен, ҷавони беақл барин не, балки боақл ҳастӣ. Лекин ҳеҷ фаҳмида наметавонам, ки барон чӣ бо ин мактаб ва ин бачаҳои гӯл худатро дарди сар карда мегардӣ? Ё ба ту дигар кор ёфт намешавад? Бехтараш ба ягон кас ҷӯпон шав, ҳам танат гарм, ҳам шикамат сер мешавад...

— Ман медонам, Қараке, шумо ға ман нағзӣ кордан мехоҳед. Лекин агар ин бачаҳои гӯл ҳам сонитар шумо барин мактаб чӣ даркор, ба мо хоҷаи чӣ даркор гӯинд, он гоҳ кори Ҳокимияти Советӣ пеш намеравад. Вале шумо мехоҳед, ки Ҳокимияти Советӣ барқарор бошад, амон бошад. Бинобар ин мактаб барон ман вазиний на-дорад, Қараке. Агар ман бачаҳоро аз ин ҳам бехтар хо-нонда метавонистам, дигар ҳеҷ чизро орзу намекардам. Охир Ленин ҳам гуфта буд...

— Ха дарвоқеъ...— гӯён Қартаббой миёни сухани Дуйшенро бурид ва каме хомӯш истода, баъд гуфт:— Ту ҳама вақт гусса мехӯрӣ. Лекин, охир, бо оби дида

Ленинро зинда кардан мумкин нест! Эҳ, кошкӣ дар дунёе ҳамин гуна қуввае мешуд, ки ўро зинда қунад! Ё ба фикри ту, дигарон ғамгин нестанд, русса намерхӯранд?... Ту ба даруни сандуқи синаи ман назар андоз: дар ин ҷо дили ман аз ғаму алам дуд мекунад. Ростӣ ғал, намедонам, ки ин ба сиесати ту рост меояд ё не,— аммо агарчи дини Ленин дигар буд, ман ҳар рӯз дар панҷ вақт намоз, дар ҳаққаш дуо мекунам. Баъзан фикр мекунам, ки мову ту ба вай ҳар қадар азодорӣ карда биш резем ҳам, фонда надорад. Ман ба таври худам, ба фаҳми пиронаам фикр карда ба ҳамин ҳулоса омадам, ки: Ленин дар байни ҳуди халқ мондааст, Дуйшен, ва аз авлод ба авлод — аз падарон ба писарон мегузарад...

— Раҳмат ба ғалҳои шумо, Қараке, раҳмат. Фикратон тамоман дуруст. Ленин аз байни мо рафта бошад ҳам, мо зиндагӣнамонро бо таълими вай месозем...

Ман ба гуфтугузори онҳо гӯш дода, гӯе ки охиस्ता-охиस्ता ба худ меомадам. Аввали ҳамаи ин ҳол мисли хоб менамуд. Ман хеле вақт бовар карда наметавонистам, ки Дуйшен сӯҳбат-саломат боз гашта омад. Лекин баъд шодин аз ҳад афзуни боздоштанашиавандае мисли сели баҳорӣ ҷорӣ шуда омада, дили аз банду баст озодшудан маро пур қард ва ман ба даруни ин сели ҷӯшон ғарқ шуда, ҳунгос зада ғирья кардам. Эҳтимол, ҳеҷ кас ҳеҷ гоҳ мисли ман ин қадар хурсанд нашуда бошад. Дар ин лаҳиқа барон ман ҳеҷ чиз вучуд надошт: на ин хонаи поҳсагӣ, на шаби пуртӯфон, на ғаллаи гургон, ки дар як қанори авул ягона аспӣ Қартанбойро пора мекарданд. Ҳеҷ чиз вучуд надошт! Ман бо дилам, ақлу ҳушам, бо тамоми ҳастиам шодин ғавқулолдан монанди рӯшноӣ беинтиҳо ва беандоза ҳис мекардам. Ман кӯрпаро ба сарам кашида, даҳонамро маҳкам кардам, то ки ғирьямро нашунаванд. Аммо Дуйшен пурсид:

— Дар паси печка кӣ ҳиққос зада ғирья мекунад?

— Ин Олтиной, андак тарсида буд, ақлуи ғирья қарда истодааст,— гуфт Сайқал.

— Олтиной? Чӣ ҳел ба ин ҷо омад?— Дуйшен ҷазета аз ҷояш ҳесту дар сари болини ман дузону истода китфи маро дошта ҷунбонд:— Ба ту чӣ шуд, Олтиной? Барон чӣ ғирья мекуна?

Ман рӯямро ба тарафи девор гардонда, боз ҳам саҳттар гиристам.

— Чӣ ғал шуд, азизам, аз чӣ ин қадар тарсидӣ? На-

ход кас ни тавр гирия кунад, охир ту духтари калонку... Кай, ба ман нигоҳ кун...

Ман Дуйшенро саҳт оғуш кардам ва рӯи аз оби дила тари тарсидаамро ба китфи вай ҷафс карда, ҳамчунон хикмосзанон мегиристам ва ҳеҷ худторӣ карда наметавонистам. Ман аз хурсандӣ, мисли он ки аз табларза бошад, меларзидам ва аз таскин додани худ очиз будам.

— Дилаш аз ҷо бечо шудааст магар!— гӯён Қартаббой ҳам ба ташвиш афтода, аз болон намад бархост.— Кай, кампирҷон, каме куфу суф кун, дуо хон, кай зудтар...

Ҳар сеишон ба ташвиш афтоданд. Сайқал пишироскунон азонмхонӣ мекард, ба рӯи ман гоҳ оби хуноку гоҳ гарм мепошид, куфу суф мекард ва ҳудаш низ ҳамроҳи ман мегирифт.

Оҳ кошӣ онҳо медонистанд, ки дили ман аз шодмонии бузурге, ки аз нақли он очиз будам ва эҳтимол нақл карда ҳам наметавонистам, «аз ҷо бечо шуда буд».

То ором шуда ба хоб рафтани ман Дуйшен дар наздам нишаста пешонаи гарми маро бо дастӣ сардаш оҳиста-оҳиста мемолид.

* * *

Зимистон ба он тарафи ағба кӯчид. Баҳор галаи аспони кабудӣ худро ронда меовард. Аз водихон яхашон обшуда ҷараёни хавон гарм ба тарафи кӯҳҳо равои шуд. Хаво бо худ бӯи баҳорӣ замин ва шири нав дӯшидаро меовард. Барфтӯдаҳо паст фурумада буданд, яхпораҳо аз кӯҳҳо шорида фурумадан гирифтанд, ҷӯйчаҳо ба шилдирос даромаданд ва баъд дар роҳ ба якдигарашон ҳамроҳ шуда, ба ҷӯйҳои калони пуршӯру нурзӯр табдил ёфта, ҷарихон об шустабурдаро бо садон худ пур карданд.

Шояд он баҳор аввалин баҳори ҷавонии ман буд. Дар ҳар ҳол вай ба ман аз ҳаман баҳорҳои пештара зеботар менамуд. Аз баландие ки дар он ҷо мактаби мо воқеъ буд, дар пешӣ назар олами зебон баҳорон кушода мешуд. Замин гӯё ки дастонашро ёзонда аз кӯҳҳо фурумада, ба дуродури нуқратоби дашт, ки онро партави офтоб ва тумани хуноки ба зӯр ба назар намоёне фаро гирифта буд, шитофта, худро нигоҳ дошта наметавонист. Дар кадом як ҷои дур кӯлҳои яхашон обшуда

касудча метофтанд, дар кадом як чои дур аспҳо шиха мекашиданд, дар кадом як чои дур аз осмон турнаҳо парвоз карда, канотҳояшонро ба абрҳои сафед расонда мегузаштанд. Турнаҳо аз кучоҳо парда меомаданд, ва дилро бо ин гуна садоҳои дилхароши шайпурмонанд ба кучоҳо даъват мекарданд?..

Бо сар шудани баҳор мо хушхолонатар вақтгузаронӣ мекардагӣ шудем. Ҳар хел бозиро фикр карда мебаронардем, бе сабаб меҳандидем, баъд аз дарс аз худ мактаб то ашул тамоми роҳ ҳаёҳуякунон медавидем. Ин қорамон ба ҳола маъжӯл намешуд ва ӯ ҳар бор маро дашном меод:

— Ба ту шӯхию бозиро кӣ мондааст, аблаҳ? Аз пирдухтар шуда истоданат парво ҳам надорӣ. Ту барин духтарони одамҳои дуруст кайҳо ба шавҳар саромада, хешу табори хонадонашонро зиёд карданд, ту чӣ... Бозин мактабраниро ёфти... Хайр, нигоҳ карда исто, лаҷоматро кашанда мемонам...

Рости гапҳо гӯям, ман дӯғу пӯписҳои ҳолаамро чандон ба дилам намегирифтам: ин барои ман чизе набуд — вай тамоми умр дашном меод. Лекин дар ҳақиқи ман пирдухтар шудӣ гуфтани вай мутлақо ғолиб буд. Ман фақат дар ин баҳор қадбаландтар шуда будам.

— Ту ҳоло духтарчаи сарпахмоқ ҳастӣ, — хандид мегуфт Дуйшен. — Илова бар ин зардак ҳам менамоя!

Ман аз гапҳои вай ҳеҷ намеранҷидам. Худ ба худ фикр мекардам, ки ман, албатта, сарпахмоқ ҳастам, лекин ба ҳар ҳол чандон зардак нестам. Лекин агар ба камол расида, ҳақиқатан арӯсбоб шавам, магар дар ҳолати ҳозираам мемонам? Бигуздор он вақт ҳолаам чӣ тавр хушрӯй шудани маро тамошо кунад. Дуйшен мегӯяд, ки чашмони ман монанди ситораҷа мекурахшиданд ва ман кушодарӯй ҳастам.

Боре ман аз мактаб тозон ба хона баргашта дидам, ки дар рӯи ҳавли мо ду асп бегона истолааст. Аз ину лачоми аспҳо маълум мешуд, ки соҳибони онҳо аз кӯҳ омадаанд. Вақтҳои пеш ҳам баъзан онҳо аз бозор ё аз оснӣ омада, болон роҳ ба ҳавли мо мефуромаданд.

Ақни аз остана гузашта истода будам, ки ким-чӣ хел хандан ғайритабии ҳола ба гӯшам қорд барин расид: «Ту, чиянам, ғам нахӯр, камбағал намешавӣ. Лекин вақте ки қабутаракро ба даст мебарорӣ, ба ман

рахмат мегӯй. Ҳи-хи-хи!» Дар ҷавоб балегӯй ва каҳкаҳа шунида шуд, ва хангоме ки ман аз дар намоён шудам, ҳама якбора хомӯш монданд. Дар сари дастархони ба болон намад партофташуда як марди рӯсурхи ғафсбадане монанди кунда нишаста буд. Вай аз зери телпаки пӯстирубӯхӣ ба пешонаи арзқин зер карда пӯшидааш ба ман як қач нигоҳ карду сулфида сарашро поин андохт.

— Ҳа, духтаракам, омадӣ, даро, азизам! — ҳола меҳрубонона табассумкунон маро пешвоз гирифт.

Амакам дар як гӯшаи намад ба паҳлӯи касе ки ўро ҳам намешинохтам, нишаста буд. Онҳо қартабозӣ мекарданд, арақ менӯшиданд ва бешбармоқ меҳӯрданд. Ҳар дуяшон ҳам маст буданд ва дар вақти қартапартой сархошон ба як тарзи аҷиб мечунсид.

Гурбаи мошин мо ба сари дастархон наздик омадани шуд, лекин мардаки рӯсурх бо панҷахояш ба сари вай чунон саҳт зад, ки гурба мингос зада ба як сӯ гурехта дар як гӯша ҳам шуда нишаст. Бечора, ҷонаш чӣ хел дард карда бошад! Ман хостам баромада равам, лекин намедонистам, чӣ хел бароям. Дар ин вақт ҳола ба ман ёрӣ дод.

— Духтарам,— гуфт ў,— дар дег хӯрок ҳаст, хунук нашуда, бихӯр.

Ман аз хона баромадам, лекин ин гуна рафтори ҳола ба ман ҳеҷ маъқул нашуд. Дилам хавотир кашид. Беихтиёр гӯш ба кимор истодам.

Баъд аз тахминан ду соат меҳмонон ба аспхошон савор шуда, ба кӯҳ баромада рафтанд. Ҳола дарҳол мувофиқи одат маро дашином додан гирифт ва аз ин ҳол дили ман осуда гашт. Маълум мешавад, ки ў мастона ба ман ин гуна меҳрубонӣ карда будааст,— гуфтам ман ба худ.

Аз ин воқеа дере нагузашта, ба хонаи мо пиразан Сайқал омад. Ман дар рӯи ҳавлӣ будам, лекин суханҳои ўро шунидам, ки гуфт:

— Ин чӣ кори ту, худо нигоҳ дорад! Духтарро побуд мекунӣ.

Ҳола ва Сайқал гапӣ якдигарро бурида дар чӣ бора бошад, оташинона баҳсу мувозира карданд, баъд пиразан бисёр ғазабнок шуда аз хона баромад. Ба ман бо қаҳр ва дар айни замон тараххуномез назаре андохта, хомӯшона баромада рафт. Авзон ман бечо шуд. Ча-

ро пиразан ба ман ин тавр нигоҳ ғард, ман ба вай чӣ бадӣ кардаам?

Рӯзи дигар дар мактаб дарҳол пай бурдам, ки Дуйшен хиратабъ ва аз чӣ сабаб бошад андешаманд аст, агарчанде ки дар пеши мо худро ба подонӣ заданӣ мешуд. Ва боз пай бурдам, ки ӯ аз чӣ сабаб бошад, ба тарафи ман назар намеандозад. Баъд аз тамои шудани дарс, ки мо ҳама аз мактаб тӯб шуда баромадем, Дуйшен маро ҳеҷ зад:

— Исто, Олтиной,— муаллим ба пеши ман омад, бодиккат ба чашмонам нигоҳ карда дасташро ба китфам гузошт.— Ту ба хона нарав, Гали маро фаҳмидӣ, Олтиной?

Ман аз тарс шах шуда мондам. Фақат акнун фаҳмидам, ки ҳолаам чӣ қасде дар ҳаққи ман доштааст.

— Ман худам ба ҷои ту ҷавоб медиҳам,— гуфт Дуйшен.— Ҳоли ҳозир дар хонаи мо меистӣ. Аз ман дур нашав.

Эҳтимоли ранги рӯи ман канда буд. Дуйшен ба манаҳи ман даст расонда ва ба чашмонам нигоҳ карда истода, монанди ҳамеша, табассум кард.

— Ту натарс, Олтиной! — хандида гуфт ӯ.— Ҳар гоҳ ки ман бо ту бошам, аз ҳеҷ кас натарс. Пештара барин ба мактаб омада хонданро давом додан ғир ва дар ҳеҷ бора фикр накуи. Охир ман чӣ хел тарсончак будани тӯро медонам... Ҳа, воқеан, кайҳо боз ба ту як ҷизро ҳикоят карданӣ будам.

Муаллим, аз афти кор, ягон ҳодисаи хандаовареро ба ёд оварда, боз хандид.

— Дар хотир дорӣ, он рӯзро. Қараке сахарӣ хеста ба кучое гум шуда рафт. Дидам, медонӣ киро гирифта овард. Дуохон, кампири Чэинакро, Барои чӣ овардӣ гуфта пурсидам. Гуфт, ки бигузёр парихонӣ кунад, дили Олтиной аз тарс аз ҷо бечӯ шудааст. Ман гуфтам, ки ӯро аз ҳавлӣ пеш кунед, агар як гӯсфанд налихед, аз вай ҳалос шуда наметавонед. Мо он қадар бадавлат нестем. Аспро ҳам бахшида наметавонем, ҷуниқ еми гургҳо кардем.... Ту бошӣ хобида будӣ. Ба ҳамин тариқа ман кампирро бароварда гусел кардам. Баъд аз ин Қараке як ҳафтаи тамои бо ман гап назад, ранҷида будааст. Ба ман гуфт, ки ту мани пирро дар ҳичолат мондондӣ. Лекин ҳар ҷи ҳам бошад, онҳо ҷолу кампири нага, бисъёр одамон некид. Хайр, акнун рафтем ба хона, рафтем, Олтиной...

Ман барои он ки муаллимо бехуда хафа накунам, ҳар қадар худдорӣ қардаи шуда бошам ҳам, фикрҳои хавотирангез дигар аз сарам дур наместуд. Охир ҳар соат холаам ба ин ҷо омада, маро зӯран бурда метавонист. Он вақт онҳо ҳар коре ки хоҳанд дар ҳаққи ман қарда метавонистанд ва ҳеҷ кас дар авула ба онҳо монеъ наместуд. Ман аз мусибат хавотир қашида, тамоми шаб хоб қарда натавонистам.

Душмен, албатта, аҳволи маро мефаҳмид. Ва шояд бинобар ҳамин барои он ки фикрҳои ғамангезро навиъе қарда аз сари ман дур қунад, фардои он рӯз ба мактаб ду ниҳол гирифта овард. Баъд аз дӯрс маро аз дастам гирифта ба як қанор бурд.

— Ҳозир, Олтиной, ману ту як кор мекунем,— гуфт ӯ асроромез табассумкунон.— Ана ин ниҳолҳои сафедорро барои ту овардам. Мо инҳоро мешинонем. То вақте ки инҳо қалон шуда, қувват гиранд, ту ҳам қалон ва одамин нағз мешавӣ. Ту ҳислати нағз ва зеҳни қунҷков дорӣ. Ба ман ҳамеша чунин менамояд, ки ту олими қалон мешавӣ. Ман ба ин боварӣ дорам, ана мебинӣ, ба пешонаат ҳамин тавр навишта шудааст. Ту ҳозир духтарча, ҷимча барин, ана ин ниҳолҳои сафедор барин. Қанӣ биё, Олтиной, инҳоро бо дастӣ ҳудамон мешинонем. Ҳонда хушбахт шав, ситораҷан равшани ман...

Ниҳолҳои сафедор баробари қадӣ ман, бориқас, та-нақабуд буданд. Вақте ки мо онҳоро дар наздикии мактаб шинондем, аз домани кӯҳ насини сабуке вазида, аввалин бор барғҳои ҳанӯз хурдтараки онҳоро ҷунбонд, гӯё ки ба онҳо ҳаёт бахшид. Барғчаҳо ларзиданд, ниҳолҳо ҷунбида алвонҷ хӯрданд...

— Нигоҳ кун, ҷӣ хел нағз! — Душмен ақибтар рафта, хандакунон гуфт. — Ана ақун ҷо ана аз он ҷашма ба ин ҷо ҷӯй мекушоем. Сонӣ мебинӣ, ки инҳо ҷӣ хел сафедорҳои зебо мешаванд! Инҳо дӯр ин теппа паҳлӯи ҳам, монанди ду доғар қад мекашанд. Ҳамеша ба назар намоён шуда менстанд ва одамони некдил инҳоро дида хурсанд мешаванд. Он вақт зиндагӣ ҳам дигар хел мешавад, Олтиной. Рӯзҳои нағз ҳам дар пеш...

Ман ҳоло ҳам суҳанони мувофиқе ёфта наметавонам, ки ба ман ҷи гуна таъсири хуб бахшидани наҷобати Душменро ақаллан як қадар ифода қунам. Лекин он вақт фақат рост истода ба рӯи Душмен нигоҳ мекардану бас. Ба вай тавре менигаристам, ки ҷӣ қадар дил-

часпу зебо будани чехран ӯ, чӣ қадар пурмехр ва нарм будани нигоҳи чашмони ӯро гӯё бори аввал дида бошам, чӣ қадар пурзӯр ва печон будани дастони ӯро дар вақти кор, чӣ қадар софдилона будани табассуми хуши ӯро, ки ба дил шодӣ мебахшид, гӯё пештар намедонистам. Ин буд, ки як хисси нави ношинос аз олами ҳаёз ба ман номаълуме дар дилам мисли навчи қўшон турғён кард. Ман сотинан худро ба тарафи Дуйшен андохтам, то ки ба вай гўям: «Муаллим, раҳмат ба шумо барон он ки ҳамин хел таваллуд шудаед... Ман мехоҳам шуморо дар оғӯш гирифта, бўса кунам!» Аммо чуръат накардам, шарм дошта ин суҳанхоро гуфта натавонистам. Лекин шояд гуфтан лозим буд...

Мо он вақт ба болои теппа дар зери осмони соф, дар байни доманаҳои кӯҳ, ки бо сабзан баҳорӣ зинат ёфта буданд, менистодем ва ҳар кадомамон ғарқи ҳаёлотӣ худ будем. Ва дар он вақт ман хатареро, ки ба сарам омада буд, тамомиан фаромӯш карда будам. Ба ҳаёлам ҳам намеомад, ки маро фардо чӣ дидани дар пеш аст, фикр ҳам намекардам, ки барои чӣ ҳолаам ду рӯз боз маро суроғ намекунад. Шояд онҳо маро фаромӯш карда бошанд, шояд маро ба ҳоли худ гузоштани шуда бошанд? Аммо маълум шуд, ки Дуйшен дар ҳамин бора фикр мекардааст.

— Ту бисёр ғам нахӯр, Олтиной, илчашро меёбем,— гуфт ӯ ҳангоме ки мо ба авул бармегаштем.— Пасфардо ман ба волаёт меравам. Дар он ҷо аз хусуси ту гап мезанам. Шояд ба ҳамин муваффақ шуда тавонам, ки тӯро барои хондан ба шаҳр фиристонанд. Ба шаҳр рафтан мехоҳӣ?

— Муаллим, ҳар чӣ ки шумо гӯед, ҳамон мешавад,— ҷавоб додам ман.

Ҳарчанд ман чӣ гуна будани шаҳро тасаввур карда наметавонистам, вале барои ман гапҳои Дуйшен кофӣ Суд, ки ақнун ҳаёти шаҳриро орзу кунам. Гоҳ зиндагии номаълумеро, ки дар кишварҳои бегона ба сар бурданам лозим меомад, ба ҳаёл оварда метарсидам, гоҳо боз ба сафар баромадани мешудам,— ҳулоса, ақнун шаҳр аз ҳаёлам дур намешуд.

Фардои он рӯз дар мактаб ҳам дар ҳамин бора фикр мекардам. Дар шаҳр чӣ хел ва дар хонаи кӣ зиндагӣ мекунам. Агар ба ман ягон кас сарпаноҳ диҳад, ҳезум маӣда мекунам, об мекашонам, чомашӯй мекунам, ҳар коре ки фармоянд, ба ҷо меоварам. Дар дарс нишаста

ҳамин тавр фикру ҳаёли мекардам ва дар ин вақт нохост дар пушти деворҳои мактаби фарсудани мо садон тез-тез қадам мондани аспон шунида шуду ман якқад паридам. Ин чунон ногаҳонӣ буд ва асаҳо чунон босуръат медавиданд, ки гуё ана-мана нагуфта мактаби моро помол менамуданд. Мо ҳама хавотир кашидида шах шуда мондем.

— Ҳаёлатонро парешон накунад, бо кори худ машғул шавед — зуд гуфт Дуйшен.

Аммо дар ин вақт дари хона шараккос зада кушода шуд ва мо дар остона ҳолаи маро дидем. Ӯ истеҳзокорона, ҷангталабона лабханд карда менестод. Дуйшен ба дари хона наздик шуда, пурсид:

— Шумо бо чӣ кор омадед?

— Бо коре ки ба ту дахл надорад. Духтарамро ба шавҳар медиҳам. Ҳой, дайду! — инро гуфта, ҳолаам ба тарафи ман хез кашид, вале Дуйшен пешн роҳи ӯро гирифт.

— Дар ин ҷо фақат толибаҳои мактаб нишастаанд, духтари ба шавҳар меодагӣ ҳоло нест! — бо овози қатъӣ оромона гуфт Дуйшен.

— Мо инро дида арз мекунем. Ҳой, мардҳо даст гиред вайро, кашола карда бароред ин сағбачаро!

Ҳола яке аз саворонро бо ишораи даст ҷеғ зад. Ин савор ҳамон одами рӯсурхе буд, ки телпаки пӯстирубӯхӣ дошт. Аз паси вай боз ду касе ки дар дасташон калтакҳои гафс доштанд, аз аспҳошон фурумаданд.

Муаллим аз ҷо наҷунбида истод.

— Ту саги дайду чӣ ҳақ дорӣ, ки ба духтарҳои дигарон заиҳон худат барин ихтиёрдорӣ мекуни? Қанӣ, дафъ шав!

Инро гуфта мардаки рӯсурх хирс Ҷарин ба тарафи Дуйшен ҳучум кард.

— Шумо ба ин ҷо даромадан ҳақ надоред, ин мактаб! — гуфт Дуйшен паҳлудариро маҳкам дошта истода.

— Ман гуфта будам-ку! — ҷирросзанон гуфт ҳола. — Худи вай кайҳо боз ба ин духтар наздик шуда гирифта буд. Ин сағбачаро муфт ба худаш ром кунонд!

— Туф кардам ман ба мактаби ту! — мардаки рӯсурх қамчинширо ҷавлон дода аррос зад.

Дуйшен аз вай пешдастӣ кард. Ӯ бо тамоми қувват ба шиками он мардак бо пояш зад ва мардак воҳ гуфта ғайид. Дар ҳамон лаҳза ду марди дигар бо калтак ба

сари Дуйшен хучум оварданд. Бачагон додгӯён ба тарафи ман тохтанд. Дар зери зарбаҳо дари мактаб шикаста майда-майда шуда рафт. Ман кӯдакони Ҷа ман часпидаро аз паси худ кашолакунон ба тарафи ҷангкунадагон давидам.

— Сар диҳед муаллимо! Назанед! Мана ман, гирифта баред маро, муаллимо назанед!

Дуйшен баргашта ба ман нигоҳ кард. Сару рӯяш хунолуд, воҳиманок ва худ дар ғоятӣ ғазаб буд. Вай аз замин тахтаеро бардошта ҷавлон дода фаръёд кард:

— Тозед, бачаҳо, ба авул равед! Гурез, Олтиной! — ӯ аз шикдати фаръёд нафастанг шуд.

Дастӣ Дуйшенро зада шикастанд. Ӯ дасташро ба сари синааш зер карда акибноки рафт ва хучумкунадагон акнун ӯро ки аз мудоғна кардани худ очиз буд, барзагоҳҳо барин арросзанон кӯфтан гирифтанд.

— Бизан! Бизан! Ба сараш зан! Зада ғалтон!

Холан ба ғазабномада бо ҳамроҳи мардаки рӯсурх ба тарафи ман давид. Онҳо милаи маро ба гарданам печонда кашолакунон беруи бароварданд. Ман бо тамоми қувват худро ба як сӯ зада, кӯдакони додгӯён шах шу-дамонада ва Дуйшени сару рӯяш хунолудро, ки дар пеши девор истода буд, як лаҳза дида мондам.

— Муаллим!

Аммо Дуйшен ба ман ҳеҷ ёрмандӣ карда наметавонист. Ӯ дар зери зарбаҳои бадкирдорон маст барин калаида ханӯз ба по менестод, сари ба ҳар сӯ ҷунбида истодагашро боло кардани мешуд, онҳо бошанд ӯро ҳамчунон мезаданд. Маро ба замин ғелонда дастонамро бастанд. Дар ин вақт Дуйшен ба замин ғалтид.

— Муаллим!

Вале даҳони маро бастанд ва Ҷа болси зин кӯндаланг партофтанд.

Марди рӯсурх ба асп савор шуд ва маро ба дастон ва сандуки дилаш зер кард. Он ду марди дигар ҳам, ки Дуйшенро мезаданд, ба аспхонсон савор шуданд, ҳола-ам бошад, аз паҳлуи асп давида ба сари ман мушт мефуровард:

— Чазоятро кашидӣ! Чазоятро кашидӣ! Ана ман ҷӣ хел туро кашада баровардам! Кори муаллиमत ҳам тамом шуд...

Аммо кори ӯ холо тамом нашуда буд. Аз ақиб нохост фаръёди шикдатноке шунида шуд:

— Олти-и-о-й!

Ман сари аз болон зини асп ба поён овезонамро ба зӯр бардошта нигоҳ кардам. Дуйшен аз қафои мо давида меомад. Ӯ дар ҳолате ки зада ниммурда карда шуда ва сару рӯяш хунолуд буд, ба дасташ як қайроқсангро гирифта давида меомад. Аз паси вай гириякунон ва додгӯён тамоми талабаҳои синфи мо медавиданд.

— Истед, ваҳшиён! Истед! Сар диҳед вайро, сар диҳед! Олтиной! — фарёд кард ӯ аз паси мо давида истода.

Золимон аз роҳ бозистоданд, он ду марди дигар бо аспҳои дар атрофи Дуйшен чарх мезаданд. Дуйшен барои он ки дасти шикастааш ҳалал нарасонад, остинашро ба дандонаш газида, нишон гирифта санг парронд, лекин ба нишон нарасид. Он гоҳ он ду мард бо ду зарбаи қалтак ӯро ба болон кӯмак зада ғалтонданд. Пешини чашмони маро пардаи сиёҳ гирифт, ман фақат боз ҳамонро дида тавонистам, ки кӯдакони ба тарафи муаллим давида, бо тарсу ҳарос ба болон вай истода монданд.

Маро чӣ тавр ва ба кучо оварданашонро намедонистам. Ман дар як юрт ба ҳуш омадам. Аз юрти болокушода дар осмон ситораҳои барвақтин орому осуда намудор суданд. Аз наздик садон дарёе ва овози ҷӯпононе ки шабона рамахоро посбонӣ мекарданд, ба гӯш мерасид. Дар пешини оташдони алаваши хомӯшгардида як занакӣ куҳансоли туршрӯи қокбадани ҷӯб барини хушк нишаста буд. Рӯи занак заминии сиёҳ барини сип-сиёҳ буд. Ман сарамро ба тарафи дигар гардондам. Оҳ, кошкӣ он мардаки рӯсурхро бо теги нигоҳам кушта метавонистам!

— Сиёҳкамбир, бедор кун вайро, — гӯён мардаки рӯсурх фармон дод.

Занакӣ сиёҳчеҳра ба назди ман омада, со дасти сахти шахшӯлаш аз китфам гирифта ҷунбонд.

— Ин ҳамчинсатро ром кун, гап фаҳмон. Набошад, аз дусар гапро ба вай кӯтоҳ мекунам.

Ибро ғуфта, мардаки рӯсурх аз юрт баромад. Занакӣ сиёҳчеҳра ҳатто аз ҷояш наҷунбид ва як даҳан ҳам гап назд. Шояд ӯ гунг буд? Чашмони мисли хокситари хунук тирашудан ӯ чизе ифода намекарданд. Сағхое хастанд, ки аз навзодиашон шатта хӯрда омадаанд. Оламони бадхашм ба сари онҳо бо ҳар чизе ба даст омада мезананд ва сағҳо кам-кам ба ин одат мекунаанд. Аммо чашмони онҳо ҷунон хира ва беифода шуда ме-

монанд, ки аз дидани онҳо дили кас ба ҳарос меафтад. Ман ба чашмони Сечони занакн сиёҳчеҳра менигаристаму гумон мекардам, ки худам ҳам зинда нестам ва дар гӯр мебошам. Агар садои даръё намебуд, ман ба зинда буданам бовар ҳам намекардам. Оби даръё шӯрида ва гуррида аз остонаҳои таги даръё қорӣ буд, вай озои Суд...

Хола, холан дилсиёҳ, лаънат ба ту то абад! Дар чӯи ашқу хуни ман гарк шуда мур!.. Дар ин шаб ман дар синни понздаҳсолагииам зан шудам... Ман аз бачаҳои ин золим ҳам хурд будам...

Шаби сеюм ҳатман гурехтани шудам. Бигузур дар роҳ набуд шавам, бигузур маро дунболагирӣ кунанд, лекин ман монанди муаллимам Дуйшен то нафаси вописинам мубориза мекунам.

Дар торикӣ овоз набароварда дари юрто даст-даст карда ёфтам, дар бо аргамчини муян маҳкам баста шуда буд. Аргамчини печ дар печ чанд гирех карда баста шударо дар торикӣ кушодан имкон надошт. Баъд аз ин ман як лаби юрто бардоштани шудам, то ки навъе карда аз таги он ҳазида беруи бароям. Вале ҳар қадар зӯр занам ҳам, натиҷае ҳосил намешуд: аз беруи ҳам юрт бо аргамчинҳо ба замин саҳт меҳаҷб карда шуда буд.

Фақат як илоҷ монда буд, ки ягон чизи тез ёфта, аргамчини дарро буррам. Чор тарафро даст-даст карда дидам, лекин ғайр аз як меҳи ҷӯбин дигар чизе наёфтам. Ноумед шуда, бо он меҳи ҷӯбин таги юрто кофтаи гирифтам. Албатта, ин қорам бефонда буд, аммо ман дар ин бора фикр намекардам. Дар сарам танҳо чунин як фикри илоҷнопазире ҷарх мезад, ки ё аз ин ҷо гурехта бароям ё ки ҷон диҳам, фақат ин ки фишфишу хурроки саҳти ин мардакро нашунавам, фақат ин ки дар ин ҷо намонам, мурдан бошад — дар озода, дар мубориза мураму гардан нафурорам.

Зани дуҷум! Оҳ, ман ба ин калима чӣ қадар нафрат дорам! Ин калимаро кӣ ва дар қадом замонҳои фалокатбор бофта Саровардааст? Магар аз аҳволи зани дуҷуми зердаст ва ҷисману рӯҳан асир дила боз ягон чизи зиллатоваре ҳаст! Эй асиратони сиёҳбаҳт, аз қабрҳо сар бардоред, арзҳои занҳои хору забуншуда, талафгардида ва шаъну эътибори инсониятон помолшуда, бархезед! Бархезед, ҷафодидагонии шӯрбаҳт, ки торикӣро зулмоти замонҳои гузашта ба дарза ояд! Инро ман гуфта

истодаам, ки дар қатори шумоён охирин зан буда, ман низ ҳамин кулфати тақдирро аз сар гузаронидам!

Ман он шаб намедонистам, ки ҳамин суханхоро ба забон оварданам лозим мешудааст. Бехудона, бо хашму газаби беҳад замини юрто меҳарошидам. Замин сангдор Судааст, кофта намешуд. Ман замиро бо нохунҳои ханҷол мекардам, ангуштонам хуншор шуд. Замини таги юрто ба қадри як даст дароварда мешудагӣ кофта будам, ки рӯз ҳам сафед шуд. Сагҳо ба аккос даромаданд, мардум дар гирду пеш бедор шудан гирифтанд. Галаи аспон тапар-тупуркунон ба тарафи обхӯра давида рафт, рамаҳои ғусфандони хоболуд фирқ-фирқкунон гузашта рафтанд. Баъд касе ба юрт наздик омада, арғамчинҳои аз берун басташудан оро кушод ва намадҳои болои оро кашада фурувардан гирифт. Ин одам занакӣ сиёҳчехран сокити безабон буд.

Маълум шуд, ки аҳли авул ба кӯчидан тайёри медиданд. Дар ин вақт гуфтугӯи дини аранг-аранг шундаам ба хотирам расид, ки аз пагоҳӣ аз ин ҷо кӯчида, аввал ба агба, Ҷа қароргоҳи нав мерафтаанд ва баъд тамоми тобистон дар он тарафи агба ба даруни кӯҳҳо манзил мекардаанд. Аз ин сабаб ман боз ҳам зиёдтар ғамгин шудам, чунки аз он ҷо ғурехтан сад бор душвортар мешуд.

Чӣ тавре ки дар пешӣ ҷои кофтагнам нишаста будам, ҳамон тавр нишастаи гирифтам, ҳатто андаке ҳам начунбидам. Пинҳон карданам чӣ лозим буд... Занакӣ сиёҳчехра аздусар дид, ки замини зерин юрт кофта шудааст, лекин ҷизе нагуфта, хомӯшона қори худро давом додан гирифт. Вай умуман тавре рафтор мекард, ки ғӯё ба вай ҳеҷ ҷиз дахл надошта бошад, ғӯё дар зиндагӣ ҳеҷ ҷиз дар вай ягон ҳиссиёте бедор намекарда бошад. Ҳатто шавҳараширо бедор накард, ҷуръат накард, ки аз ӯ барои гундоштани бору буна ёри талабд. Мардак дар зерин ҷанд қабат кӯрнаву нӯстин хирс барин хуррок кашада меҳобид.

Тамоми намадҳо гундошта шуд, юрт луб-лӯҷ шуда монд. Ман ба даруни он дар қафас нишастагӣ барин менишастам ва дидам, ки дар ҳамон наздикӣ, дар он тарафи наҳр, мардум ба барзагову аспҳо ҷизу ҷорашонро бор карда истодаанд. Баъд дидам, ки ба пешӣ ҳамон одамон аз як ҷанор се нафар савор омада, ҷизе нурсиданд ва аспҳоиашонро ба тарафи мо ронданд. Аввал гумон кардам, ки онҳо мардумро ҷамъ карда ба роҳ баровар-

данӣ шуда омадаанд, баъд Содиққат назар карда, ҳайрон шуда мондам. Яке аз он саворон Дуйшен буд, ду нафарӣ дигар фуражкаи милициягӣ ва дар шинельҳои петлицан сурх доштанд.

Ман на зиндаю на мурда менишастам ва ҳатто фаръёд карда ҳам натавонистам. Дилшод гаштам, ки муаллимам зинда будааст! — ва дар айнӣ ҳол дар дил доге доштам — ман талаф шуда, бадном гардида будам...

Сари Дуйшен бастагӣ ва як дасташ бо бандина овезон буд. Ӯ чаҳида аз асп фуромад. Дари юрто як лағад зада ғалтонд, ба юрт зада даромада, кӯрпаро аз болои мардаки рӯсурх кашида партофт.

— Хез! — фаръёд кард ӯ бо овози дахшатнок.

Мардаки рӯсурх сар бардошта, ҷашмонашро пок кард ва меҳост ба Дуйшен ҳамла оварад, лекин таппончаҳон ба тарафи худаш рост кардашудан милиционерҳоро дид, дарҳол дамаш ба дарун зад. Дуйшен аз гиребони ӯ гирифта ларзонда, сари ӯро ба тарафи худ сахт кашид.

— Палиди нобакор! — гуфт пичирроскунон лабҳон рангпаридашро ҷунбонда. — Акиун ба ҷои даркорӣ меравӣ! Пеш даро!

Мардаки рӯсурх мутеона қадам монд, аммо Дуйшен боз аз китфи ӯ гирифта пеш кашид ва ба рӯяш рост нигоҳ карда истода, бо овози кандзшаванда гуфт:

— Ту гунон мекуӣ, ки ӯро мисли алаф помол ва талаф кардӣ?... Номаткул кардӣ, замони ту гузашт, акунӣ замон замони пай, кори ту бошад бо ҳамин тамом!..

Ба мардаки рӯсурх барои пӯшидани мӯзааш фурсат доданд ва дастонашро баста, ба асп бор карданд. Яке аз милиционерҳо аспро етак карда буд, дигаре аз дунболи ӯ савора мерафт. Ман ба аспи Дуйшен савор шудам, ӯ аз паҳлу пиёда меомад.

Вакто ки мо ба роҳ даромадем, аз акиб фаръеди шиддатноки ҷонкоҳе шунида шуд. Занаки сиёҳчеҳра аз паси мо медавид. Вай монанди девона давон ба шавҳараш наздик шуда, санг парронда телпаки пӯстирӯбоҳии ӯро аз сараш зада ғалтонд.

— Ана ин барои хуни ман, ки ту макидай, хунхӯр! — гӯён ӯ бо овози дахшатнок дод мезад. — Барои рӯзҳои сиёҳи ман, хунхӯр! Ман тӯро зинда сар намедихам!

Эҳтимол ӯ ҷил сол боз сар бардошта ин хел ғалҳоро нагуфта бошад. Лекин ҳозир ҳамаи он ҷи ки дар дилаш

гуи шуда гирех баста буд, ҳаман он ки ки зиндагии ўро талх карда буд, якбора берун зада баромад. Фаръеди гўшкаркунаки зан дар харсангхон дара акси садо меод. Ў гоҳ ин тарафу гоҳ он тараф давида ба сўи шавхари буздилона сар ҳам карда дукатшудан худ лўндахон пору, санг, лой — ҳар чизе ки ба дасташ меафтид, мепартофт ва бо овози баланд дашном медоду лаънат меҳонд:

— Дар чое ки пой монӣ, алаф нарасад! Устухони баданат дар дашт монда, чашмҳоятро зог кофта хўрад. Худо дигар маро ба ту рӯ ба рӯ накунад! Дафъ шав аз назарам, пўсида рав, вахшӣ, пўсида рав, пўсида рав! — баъд занак каме хомўш монду долгўён ба як тараф давида рафт. Чунин ба назар мерасид, ки занак аз мўйхон дар шамол парокандашудааш гурехтанӣ мешуд.

Ҳамсояхо расида омада, аз дунболи ӯ асп давондаид.

Гўё ки баъд аз хоби ҳавлноқ бошад, сари ман гич шуда гуввос мезад. Ман афсурдаву хастаҳолона савори асп мерафтам. Дуйшен чилави аспро дошта андаке пештар қадам мезад. Ў сари бастағнашро ҳам карда буд ва чизе намегуфт.

То даме ки даран шум ақиб монд, аз байн хеле вақт гузашт. Милиционерҳо хеле пеш рафта буданд. Дуйшен аспро нигоҳ дошта, аввални бор ба рӯи ман тааҷҷубомез нигоҳ кард.

— Олтиной, ман туро химоя карда натавонидам, мебахшӣ маро, — гуфт ӯ. Баъд дастӣ маро гирифта, ба рухсоран худаш расонд. — Агар ту ҳатто маро афв кунӣ ҳам, ман ба худам ибро ҳеч гоҳ намебахшам.

Ман гирьякунон ба болон ёли асп ҳам шудам. Дуйшен бошад дар паҳлуям истода хомўшона мўи маро меомолд ва мунтазирӣ он буд, ки ман гирьяро бас кунам.

— Ором шав, Олтиной, меравем, — гуфт ӯ ниҳоят. — Гўш кун, ман ба ту як гап дорам. Се рӯз пеш дар воласть будам. Ту ба шаҳр барои хондан меравӣ. Фаҳмидӣ?

Вақто ки мо дар лаби як чўйчан мусавфое ки шилдироскунон чорӣ буд, қарор гирифтем, Дуйшен гуфт:

— Аз асп фуру, Олтиной, дасту рўятро шўй. — Ў аз кисааш як лўндача собуи Саровард. — Мана, Олтиной, ин собуиро сарф кардан гир. Агар хохӣ, ман дуртар рафта аспро мечаронам, ту либосатро кашаида, дар чўй оббозӣ кун. Ҳаман воқеан гузаштаре фаромўш кун ва

дигар ҳаргиз ба хотир набиёр. Оббозӣ кун, Олтиной, сабуктар мешавӣ. Хуб?

Ман бо аломати тасдиқ сар ҷунбондам. Вақте ки Дуйшен дуртар рафт, либосамро кашида, охишта ба об даромадам. Аз тағи об сангҳои сафед, кабуд, сабз ва сурх намудор шуданд. Ҷараёни тези оби кабуд ба буҷулаки поям расида, шилдирост зад. Ман бо ҳавучам об гирифта, ба сари синаам пошидам. Оби хунук аз баданам шорида фурумад ва ман беҳтаре аввалин бор дар ин се рӯз хандидам. Хандидан чӣ ҷуш буд! Ман ба баданам боз чанд бор об пошидам, баъд ҳудамро ба даруни ҷӯй андохтам: ҷараёни об маро бо тези ба ҷои пасти ҷӯй мебаровард ва ман аз ҷо хеста боз ҳудамро ба даруни мавҷи кафкдори пошхӯранда меандохтам.

— Эй оби мусаффо, тамоми ифлосию мурдорини ин рӯзхоро шуста бар! Маро ҳам худат барин софу мусаффо гардон! — пичирроскунон мегуфтам ман ва меҳандидаму ҳудам намедонистам, ки барои чӣ меҳандам.

Барои чӣ осори пой одамон дар ҷойҳои ба дилашон азизи фаромӯшношудани абадӣ бокӣ намонанд? Агар ман ҳоло он пайроҳаеро, ки бо он ману Дуйшен аз кӯҳҳо баргашта омада будем, меёфтам, рӯй бар замин ниҳода, нақши пой муаллимамро мебӯсидам. Ин пайроҳа ба ман ҳаман роҳҳои калонро кушод. Бигузор он рӯз, он пайроҳа, он роҳи ба ҳаёт баргаштанам, ба худ эътиמודи нав ҳосил карданам, ба сӯи орзуҳои наву рӯшноӣ қадам монданам муборак бошанд... Ташаккур ба офтоби оирӯза, ташаккур ба замини онвақта...

Баъд аз ду рӯз Дуйшен маро ба истиғои роҳи оҳан бурд.

Пас аз воқеаи рӯйдода ман дигар дар авули мондан намехостам. Зиндагии навро дар ҷои нав сар кардан лозим буд. Мардум ҳам қарори маро маъқул ёфтанд. Маро Сайқал ва Қараке гусел мекарданд, онҳо саросемапор даву геч менамуданд, мисли кӯдакони хурдсол мегиристанд ва ба ман барои роҳ дар ҳалтачаҳои туғичаҳо ҳар хел хӯрокворихо медоданд. Ҳамсояҳои дигар ҳам бо ман хайрухушкунӣ омаданд, ҳатто Сотниқули ҷанҷолчӣ ҳам омад.

— Хайр, худо ёрат бошад, бачам,— гуфт ӯ,— роҳи сафед. Далер бош, мувофиқи супориши муаллим Дуйшен зиндагӣ кун — дарнамонӣ. Гуфтан чӣ ҳолат, мо ҳам баъзе гапҳоро мефаҳмидагӣ шуда мондем.

Талабагони мактаби мо хеле вақт аз паси ароба дарида, бо ман хайрбодкунон даст мечунибиданд.

Ман ҳамроҳи якчанд писарбачагон мерафтам, ки онҳоро ҳам ба хонаи бачагони Тошканд мефиристоданд. Дар истоғи роҳи оҳан як зани рус, ки дар бар камзӯлчаи чармин дошт, моро мунтазир истода буд.

Ман баъд аз он чандин бор аз ҷаҳлун ин истоғи хурдтаракӣ дар зери сояи сафедорҳо мондаи байни кӯҳҳо бо поезд гузаштаам. Ба ман чунин менамояд, ки нисфи диламро ба он ҷо абадӣ монда рафта бошам.

Дар рӯшноии хиратоби бегоҳирузии баҳорон як чиз хузновари дилтангкунандае буд, ки гӯе ҳақи торикӣ ҳам аз якдигар ҷудо шуда истодаи моро медонист. Дуйшен ғаму алами даруниашро зоҳир накардаи мешуд, лекин ман ниро, албатта, медонистам, — ҳақи гуна алами пурозор маро ҳам гулӯгир шуда буд. Дуйшен ба чашмони ман бодикқат нигоҳ мекард, мӯю рӯй ва ҳатто тугмаҳои куртан маро меомилд.

— Ман туро, Олтиной, ҳеҷ вақт аз ҳудам як қадам ҳам дур намекардам, — гуфт ӯ. — Лекин ҳақ надорам ба кори ту монеъ шавам. Ту бояд хонӣ. Охир ман чандон саводнок нестам, Бирав, ҳаминаш бехтар... Шояд ту муаллими ҳақиқӣ шавӣ ва он вақт мактаби моро ба хотират оварда, шояд хандӣ... Бигузор ҳақиқат тавр шавад, бигузор ҳақиқат тавр шавад...

Паровоз аз дур садо дод, акси садои он дар дараи наздики истоғ шумида шуд, чароғҳои поезд намудор шуданд. Мардуми дар истоғ будагӣ ба ҷунбиш омаданд.

— Ана, ҳозир ту меравӣ, — гуфт Дуйшен, дастӣ маро фушурза бо овози ларзон. — Бахт ба ту ёр шавад, Олтиной. Муҳиммаш ин ки хон, хон...

Ман дар ҷавоб ҷизе гуфта натавонистам, чунки гирия маро гулӯгир шуда буд.

— Гирия нақун, Олтиной. — Дуйшен оби чашми маро пок кард. Ва ноҳост ба хотир оварда гуфт: — Сафедорҳоеро, ки ману ту инсондем, ҳудам парвариш мекунам. Вақте ки ту одами калон шуда меоӣ, мебинӣ, ки онҳо ҷӣ тавр хушрӯй шудаанд.

Дар ин вақт поезд омад. Вагонҳо тарақ-туруқ ва шакар-шуқурхунон аз роҳ бозистоданд.

— Хайр, биё, хайрухуш кунем! — Дуйшен маро оғӯш карда, аз пешонаам саҳт бўсид. — Саломат бош,

роҳи сафед, хуш бош, азизам... Натэрс, далертар қадам мон.

Ман ҷаҳида ба зинаи вагон баромадаму баргашта нигоҳ кардам. Ҳеҷ гоҳ аз хотир намебарорам, ки он вақт Дуйшен бо дасти бастагӣ рост истода андешамандона ба ман нигоҳ мекард, баъд гӯё ки ба ман даст расондан мехоста бошад, пеш омад, лекин дар ин лаҳза поезд ба ҳаракат даромад.

— Хуш бош, Олтиной! Хуш бош, нури дидан ман!— гуфт ӯ бо овози баланд.

— Хуш бошед, муаллим! Хуш бошед, муаллими азизам!

Дуйшен аз паҳлуи вагон каме давида омад, баъд қафо монд, баъд аз он нохост як пеш давида фаръёд кард:

— Олти-и-ой!

Ӯ тавре фаръёд кард, ки гӯё як гапи бисъёр муҳим-и ба ман гуфтаниашро аввал фаромӯш карда, баъд ба хотир овардааст, агарчанде медонист, ки акнун дер шуда буд... Он фаръёде ки аз зерпардаҳои дил, аз мағзи чон баромада буд, ҳоло ҳам дар гӯши ман садо медиҳад...

Поезд аз туннель гузашта, ба роҳи рост баромад ва суръати ғашташро тезтар карда, маро аз байни дашти казоқ ба сӯи ҳаёти нав, муборизаи нав ва қору меҳнатӣ нав бурд...

Хуш бош муаллим, хуш бош мактаби аввалини ман, хуш бош айёми бачагнам, хуш бош ишқи аввали ба касе ногуфта мондаам!...

Бале, ман дар шахри калоне ки Дуйшен онро орзу мекард, дар мактабҳои калони тирезаҳошон ҳам калон, ки Дуйшен дар бораи онҳо нақл менамуд, меҳондам. Баъд рабфакро тамои кардам ва сонӣ маро ба Москва— ба Институти марксизм-ленинизм фиристоданд.

Дар давоми солҳои дуру дарозии таҳсил бисъёр душворихоро аз сар гузаронидам, чандин бор ноумед ҳам шудам,— чуни менамуд, ки ба ҳикматҳои илм сарфаҳми рафта наметавонам, лекин ҳар дафъа дар душвортарин лаҳзаҳо фикран дар назди нахустини муаллимам ҷавобгарӣ ҳис мекардам ва ҷуръат надоштам, ки аз ин роҳ гардам. Он чи ки дигарон ба осонӣ азхуд мекарданд, ман бо душвории калон дарк менамудам. Чунки ба ман тахсилро аз ибтидо сар кардан лозим омада буд.

Вақтҳои ки дар рабфак меҳондам, ба муаллим мак-

туб навишта гуфтам, ки ман ўро дўст медорам ва мунтазир мешавам. Ў чавоб нагардонд. Миктубнависии мо бо ҳамин тамом шуд. Ба фикрам, ў аз ҳамин сабаб ҳам аз баҳри ман ва ҳам аз баҳри ҳудаш гузашт, ки ба ҳондани ман ҳалал расондан нахостааст. Шояд ҳақ ба ҷониби ў буд... ё шояд ягон ҳел сабабҳои дигар буд. Ман дар он вақтҳо бисъёр азоби рӯҳӣ мекашидам ва ғарқи андешаву ҳаёл мешудам...

Диссертацияи якуми худро дар Москва ҳимоя кардам. Ин барои ман ғалабаи калони ҷиддие буд. Дар давоми тамоми ин солҳо ба авули омада натавонистам. Якбора ҷанг сар шуда монд. Дар охириҳои тирамоҳ аз Москва ба Фрунзе кўчида омада, аз поезди ба ҳамон истоғоҳе фурумадам, ки муаллими маро аз ҳамон ҷо гусел карда буд. Толен ман тофту дарҳол аробае ёфтам, ки аз авули мо гузашта ба совхоз мерафтааст.

О днёрӣ азизам, дар замонҳои саҳти ҷанг рафта дидани ту ба ман муяссар шуд. Ман сарзамини навоборо тамошокунон ҷӣ қадар дилшод гаштам, — авулиҳои нав ба вучуд омадаанд, бисъёр сахроҳо шудгор карда шудаанд, роҳҳо кўпрукҳои нав сохта шудаанд, — аммо ҷанг ин мулоқотро тира мекард.

Ман ба авули наздик шуда истода, ба ҳаяҷон меомадам. Аз дур ба кўчаҳои нави ношинос, ба биноҳои боғҳои нав бодикқат назар мекардам, баъд ба ҳамон теплее ки мактаби мо воқеъ буд, нигоҳ кардам ва аз ҳаяҷон роҳи гулӯям банд шуд — дидам, ки дар болон тепа ду сафедори калон паҳлун ҳам истодаанд. Онҳо аз таъсири бод алвонҷ меҳўрданд. Ва аввалин бор шаҳсро, ки тамоми умрам муаллим гуфта меномидам, бо номи ҳудаш ном гирифтам.

— Дуйшен! — гуфтам ман бо овози пичирросӣ. — Ташаккур ба ту, Дуйшен, барои ҳаман он нағзие ки ба ман ҳардӣ! Пас маълум мешавад, ки фаромӯш накарда будӣ, ба ёд меовардӣ... Хислати ту ҳамин буд!..

Ҷавони аробакаш ҷун дид, ки аз рӯи ман ашк мешорад, ҳавотир қашида пурсид:

— Ба шумо ҷӣ шуд?

— Ҳеҷ ғап не. Ту аз ин колхоз ягон касро мешиносӣ?

— Албатта, медонам. Ин ҷе ҳама азонахудӣ.

— Хайр, Дуйшенро мешиносӣ, ҳамон касе ки муаллим буд?

— Дуйшенро? Охир вай ба армия рафтагӣ. Ҳудам

вайро аз колхоз бо ҳамин ароба ба военкомат бурда
хонда Судам.

Дар пешин даромадгоҳи авул ман аз ҷавон илтимос
кардам, ки аспашро нигоҳ дорад ва худ аз ароба фуру-
мадам. Фурумадаму ба андеша фуру рафтам. Оё ҳозир,
дар ҷунин хангоми ғурташвиш хона ба хона гашта,
шиносҳоямро кофтукон кунам, пурсам, ки оё маро дар
ёд доред, ман ҳамқишлокии шумо ҳастам,— лекин ба
ин кор ҷуръат накардам. Дуйшен бошад дар армия бу-
дааст. Ғайр аз ин, ман қасам ёд карда будам, ки ба он
ҷое ки хола ва амакам зиндагӣ мекунанд, ҳеҷ гоҳ наме-
равам. Бисёр гуноҳдон одамонро бахшидан мумкин
аст, лекин, ба фикрам, ҳеҷ кас барои ин гуна ҷиноятко-
рӣ касеро афв намекунад. Ҳатто намехостам, ки онҳо
ба авул омадани маро фаҳманд. Бинобар ин аз роҳ гаш-
та, ба тенга ба пешин сафедорҳо рафтам.

Эҳ, сафедорҳо, сафедорҳо! Аз он вақтҳо ки шумо
ниҳолчаҳон танакабуд будед, чӣ гапҳову чӣ корҳо гу-
зашт. Салом ба шумо ҷигарсандҳои азизам, салом ба
шумо дӯстонам, салом ба шумо бародару хоҳар. Салому
таъзии самимии маро қабул фармоед.

Ҳар орзу, ҳар пешгӯии касе ки шумоёро шинонда
парвариш карда буд, ба амал баромад. Замони дилхоҳ
расид! Вале душман ба диёри мо ҳамла овард ва он кас
яроқ ба даст гирифта, боз барои муҳофиза кардани ор-
зуҳои худ рафт.

Шумо барои чӣ ин қадар маҳзунона садо мебардо-
ред, аз чӣ шикоят мекунед, аз чӣ ғам меҳӯред? Ё аз он
шикоят мекунед, ки зимистон наздик шуда истодаасту
бодҳои хунук баргҳои шуморо мерезонад? Ё ғаму алами
халқ дар танаҳои шумо садо медиҳад?

Оре, боз зимистон меояд, сармоҳои саҳт ҳам меша-
вад, тӯфонҳои пуришддат ҳам меҳезад, лекин боз ба-
хор мерасад...

Ман ба садон баргҳои тирамоҳӣ гӯш дода, хеле вақт
рост истодам. Ҷӯи назди дарахтонро касе ба наздики
тоза карда будааст: дар рӯи замин изҳои чуқури ба
қарибӣ гузоштаи каланд дила мешуд. Оби софи таҳшини-
шуда дар ҷӯи пуроб андаке манҷ мезад ва дар рӯи он
баргҳои зарди сафедор меҷунбиданд.

Муаллим! Эҳтимол ту дақиқан охириини пеш аз раф-
танат ба ин ҷо омада боӣ... Ин изи каланди туст...
Зудтар бо ғалаба баргари, сикат-саломат баргари. Шумо
сафедорҳо, дар ҳаққи вай дуо кунед...

Аз теппа боми ранг кардашудан мактаби нав наму-
дор буд, лекин аз мактаби мо ному иншоне насуд.

Баъд ман ба роҳ фурумадам ва ба аробаи роҳгузар
савор шуда, ба истоғи роҳи оҳан рафтам.

* * *

Ҷанг мерафт, баъд рӯзи ғалаба расид. Халқ баъд
аз ғаму андӯх чӣ қадар дилшоу хушнуд гашт: кӯда-
кон сумкахон сахрони падаронашонро бардошта давои
сӯи мактаб мерафтанд, мардон ба қору бори худ бар-
гаштанд, занони солдатҳо бисёр ғирита ҷашмонашон-
ро хира карданд ва ҳомӯшона ба қисмати бевазанин
худ тан доданд. Чунин одамоне ҳам буданд, ки назди-
қонашонро ҳоло ҳам интизорӣ мекарданд. Чунки ҳа-
ма яксора ба ҳона барнагаштанд.

Ман ҳам намедонистам, ки тақдирӣ Дуйшен чӣ шу-
да бошад. Ҳамқишлоқиҳои ба шаҳр меомадагӣ меғуф-
танд, ки ӯ бедарак гӯи шудааст, совети қишлоқ ҳамин
гуна қоғаз гирифтааст.

— Мумкин аст, ҳалок шуда бошад,— тахмин кар-
да меғуфтанд онҳо,— вақт гузашта истодааст, лекин аз
вай ҳеҷ дарак нест.

«Маълум мешавад, ки муаллими ман барнамегар-
дад.— гӯи ман вақт ба вақт аз фикр меғузарондам.—
Аз ҳамон рӯзи фаромӯшиношуданӣ, ки мо дар истоғи
роҳи оҳан бо ҳам хайрухуш карда будем, якдигарро
надидаем...»

Ман ғоҳ-ғоҳ гузаштаро ба хотир оварда, ҳатто гумон
ҳам намекардам, ки дар дилам ин қадар ғаму ғусса
гӯи шуда будааст.

Охирҳои тирамоҳи соли чилу шашум ман ба дорул-
фунуни Томск ба командировкаи илмӣ мерафтам.

Ман аввалин бор ба Сибирь сафар карда будам. Дар
он ҳангоми пеш аз зимистон Сибирь намуди тирае дошт.
Бепазорҳои кӯҳансол дар паси тирезаҳои вагон мисли
девори сиёҳ намудор шуда ақиб мемонданд. Дар ҷа-
калакҳо сомҳои сиёҳи қулбаҳои қишлоқҳо ва дуди са-
феи дудкашҳои онҳо намудор бузанд. Дар саҳроҳои
хушк барфи аввалин Сорида, бар болои онҳо зорҳо
пар ёзонда парвоз карда мегаштанд. Осмон донмо хи-
ратар мешуд.

Аммо ман дар поезд хушвақт будам. Ҳамкупен
мо — фронтчи собик, инвалиди асодор — аз ҳаёти за-

монн ҷанг воқеаю латифаҳои ғалатӣ нақл карда моро меҳандонд. Ман аз ҳикоябофии бепоёни ӯ дар ҳайрат меафтадам ва дар нақли соддалавҳона ва хандаи беозори ӯ ҳамеша ҳақиқат ҳис карда мешуд. Ӯ ба ҳамаи одамони дар вагон буда бисёр писанд омад. Як вақт поездӣ мо дар ким-кадом ҷои он тарафи Новосибирск дар истоғои хурдтараке як дақиқа истода монд. Ман дар пеши тиреза менстодам ва ба беруни нигоҳкунон аз шӯҳии навбатии ҳамкулеам меҳандидам.

Поезд ба ҳаракат даромада, гашташро тезтар кардан гирифт; дар паси тиреза як хоначаи токаи истоғӣ намудор шуда ақиб монд, ман мили роҳи оҳанро дида, якбора худро аз тиреза ақиб кашидам ва боз ба шишан тиреза ҷафс шудам. Дар он ҷо ӯро, Дуйшенро дидам! Ӯ дар дасташ байрақчаи роҳнишондиҳиро дошта дар пеши будка рост истода буд. Ба чӣ ҳолат афтаданамро худам ҳам намедонам.

— Истед! — гуён ман тамоми овозамро сар дода фарёд кардам ва чӣ кор карданамро надониста ба сӯи баромадгоҳ давидам, аммо дар ин вақт стоп-кранро дида мондаму бо тамоми қувват мӯҳри онро камда поин кашидам.

Вагонҳо ба якдигар бархӯрданд, поезд саҳт тормоз хӯрда истрду ҳамин тавр ҳам саҳт ба ақиб тақон дод. Чизҳои дар рафҳо буда гулдурӯсазанон афтиданд, зарфҳо пош хӯрданд, бачагон ва занон дод бардоштанд. Қасе бо воҳима фарёд кард:

— Одам ба тағи поезд монд!

Ман ин вақт дар зинаи будам, ҷаҳида фурумадам ва мисли он ки ба чуқурии бетағ фуру рафта истода бошам, дар зерӣ поям заминро ҳис накарда ва ҳамин тавр дар пеши назарам чизеро надида ва чизеро нафаҳмида, ба тарафи кулбаи милбон, ба назди Дуйшен давидам. Аз ақиб садон хуштаки кондукторҳо баланд мешуд. Пассажирҳо аз вагонҳо ҷаҳида фурумада, аз дунболи ман медавиданд.

Ман дар як зум тозон аз паҳлуи поезд гузаштам, Дуйшен бошад ба пешвози ман медзвил.

— Дуйшен, муаллим! — фарёд кардам ман худро ба тарафи вай андохта.

Милбон аз роҳ бозистода, ғаранг шуда ба ман нигоҳ карда монд. Ин Дуйшен буд, чехрааш, чашмонаш айнан, лекин пештар мӯйлаб надошт ва андаке пир ҳам шудааст.

— Ба шумо чӣ шуд, хоҳарчон, чӣ шуд?— дилсӯзона пурсид ӯ ба забони казоқӣ.— Шумо эҳтимол саҳз кардед, ман милбон Ҷангазин, номам Бейнев.

— Бейнев?

Барон он ки аз гуссаву аламу шарм дод нагӯям, намедонам чӣ тавр дахонамро баста тағонистам. Чӣ коре буд, ки кардам! Ман рӯямро бо дастонам руст карда, сарамро поин андохтам. Барон чӣ замин нақафид, ки дароям? Ман бояд аз милбони роҳи оҳан узр меҳостам, аз мардум афв металабидам, лекин санг барин беҳаракат ва ҳомӯш меистодам. Як гурӯҳ пассажирҳои давнда омада ҳам барон чӣ бошад, ҳомӯш меистоданд. Ман гумон мекардам, ки ҳозир мардум ба сари ман дод зада, дашном додан сар мекунанд. Аммо ҳама ҳомӯш буданд. Ва дар ин ҳомӯшини мудҳиш кадом як зан ҳиҷқосзанон ғирья кард:

— Сиёҳбахт, шавҳараш ё додарааш гумон кардагист, лекин ин одами дигар будааст, саҳз кардааст.

Мардум ба ҷунбиш омаданд.

— Аҷаб ҳодисае,— гуфт касе бо овози ғафс.

— Чӣ ҳодисаҳое ки намешавад, мо дар ҷанг чӣ мусибатҳое ки надидем, боз чӣ қадар оозуҳои иҷронашуда ҳастанд, чӣ қадар кулфатҳое мондаанд, ки барон онҳо ғирьякунон дил ҳолӣ накардаем,— гуфт дар ҷавоб як занак бо овози қандашаванда.

Милбон дасти маро аз рӯям фуруварда, гуфт:

— Биёед равем, ман шуморо то вагон бурда меонам, ҳаво хушук.

Ӯ аз зери дасти ман гирифт. Аз дасти дигарам кадом як офицер гирифт.

— Рафтем, граждонка, аҳволи шуморо ҳамаамон мефаҳмем,— гуфт ӯ.

Мардум ба ду тараф ҷудо шуда роҳ доданд ва маро таъри бурданд, ки гӯё ин маросими дағи бошад. Мо пешопеш оҳиста қадам мезаддем, дигарон аз паси мо меомаданд. Пассажирҳои аз рӯ ба рӯ омада ҳам ҳомӯшона ба издиҳом ҳахроҳ мешуданд. Касе ба китфи ман як рӯмоли паннин партофт. Ҳамкупен ман асосанон аз паҳлу меомад, дам ба дам андаке пеш рафта, ба рӯи ман назар мекард. Ин одам, ки хушҷақҷақ, ширинкор, неҳдиш ва ҳасур буд, барон чӣ бошад қулоҳашро аз сар гирифта қадам мезад ва гӯё ғирья мекард. Ман ҳам мегиристам. Ва дар ин рафтори мавзунӣ қад-қадӣ поезд ва ба сониҳои телеграф расида ғуввос задани шамош ба

гӯши ман садои марши мотам мерасид. «Не, ман ўро дигар ҳеҷ гоҳ намебинам».

Дар пеши вагон моро сардори поезд нигоҳ дошт. Ў ба тарафи ман бо ангушташ таҳдикунон дод зада чизе мегуфт, дар боран ҷавобгарии судӣ, дар боран ҷарима гап мезад. Аммо ман дар ҷавоб чизе намегуфтам. Парвон ҳеҷ чизро надоштам. Ў ба ман протоколро дароз карда талаб кард, ки имзо монам, аммо маро маҷоли қалам ба даст гирифтани набуд.

Ибро дид, ҳамкупен ман аз дасти ў коғазро қашида гирифту асосанон ба ў наздик шуда, рост ба рӯяш нигоҳ карда истода фаръёд кард:

— Ба ни кордор нашав! Ман имзо мекунам, ман мӯҳри стоп-кранро кандам, ман ҷавобгар!...

Поезди дермонда дар сарзамини Сибирь, дар кишвари қадимии рус пеш мерафт. Шабонгоҳ гитараи ҳамкупен ман ғамгинона садо меод. Ман акси садои ғамангези ҷанги гузаштаре, ки ба ёдам омада буд, мисли сурудҳои кашолдори бевазанини рус дар дили худ мебурдам.

Солҳо мегузаштанд. Замони гузашта дуртар мерафт, замони оянда бо ташвишу тараддуҳон калону хурди худ доимо ба пеш даъват менамуд. Ман дер ба шавҳар баромадам. Вале ба одами нағз вохӯрдм. Мо онла, фарзандҳо дорем, дӯстона зиндагонӣ мекунем. Ман ҳоло доктори фанҳои фалсафа. Зуд-зуд ба сафар баромадан лозим мешавад. Ба бисёр мамлакатҳо рафта омадам... Лекин ба авуламон дигар нарафтаам. Ин, албатта бисёр сабабҳо дошт, лекин ман худро сафед қардаи нестам. Аз ҳамқишлоқиҳо алоқамро қанданам қори бад ва афсонапазир аст. Вале тақдирӣ ман ҳамин хел шуд. Ман гузаштаре фаромӯш накардаам, не, онро фаромӯш карда наметавонистам, лекин аз он навиъе дур шудам.

Дар кӯҳҳо ин хел ҷашмаҳо мешаванд: як роҳи нав кушода мешаваду пайроҳан ба он ҷашмаҳо баранда фаромӯш мегардад, роҳгузарон то рафт камтар ба он ҷо обхӯрӣ мераванд ва охишта-охишта атрофи ҷашмаҳоро гиёҳҳои пудина ва марминҷон зер мекунад. Баъд қас онҳоро аз қанор намебинад. Ва қас қасон ин гуна ҷашмаро ба ёд оварда, дар рӯзҳои гарм қасон обхӯрӣ аз роҳи қасон ба тарафи он ҷашма мегардад. Ягон қас меояду он ҷои таркшударо қоста меёбад ва алафҳоро ба ду тараф қасода аз тааҷҷуби воҳ меғӯяд: оби қасди қав-

жулодда мусаффо, ки кайҳо Соз касе ба он даст расонда тира накардааст, бо оромӣ ва чуқурии худ ўро ба ҳайрат меандозад. Ва он кас дар он чашма акси ҳам худаи, ҳам офтоб, ҳам осмон ва ҳам кӯҳхоро мебинад... Ва фикр мекунад, ки ин хел ҷойхоро надоништан гуноҳ аст, ниро ба рафиқони дигар ҳам гуфтан даркор. Ҳамин тавр фикр мекунаду боз чашмаро то дафъан оянда фаромӯш менамояд.

Дар зиндагӣ низ баъзан ҳамин тавр мешавад. Аммо шояд барон ҳамин ҳам вай зиндагӣ аст...

Ман ин гуна чашмахоро баъди ба авул рафта омаданам ба қариби ба ёд овардам.

Шумо, албатта, он вақт ҳайрон шуда будед, ки барон чӣ ман ин қадар ногаҳонӣ аз Куркурев баромада рафтаам. Магар ҳаман он чиро, ки ҳозир ба шумо маълум кардам, дар ҳуди ҳамон ҷо ба мардум нақл кардан мумкин набуд? Не. Ман бисёр парешонхал будам, бисёр хичолат мекашидам, худам аз худ хичолат мекашидам, бинобар ин аз авул баромада рафтаам. Фаҳмидам, ки бо Дуйшен рӯ ба рӯ шуда наметавонам, ба чашми вай нигоҳ карда наметавонам. Ба ман лозим буд, ки ором шавам, ақлу ҳуши худро ба ҷояш оварам, ҳаман он чиро ки на танҳо ба ҳамқишлоқиҳои мо, балки ба бисёр одамони дигар ҳам нақл кардан мекостам, дар роҳ фикр карда бароям.

Ман худамро боз аз ҳамин сабаб гунаҳгор медонистам, ки на маро ин қадар иззат кардан лозим буд, на ман бояд дар расми кушоди мактаб пешгоҳинишани мешудам. Пеш аз ҳама нахустин муаллими мо, аввалин коммунисти авули мо — Дуйшени қуҳансол ба ин ҳуқуқ дошт. Вале кор баръақс шуд. Мо дар сари дастархон идона менишастем, лекин ин одамони некдилу некном шитобон мактуб мекашонд, шитоб мекард, ки телеграммахон табрики талабагонин собиқи худро ба расми кушоди мактаб расонад.

Охир ин воқеаи ҷудогона нест. Ман ин хел воқеахоро борҳо дидам. Бинобар ин ба худам чунин савол медихам, ки: кай боз мо қосилияти бонду шояд ҳурмат кардани одамони оддиро, ки ўро Ленин ҳамин тавр ҳурмат мекард, гум кардаем?.. Ва ҳайрҷят, ки мо ҳоло дар бораи ин хел ҷизҳо бе мунофикию риёкорӣ гап мезанем. Хеле хуб аст, ки мо ақаллан дар ҳамин бобат ба Ленин тақлид мекардагӣ шудаем.

Дар он вақтҳо чӣ хел муаллим будани Дуйшенро

чавонон намедонанд. Аз одамони калонсол бисъёрашон аз дунё гузаштаанд. Чандин шогирдони Дуйшен дар ҷанг ҳалок шудаанд. Онҳо ҷанговарони ҳақиқии советӣ буданд. Ман дар боран муаллимам Дуйшен ба ҷавонон нақл карданиро вазифаи худ медонистам. Ҳар касе ки ба ҷои ман мебуд, бояд ҳамин корро мекард. Аммо ман ба авула рафтуомад надоштам ва аз Дуйшен тамоман беҳабар будам, бинобар ин рафта-рафта симон вай дар назарам гӯе ки ба як ёдгории азизи гаронбаҳое ки дар хилватгоҳи музей нигоҳ дошта мешавад, табдил ёфта буд.

Ман боз ба назди муаллимам ба Куркуров рафта, ба мардум тақлиф кардан меҳохам, ки мактаб-интернати навро «Мактаби Дуйшен» номанд. Вале, ба мактаб номи ин колхозчии оддӣ хаткашонро диҳанд. Умедворам, ки шумо низ чун ҳамқишлоқӣ тақлифи маро тарафдорӣ мекунед. Аз шумо илтимосам ҳамин аст.

Ҳозир дар Москва соат наздики дуи шаб. Ман дар балкони меҳмонхона истода ҷароғҳои бешумори Москва-ро тамошокунон аз фикр мегузаронам, ки ба авула рафта муаллимамо мебинам ва риши сафеди ӯро мебӯсам...

* * *

Ман тирезаҳоро калон кушодам. Ба хона ҳавои тоза даромад. Дар ҳавои нимторикӣ ақиқун равшан шуданистода тарҳу нусхаҳои хонакии расмӣ ба кашиданаши саркардаамро бодикқат аз назар мегузаронам. Нусхаҳои бисъёр, ман расмкеширо чандин бор аз нав сар мекардам. Дар боран ҳудӣ расм ҳукм кардан ҳоло барвақт аст. Ман ҳоло ҷизе асосиро наёфтам. Дар ҳомӯшӣ сажарӣ дар рӯи хона қадам мезанаму муттасил фикр мекунам. Ҳар дафъа аҳвол ҳамин. Ва ҳар дафъа ба ҷуни ақида меоям, ки расмӣ кашидани истодаи ман ҳоло фақат нақшаи пешзаки аст.

Вале бо вучуди ин бо шумо дар боран расмӣ ҳанӯз нақшаидаам гуфтугӯ кардан меҳохам. Маслиҳат пурсиданӣ ҳастам. Шумо, албатта, пай мебаред, ки ман ин расмро ба аввалин муаллими авуламон, ба аввалин коммунисти авуламон — ба Дуйшени куҳансол мебахшам.

Вале ҳоло ман тасаввур намекунам, ки ин ҳаёти мураккаби пур аз мубориза, ин сарнавишту эҳтироси ода-

миро бо рангҳо тасвир ва ифода карда метавониста бошам ё не. Чӣ тавр кунам, ки ин косаи лабрезро лат дода нарезонда, ба шумо ҳамзамононам бурда нишон диҳам? Чӣ тавр кунам, ки шумо нияти маро на фақат фаҳмед, балки вай эҷоди умумини мо гардад?

Ман ҳатман бояд ин расиро кашам, аммо ба дарьён фикру ҳаёлотӣ беҳад ғарқ мешавам, маро ҳаяҷону изтиробӣ беандоза фаро мегирад! Баъзан ба ман чунин менамояд, ки аз ўҳдан ин кор намебароям. Дар ин гуна вақтҳо аз фикр мегузаронам, ки барои чӣ тақдир ба дастӣ ман лифи расмкашӣ додааст? Чӣ зиндагии пур-азоб! Лекин гоҳо худамро чунон баҳодури пурзӯр ҳис мекунам, ки кўҳро талқон карда метавониста бошам. Дар ин гуна вақтҳо худ ба худ меғўям, ки: бодикат назар кун, биёмўз, хоста гир. Сафедорхон Дуйшен ва Олтиной шинондагиро, ҳамон сафедорҳоеро, ки ҳарчанд таърихи онҳоро намедонистӣ, лекин дар айёми бачагӣ ба ту ин қадар диҳушиҳо мебахшиданд, тасвир кун. Расми бачаи пойлучи аз офтоб сиёхшударо бикаш. Ў ба болон сафедор баланд баромада, дар шохчаи он нишаста, моту мабхут шуда ба дуродури номаълум нигоҳ мекунад.

Ё расме бикашу ба он чунин чом гузор: «Нахустин устод». Дар он расм шояд чунин лаҳзае тасвир карда шавад, ки Дуйшен кўдаконро бардошта аз қўй мегузаронад ва аз паҳлӯи онҳо одамони кундзехи телпакҳои сурхи пўстирубӯхӣ пўшида савори аспони сўри шикамсер гузашта, Дуйшенро масҳара мекунанд...

Ё чунин лаҳзаеро тасвир кун, ки муаллим Олтинойро ба шаҳр гусел карда истодааст. Дар ёд дорӣ, ў охирии бор чӣ тавр фарьёд карда буд! Чунин расме бикаш, ки вай мисли фарьёди Дуйшен, ки холо ҳам дар гўшҳои Олтиной садо медихад, дар дили ҳар кас нақш гузорад.

Ман ин ғалпоро худ ба худ меғўям. Ба худам бисёр ғалҳо меғўям, лекин ҳар чӣ ки меғўям, на ҳама вақт муҷро мешавад... Холо ҳам чӣ гуна расм кашиданамро намедонам. Аммо як чизро қатъӣ медонам: чустучў хоҳам кард.

Турнаҳои бармаҳал

Барои писарам Аскар

Ба Оксою ба Қўнсою Сарисою ба олам,
Бигардидам, мисолатро надидам...

Суруди халқи қирғиз

* * *

Назди Нои қосиде онад, бигуфт:
«Наврасонро қуштаанд бо теги теъ»...

Қитоби «Нои»

* * *

Боз аз нав барзгар шудгор созад даштро,
Боз аз нав дона пошад бар замини,
Боз борад оби раҳмат осмон...

* * *

Бо умед мардумон шудгор созад даштро,
Бо умед дона пошанд бар замини,
Бо умед меванд бар баҳро...

«Ҷурағатда», 527—536.

*Аз ёдгориҳои хиттии
адабиёти қадими Ҷумҳ*

Аз хунукӣ дарзидаву бар шолӣ дурунбобти пашмӣ печида, муаллима Инкамол-апа дар дарси ҷуғрофия аз бобати Цейлон, аз бобати он ҷазираи афсонаасо, ки дар укёёнуси кариби соҳилҳои Хиндустон воқеаст, ҳикоят мекард. Дар ҳаритан мактаб Цейлон зайли катрае метофт, ки аз нуки пистони заминӣ бузург ҷакида. Агар гуш кунӣ — ҷиҳое дар он ҷо нест: ҳам маймун, ҳам фил, ҳам банан (қадам як хели мена), ҳам беҳтарин навиҳои ҷойи олам, ҳам ҷумлаи меваҳои аҷибу ғариб ва ҳам рустаниҳои бемислу монанд. Вале аз ҳама ҷиҳи ҳасадовараш — гармин он ҷо ба ҳаддест, ки соли дароз ҷиҳатро вайрон накарда қайфу сафо мекуни: ба ту мӯза, телпак, пойтоба, пусти асло лозим нест. Ҳезум бошад, тамомаи нодаркор. Аз ин рӯ, адир сарғиҷинӣ рафтани дарзан вазини шохро дуқат шуда, мурда-мурда пушторакунон ҳама овардан ҳеҷ зарурат надорад. Ана, эндидагӣ дар кучаст! Ҷӣ хел хоҳӣ, бигард, дар тағи офтоб гарм бишав, агар нахоҳӣ — дар сояи салқине роҳат бикун. Шабу рӯз дар Цейлон гарму бафайз аст, тобистон аз паси тобистон меояд. Ҷӣ қадар тавонӣ, оббозӣ бикун, аз дами сахар то сари шом. Ба дилат ки зад, шу-турмурғхоро бирон, дар он ҷо аз афташ шу-турмурғхоро бонӣ мекунад, ҳатман бояд бонӣ кунад, вагарна ин парандаҳои бузургҷуссаи гулу гӯроҳ ҷӣ хел сархисобаширо меёбанд. Дар Цейлон парандан боақл низ ҳаст: марҳамат, тӯтӣ. Хоҳӣ — якташиро дошта, ба вай сурудану хандидан, дар айни ҳол рақсиданро ёд медихӣ. Хайр ҷӣ — тӯтӣ ҳамин хел паранда, ки ҳар нағмаро метавонад. Меғӯяд, тӯтиҳое ҳастанд, ки ҳатто газета хонда метавонанд. Қадоме аз бошандаҳои авул тӯтин меҳондагиро дар бозори Чамбул бо ҷашми худаш дидааст. Газетаро пешин тӯтӣ меорӣ, вай бошад, паррас зада, бест меҳонад.

Ҳо, Цейлон ҷиҳое надорад, ҷӣ мӯъҷизаҳое. Ҳар хеле

хоҳӣ, зиндагӣ намою дар ягон бора фикр накуи. Факат ба чашми бон заминдор наафтӣ, шуд. Ӯ бо камчин мегардад. Цейлонихоро зайли гуломон ба пушташон камчинкорӣ мекунад. Золим! Э-ҳа, ба баногӯшаш чунон задаи даркор, ки аз чашмонаш алов парад. Камчинашро гирифта, маҷбуран ҳудахро кор фармудан лозим. Ҳеч гуна раҳму шафқат ба истисморгарону капиталистони дигархела раво нест: бе ягон қилу қол, худат барон худат кор мекуи, тамом! Маълум, ки фашистон ҳам аз байни онҳо меаброянд... Ана, сабаби ҷанг ҳам аз ҳамин ҷост... Аллакай чӣ қадар одамони авул дар фронт ҳалок шуданд. Модарам ҳар рӯз мегирьяд, ҷизе намегӯяд, пале мегирьяд; метарсад, ки падарамро мекушанд. Ба ҳамсоязан бошад, ҳасрат кард: ман бо ин чор уволакам, мегӯяд, сарамро ба кучо мезанам...

Дар синфхонаи сард ба худ печида, фуру ништастан хуруҷи сулфай бачахоро пурсаброна нигарон шуда, Инкамол-апа ҳикоятнашро дар боран Цейлон, дар боран баҳр, дар боран кишварҳои гарм давом меод. Султонмурод ба ҷизҳои шундааш бовар кардаю накарда (ба со дилфиребу гаронб ҷилва мекарданд он кишварҳо), дар он дам аз тахти дил таассуф меҳӯрд, ки дар Цейлон зиндагӣ намекунад. «Ана, ҷон зиндагӣ кучост!» фикр мекард ӯ бо гушаи чашм ҷониби тиреза нигариста. Ин корро ӯ бемуҳобот метавонист. Худаш ба муаллима менигараду хушаш ба тиреза аст. Аммо дар паси тиреза ягон ҷизӣ гайриоддӣ рӯй намеод. Дар беруи ҳаво бад буд. Ҷолабарфи дурушту яхҷаҳо меборид. Барфрезҳо ба шишаҳои тиреза бархӯрда, якҷайл хиширрос мезаданд. Қирави ях бар тани шишаҳо медамид. Тиреза тира мешуд. Хамираи канои чорҷӯҳо аз сарди ҷарамида, ҷо-ҷо ба рӯи пештахтаи ранголуд таровида буд. «Дар Цейлон, аз афташ, хамира ҳам даркор нест,— фикр мекард ӯ.— Чӣ лозим аст он? Ҳо, хочате ба тиреза, ҳатто ба худӣ хона ҳам нест. Барон худ козае бисозу онро бо барг пушону зистан гир...»

Аз тиреза пайваста ҳавои сард мебаромад, ҳатто хуштаккашӣи бод, ки аз роғҳои чорҷӯба ноаён мевазид, шунда мешуд, пахлуи рӯсташ аз сарди дами тиреза хунук меҳӯрд. Тоқат кардан мебоист. Инкамол-апа худаш ӯро ба ин ҷо, ба назди тиреза шинонда буд. «Ту, Султонмурод,— гуфт ӯ,— дар синф аз ҳама зӯртарӣ. Ту тоқат мекуи». Пештар, то мавсими хунукӣ, дар ин ҷо Мирзогул менишаст, баъд ӯро ба ҷои Султонмурод бур-

данд. Он чо чандон шамол надорад. Аммо нағз мешуд, ки ўро дар чояш, дар ҳамин парта мемонданд. Аз ду сар худааш роҳи хулукиро мегирад. Бар ба бар менишастанд. Охир вақти танаффус пешаш рави, сунсурх мешавад. Бо дигарон зайли ҳамешагист, вай ки омад сурх мешаваду мегурезад. Аз пасаш таъкиб намекуни-ку. Оқибат мазоҳаш мекунад. Ин духтарҳо ҳама вақт хо-зиранд ягон нағмаро фикр карда бароянд. Дарҳол хат-чаҳо паҳн мешаванд: «Султонмурод+Мирзогул=ду ошнқ». Агар бар ба бар менишастанд — ягон хел гапу гапча намешуд.

Дар беруи боди сард мевазид. Барф ҳамон мебориду меборид. Дар рӯзи софу бегубор нигоҳ кунӣ, кӯҳҳо ҳамеша дар пеш чашманд. Худи мактаб дар сари теп-пачае, баландтар аз авул воқеаст. Авул дар поёи асту мактаб дар боло. Барон ҳамин ҳам, аз ин чо, аз мак-таб ҳама чиз ба назар менамояд. Кӯҳҳои дуродури барф-пӯш чун мусавпарае пеш чашм чилва мекунад. Хо-ло бошад, тарҳи дидагиркунаманд онҳо дар огуши ҳавон тира базӯр метобад.

Пойҳо ҳам хулуқ меҳӯранду дастҳо ҳам. Хулуқ хат-то ба тахтапушт асар мекунад. Аҷаб сард аст синф! Пештар, то ҷанг, мактабро бо саргини хушкӣ гусфанд гарм мекарданд. Зайли ангишт метафсонд саргини. Ак-нун бошад, паҳол меоранд. Дар печка каме ҷарс-ҷарс мекунаду месӯзад. Гармӣ надорад. Баъди ду-се рӯз ҳа-мин паҳол низ таном мешавад. Танҳо хасрӯбан он ме-монад.

Афсӯс, ки иқлими кӯҳҳои Талаас ба обу ҳаво киш-варҳои гарм монанд нест. Агар иқлим дигар мебуд, зин-дагӣ ҳам ранги дигар меошт. Он гоҳ филеро барон худ ром мекарданд. Ба филҳо чун ба барзагов савор мешуданду меоранд. Хайр, ҷи ҷои тарсидаи аст. На-хуст ў ба фил савор мешуд, дар фарқи сараш, миёни гушҳо, чунон ки дар китоби дарси тасвир шудааст, баъд ба авул мерафт. Мардум он чо аз ҳар тараф ҷамъ ме-шуданд: «Нигоҳ кунед, бидағед — Султонмурод, писари Бекбой ба фил савор шудааст!» Бигузур он вақт Мирзо-гул бо шавқ тамошо кунад, пушаймон шавад... Эҳа, осон нест, нозанин! Кас ҳад надорад, ки наздик шавад. Мий-муноро низ ҳамроҳани хоҳад гирифт. Ҳа, боз тугие, ки газета бихонад. Онҳоро ҳам ба фил аз пасаш савор ме-кунад. Чой-ку бемалол мерасад, дар пушти фил бо ҳама аҳли синф метавон чой гирифт. Инан аниқ, бе ягон шавқ-

ку шубха! Накли каси бегона нест, худааш медонад.

У фили зиндари ба чашми худ дидааст, аз ин ҳама огоҳанд, маймунӣ зинда ва ҳайвоноти дигарро низ тамошо кардааст. Ин ба хурду калони авул маълум, борҳо худааш нақл кардааст. Ҳо, он вақт бахташ баландӣ карду толеаш тофт...

Ин воқисаи муҳим дар ҳаёти ӯ то ҷанг, расо як сол қабл аз ҷанг рӯй дода буд. Он вақт ҳам тобистон буди мавсими алафдаравӣ. Падараш Бекбой, он сол аз Чамбул ба анбори нафти МТС-и маҳаллашон сӯзишворӣ мекашонид. Ҳар як колхоз вазифадор буд, ки барои боркашонӣ нақлиёт ҷудо кунад. Падараш шӯҳӣ мекарду кадрӯ қиматашро меафзуд: ман, мегуфт, аробакаши оддӣ не, тиллоӣ — барои ман, барои аспҳои ман, барои аробаи ман колхоз аз ҳазина пул мегирад. Ман, мегуфт, барои колхоз аз банк сӯм даромад меорам. Барои ҳамин бухгалтер маро бубинад, аз асп фурумада салом мекунад...

Аробаи падараш махсус барои кашондани қараси сохта шуда буд. Бордон надошт, фақат чор ҷарх ва ду ҷалаки калони оҳанин ба рӯи шинаки болиштак устувор, дар пеш, дар мақоми фойтунҷӣ нишастгоҳе барои аробакаш мавҷуд буд. Мана, ҳама буди шудӣ ароба. Дар он нишастгоҳ ду кас савор шуда метавонист, аммо се кас не, зеро ҷой намегирифт. Аспҳои ароба низ яккашӣ, аз инҳо бехтарашро ёфтаи гумон буд. Чуфти аспҳои ахлу бақуввате дошт аробаи падараш.

Аспи ахтан тӯрух Чабдар ва аспҳои ахтан бӯр Чонтор. Афзори аспу ароба бароишон ҷунон мувофиқ, ки гуё ҷе-ну бар қарда бошанд. Кучану кӯшкунҳо аз ҷарми асиял буда, ба рӯишон рағғани ароба молидаанд. Сад кашӣ — намекашанд. Дар ин роҳи дарози боркашонӣ дигар ҳеҷ шуданиш ҳам номумкин. Падараш ҳангоми қор қатъияту тартиботро дӯст медошт. Гашти аспҳоро ҳамеша риоя мекард. Баъзан мешуд, ки Чабдар ва Чонтор бо ҷидду ҷаҳд баробар медавиданд, ёлҳояшонро афшонда, дар ҳавои рафтори мавзӯи алвонҷ хӯрда, ду моҳин паҳлуи ҳам шиноварро мемонданд ва аҷаб тамошое дошт хиромиданишон! Одамон аз дур, аз садон бархӯрдани ҷархҳо аробаро мешинохтанд: «Ин Бекбой аст, ба Чамбул меравад». Рафту омад — ду рӯз тӯл мекашид. Бекбой баргардад, ҳеҷ гумон намекардед, ки бештар аз сад километр роҳро паймудааст. Мардум ҳайрон мешуданд: «Аробаи Бекбой ранги поездест, ки рӯи рельсҳо мера-

пад!» Онҳо беҳуда хайрон намешуданд. Кӯши аробан коркӯфта ё танбалнаморо аз рӯи гичирроси чархҳои пай бурдан мумкин аст. То даме ки аз наздат мегузарад, безор, мешавӣ. Аммо аспҳои Бекбой ҳеҷ монда намешуданд. Шояд барон ҳамин сафарҳои басо мушкилро ба ӯ мефармуданд.

Ҳамин тариқ, порсол, вақте ки таҳсил анҷом ёфт, таътил сар шуд, боре падараш гуфт:

— Меҳоҳӣ, туро ба шаҳр барам?

Султонмурод аз ғояти хурсандӣ қариб нафасгир шавад. Албатта! Падараш чӣ хел пай бурдааст, ки ӯ кайҳо боз шаҳр рафтаи меҳост! Охир ӯ то ҳол ягон бор шаҳр нарафтааст. Аҷаб кори хубе!

— Фақат ту аз ин бора гапиро эҷод накуи, — айёро на таҳдид намуд падараш. — Вагарна бачаҳо чунон шӯру ғавго мебардоранд, ки ҳеҷ кучо рафта наметавонӣ.

Ин гапаш рост. Ҳочимурод аз вай се сол хурд бошад ҳам, зайли ҳар якрав аст. Чизеро бар вай гузашт намекунад. Падараш дар хона бошад, ба ӯ наздик рафта намешавад. Ҳочимуроди шилқин ҳамеша дар гирдаи палмида, даст расондан намегузорад. Гуё ӯ фарзанди дигарон не. Ду хоҳари хурдӣ, ки он вақтҳо майдаҳақ буданд, бо ғирьяву зорӣ навозиши падар мунессарашон мешуд. Ҳатто ҳамсояхҳо ҳам намефаҳмиданд, ки ин қадар дилбастагии писари хурдӣ ба падар аз кучост. Модаркалонаш Аруукан — пиразани чун ҷӯдаастае коку дурушт, ки аз овози хирроснаш ҳамма метарсид, бо ангуштонини шахшулаш на як бору ду бор аз гӯши Ҳочимурод кашида огоҳ мекард:

— Ҳой, шумшук, ба падар ин қадар часпиданат хосят надорад! Бл рӯи замин бадбахтии қалон меорад! Дар кучо дидаед, ки писар дар ҳасрати падари эндаш ин қадар ғаму гусса хӯрад! Чӣ хел бача аст ин? Ҳой мардум, гапҳои маро дар ёд доред, ба сари ҳаман мо вай бадбахти меорад!

Модараш гурунғос мезинад, туф мекунаду ба буни гардани Ҳочимурод шаллоке мефурорад, аммо ғаме модаркалонаш Арууканро намегардонад. Ҳама аз ӯ метарсанд.

Воқеан, модаркалонаш Аруукан, беҳуда намегуфт, ки бадбахти сар мезанад. Инак, мусибат ҳам омад. Ба ҳоли Ҳочимурод дили кас месӯзад. Ӯ аллакай қалон шудааст, синфи се меҳонад, мекушад, ки сир бой надихад, алалхусус дар ҳузурни модар, аммо дар аср нигарон аст.

ки падараш аз фронт имрӯз ё пагоҳ меояд. Хангоми хоб мисли калонсолҳо дуо мехонад: «Худоё, худовандо, мадад бикун, ки падарам пагоҳ баргардад». Ва ҳар рӯз кораш ҳамин. Аҷонб табияте дорад. Хаёл мекунад, ки хуфта бархезад — ҳама чиз тағйир меёбад, ягон мӯъҷиза рӯй медиҳад.

Кошкӣ, падараш аз ҷанг зинда бармегашт, бигузӯр ҳама буду шудаи аз Ҳочимуроод бошад, ўро болон дастону болон сараш гардонад. Фақат биёяд, шуд. Ўро зиндаю саломат бубинад, бас аст. Ба ӯ, Султонмурод, ҳамин хушбахтӣ ҳам кофист. Кошкӣ, падараш бармегашт.

Холо ӯ бисёӣр меҳост, воқияи аз канали Чу баргаштани падараш аз нав такрор шавад. Падараш ба сохтмони канал тобистони парерсол савори ароба рафту панҷ моҳи дароз — тамоми тобистон ва тирамоҳ дар он ҷо монда, ҳок кашонид. Стахановчӣ шуд.

Ба хона бошад, хангоми шом омад. Баногоҳ аз берун садон тақар-туқури ҷарҳҳо ва фириққоси асп шунида шуд. Бачаҳо ҷаста хестанд. Падар! Ранги лулиҳо харобу офтобсӯхта буд, ришаш расида. Ва либосҳои танаш, баъдҳо накл мекард модараш, ҷун либоси оворагардон. Танҳо мӯзан хиромаш наппа-нав буд. Нахуст Ҳочимуроод давида рафту ба гардани падараш овезон шуда ҷаспид. Ҷаспиду дигар сар надод. Хунгос зада мегиристу якзайл мегуфт:

— Ота, отаҷон, ота, отаҷон...

Падараш ўро ба сина зер мекарду аз ҷашмонаш ашк мешорид. Ҳамин дам ҳамсояҳо тозон омаданд. Нигоҳ мекарданду беихтиёр мегиристанд. Модараш бошад, шармзадаю хушҳол дар гирду пеш ҷарҳ мезаду меҳост Ҳочимуроодро аз падараш ҷудо кунад.

— Сар дех, охир падаратро! Бас акнун! Ту танҳо нестӣ-ку. Мон, дигарҳо ҳам бинанд. Ту аҷаб бачаи беақл-а. Худоё, нигоҳ кун, дидорбинӣ омаданд...

Вале ӯ ҷизеро фаҳмидаи намеҳост...

Султонмурод ҳис кард, ки ҷизе дар ниҳодаш ба ҷунбиш даромада, боло ҳазиду дар гулӯяш дармонд. Таъми шӯреро дар даҳонаш ҳис кард. Боз мегуфт, ки ҳеҷ гоҳ барон ягон ҷиз гирия намекунад. Вай зуд худро ба даст гирифту тани ларзонашро афшонд.

Дарс ноаён мегузашт. Инкамол-апа акнун дар боран Ява, дар боран Борнео, дар боран Австралия накл мекард. Боз ҳам — сарзаминҳои мӯъҷизаосою тобистонии абадӣ. Тимсоҳҳо, маймунҳо, дарахтҳои нахл ва мав-

чудоти ҳархелан гӯшношунид. Кенгуруаш бошад, мӯъ-
чизан мӯъчизаҳост! Бачаҳояшро ба халтаи рӯи шикаман
меандозаду ҳамроҳи онҳо меҷаҳад, онҳоро дар бағал
мегардонад. Ин ягон ҳилан кенгуру бошад, ё аниқта-
раш, кори нодирӣ табиат...

Кенгуруро ӯ надидаст. Ҳар чиро надид бошад, бе-
худа худситой намекунад. Афсӯс, ки ин махлуқи аҷиб-
ро надид. Аммо фил, маймун ва ҷумлан дигар ҳайвонот-
ро аз наздик тамошо кардааст. Он қадар наздик, ки
даст биёзонӣ — мерасад...

Ҳамон рӯзе, ки падараш ӯро ба шаҳр мебарам гуфт,
Султонмурод намедонист худро ба кучо занад. Ӯ аз го-
яти бетокатию изтироб дар куртааш намегунҷид, вале
бадбахтӣ дар он буд, ки ниро ба касе гуфта наметаво-
нист. Агар Ҳочимурод фаҳмад, доду фиғон хоҳад бар-
дошт: чаро ба ӯ, ба Султонмурод мумкину ба ман не,
чаро падарам ӯро ҳамроҳаш мегираду маро не? Ана,
баъд чӣ мегӯӣ? Аз ин рӯ, ба эҳсоси хурсандии беандоза
ва интизории сафари фардо кадом як хисси гуноҳе дар
назди додараш омезиш меёфт. Вале токаташ тоқ мега-
шту мехост вокизиро, ки дар пеш буд, ба долару хоҳара-
конаш нақл кунад. Мехост асрори дилашро кушояд. Ва-
ле падар, алахусус модараш гаштаю баргашта таъкид
мекарданд, ки зинҳор ин корро накунад. Бигузир хурд-
солон ниро лаҳзае фаҳманд, ки ӯ дар роҳ бошад. Ҳа-
минаш беҳтар. Ӯ бо азоб худро ба даст мегирифт, то сир
бой надиҳад. Аз гояти пинҳон кардани роз қариб қафи-
да буд. Лекин ӯ он рӯз чунон хушҳавсала, чунон дид-
даро, чунон меҳрубону ғамхор буд, ки асло монед. Ҳа-
ма корро мекард, ба ҳама ҷо дасташ мерасид. Ҳа-
м гӯ-
соларо ба ҷои дигар тавила намуд, ҳам беҳи картошка-
ро дар ҳота нағз кард, ҳам ба ҷомашӯни модараш ёр
расонд, ҳам сару тани хоҳари хурдаш Алматыро, ки
ба лой афтада буд, шуст ва боз корҳои майда-ҷуйдан
зиёдеро анҷом дод. Кӯтоҳи ғал он рӯз ӯ чунон ғайрат
намуд, ки ҳатто модараш сарашро афишона якбора хан-
дид.

— Ба ту чӣ асар кард? — лабхандашро ниҳон карда
гуфт ӯ. — Қошқӣ, доим ҳамин хел қобил бошӣ! Боз ҷашм
нарасад-а. Ё туро шаҳрравӣ намонем? Аҷаб дастҳои бе-
миннате шудай!

Ӯ ниро дар омади ғал гуфт. Сипас хеста ҳамин кард,
нон пухт ва барои роҳ анвои хӯрданиҳо муҳайё сохт. Ба
шишае равшан об карда рехт, ки инз тӯшан роҳ шавад.

Бегоҳӣ аҳли оила якҷоя аз самовор ҷой нӯшиданд. Бо қаймоқу нони гарм. Дар рӯи ҳавлӣ, бар лаби ҷӯй, тағи сояи себ нишастанд. Падараш дар ихотани кӯдакон буд — аз як пахлуяш Ҳочимурод, аз пахлӯи дигар хоҳараш. Модараш ҷой мерехт, Султонмурод пиёлаҳоро дароз мекард, ба самовор ангишт мепартофт. Ӯ ҳаммаи инро бо камоли рағбат ба ҷо меовард. Вай пайваста фикр менамуд, ки пагоҳ ӯ аллакай дар шаҳр мешавад. Падараш ду бор тарафи ӯ чашмакӣ зад. Гузашта аз ин, боз дар пешни додараш шарм доронд.

— Хӯш, Ҳочичон, — ҷойро фуру бурда, рӯ овард ӯ ба писари хурдаш. — Сияҳелатро холо саворӣ накардаӣ?

— Не, ота, — ба шикоят сар кард Ҳочимурод. — Вай бисёр ганда будааст. Ранги сагча аз пасам мегардад. Ман ба вай об медиҳам, алаф медиҳам, як бор ҳатто аз пасам мактаб рафт. Дар тағи тиреза истода интизор шуд, ки кай ман ба танаффус мебароям. Инро ҳаммаи аҳли синф дид. Лекин саворшавӣ намононад, ё аз пушташ мепартояд, ё ҳамон дам хоб меравад...

— Ягон кас нест, ки дар саворӣ карданиш ба ту мадад кунад? — гуё дар омади гап таъассуф хурд падараш.

— Ин корро ман мекунам, Ҳочичон, — бо камоли майл изҳор кард Султонмурод. — Албатта, худам саворӣ мекунам...

— Ура-а! — аз ҷояш часта хест додараш. — Рафтем!

— Дар ҷойи шин! — ӯро боздошт модараш. — Шин, ҳадаҳа нашав. Одам барин ҷой нӯшед, саворӣ кардани ҳарат намегурезад.

Гап дар бораи харкурран дусола, маҳлуки дилхоҳи Ҳочимурод мерафт. Бахори ҳамон сол онро ба бачаҳо тағояш — Нурғозӣ тӯхфа карда буд. Дар тӯли як сол харкурра калон шуд, қувват гирифт. Ақиб вақти саворӣ кардани тӯшдароз расида буд, то ки ба чулу тӯқум ва қору бор одат кунад. Охир дар қору бори хона ҳамеша ҳари боркаше дарқор аст — гоҳ ба осиёб меравай, гоҳ ҳезум меорӣ, гоҳ ягон майда-ҷӯйдан рӯзгор мекашонӣ. Тағояш Нурғозӣ харкурраро барои ҳамин тӯхфа карда буд. Вале аз рӯзи аввал онро Ҳочимурод соҳиб шуд. Ин бачаи якраву ҷанҷолӣ харкурраро ҷунон гамхорию парасторӣ менамуд, ки касе ҳалли пешни он рафтаи надошт. Наздик шавӣ — ба ҳарам нарасед! Ман худам ба вай обу алаф медиҳам. Боре бародарон ҳатто барои ин ҷанг ҳам карданд. Модараш бародари кало-

ниро чазо дод, чулки ӯ аламаширо аз додараи ситонда буд. Султонмурод ин кинаро аз ҳамон дам ба дил гирифт. Вақти саворӣ кардани ҳар расиду вай рӯй тофт: модом ки ҳар аз ту бошад, худат саворӣ бикуи, маро хоҳиш накуи, ман кор надорам. Ҳарчанд Султонмурод дар ин кор мохир буд, розӣ нашуд. Аз бачагӣ ӯ саворӣ кардани чорпоёни саркаширо дӯст медошт. Ин зайли гӯштин аст — кӣ киро. Ҳамаи тоӣҳо, букқаҳо, харҳои нисавораи ҳамсояхоро ӯ саворӣ мекард. Чорпоёни наврасро одатан ягон бачаи ҷусту чолок саворӣ мекунад. Ба каси калонсол вазнаш дар ин кор имкон намедихад. Бинобар ин ҳаку ҳамсояхо бо эҳтиром аз Султонмурод хоҳиш мекарданд: «Султонмурод, чонакам, вақтат шалад, ҳамин букқачаи маро саворӣ кун». Ӯ ки: «Султонмурод, ди ширин, ақли ҳамин ҳарӣ арросин моро як дар чоӣш бимон. Пашшаро намегузорад, ки дар пушташ шинад, мегарад, лағад мезанад. Ғайри ту касе вайро саришта карда наметавонад...»

Ана ҳамин хел шӯҳрат дошт ӯ, вале ба додари худаш не гуфт. Вақте ки Ҳочимурод ду бор аз ҳарӣ дӯстдоштааш ғалтида, пешоннаширо зада кабуд намуд, ӯ масхараомез ба ҳолаш хандида шӯр ангехт:

— Вай аз паси ту сағ барин давида мегардад! Ҳоло исто, аз дастӣ ҳарат ба дод меоя!

Эҳ, аҷаб ноодам будааст. Ибро баъди он фаҳмид, ки падараш нишора намуд. Ана то кадом андоза аҳмақӣ кардааст ӯ, касдширо аз додараи номардона ситондааст. Ақнуи, ки сафарӣ шаҳр дар пеш буду ибро додараи намедонист, ӯро азоби ниҷдон ва ҳисси пушаймонӣ то ҳаде фаро мегирифт, ки ҳозир буд бахшиш пурсида, ҷумлаи хоҳишҳои ӯро ба ҷо биёрад.

Баъди чойиӯшӣ ҳамроҳи падар ба сабззорӣ канои ҳота рафтанд. Аввал ҳамин сангҳои гирду гӯшаро ҷида, дур партофтанд. Баъд Сияҳёлро — Ҳочимурод ҳарашро ботантана ҳамин тавр меномид — нӯхта заданд. Падараш аз гӯшҳои Сияҳёл дошту Султонмурод нӯхтаро чолокона ба сараш андохт.

Сипас почаҳои эзорашро таранг кашидида барзад — озмониш душворе дар пеш буд. Ва ҳамон дам намониш ҷирк оғоз ёфт. Ҳангоми зиндагии озоду осуда дар зери ҳимояи Ҳочимурод Сияҳёл, аз афташ, одаҳои бад пайдо карда буд. Дарҳол ба ҷуфтак задану лағад андохтани ба ҳар тараф ҷаҳидан сар кард. Гӯшдарозӣ нобакор алакаӣ ҷӣ хел афтондани саворашро медонист. Вале

чонканнаш суде надошт. Султонмурод меафтид, лекин суст намеомад, ҳамон дам меҳест, сари дав меҷаҳид, бо шикам худро ба пушти Сияҳёл афканда, бо саъйи дубора болон хар менишаст. Боз аз нав частухезу афтидану савор шудан такрор меёфт...

Ҳаман ин ғиромон ба Султонмурод бо як чусту ҷолокӣ, ҳатто хушҳолне муяссар мешуд. Ғап дар сари он ки ҳилаи ҷи хел афтиданро донистан даркор. Барои ҷӣ одамон меғӯянд, ки аз хар биафти, назар ба асп ё шутур сахттар лат меҳӯри? Дар асл бояд баръакс бошад. Ҳама сирру асрор дар он аст, ки вақти афтидан бояд зуд дастатро ба замин такъя диҳӣ. Аз болон асп, алаҳусус шутур афтидан ба кас имкон медиҳад, ки дар ғафлат намонад. Аз рӯи хар бошад, савори нозмуда чунон ғофил менамояд, ки ҳатто афтиданаширо пай намебарад.

Султонмурод инро аз таҷрибааш медонист. Барои ӯ ҳоҷати аз ягон ҷиз тарсидан набуд. Шӯру ғавғо, доду фаръёд ва хушҳолӣ мекарданд. Падараш шикамашро дошта, то дамидани ашкӣ чашмонаш меҳандид. Ғавғоро шунида, бачаҳо давида меомаданд. Якеви сағчае дошт, ки он ба ин тӯпаланг ҳамроҳ шуданро салоҳ дида, аккосзанон аз дунболи Сияҳёл афтод. Вай аз тарс дучандон ба тохтану ҷаҳидан сар кард, вале Султонмурод баръакс чашмдошти ҳама ҷуи озоаниҳимчиён ҷобуксаворнаширо нишон медод. Дар сари дави Сияҳёл ҷаҳида мефуромаду ғашта савор мешуд, ҷаҳида мефуромаду ғашта савор мешуд.

То оғози ҷанг озоаниҳимчиёни ҷобуксавор дар марғзори шафати совети кишлоқ ана ҳамин гуна машқ мекарданд. Ингитхон бақуввати дуул пас аз анҷоми кор маҳораташонро намонш медоданд. Хангоми тохтани асп буттаҳоро сар мезаданд, аз зонаи сити фуномада, боз ҷаҳида савор мешуданд. Онҳоро бо нишон қадр мекарданд. Базеб буданд нишонҳо, бо заңҷираю меҳи печдор тофта сахт мекарданд. Аз дидагии он ҳаваси бачаҳо меомад. Ҳамеша тозон ҷамъ шуда, хунаринамони озоаниҳимчиёноро тамошо мекарданд. Онҳо ҳоло дар кучо бошанд? Савори аспанд ё андаруни хандакҳо? Аспҳоро дигар дар ҷанг истифода намебаранд, меғӯянд...

Султонмурод ба беруи, ба паси тиреза нигариста, аз дил гузаронд, ки аспҳоро дар зимистон сармо хоҳад зад, аммо ба танк хушукӣ асар намекунад. Бо вучуди ин асп хубтар аст!

....Ҳо, аҷаб хангоме шуд он вақт. Оқибат Сияҳёл

ором гирифт. Фаҳмид, ки аз пай чӣ талаб доранд: ором по мемонд, чорхез мезад, рост мерафту печутоб меҳӯрд...

— Акиун савор шав, — чег зад Султонмурод додараширо, — хай кун, ҳамааш баҷо!

Ҳочимурод аз ғояти гурури сурх шуда, Сияҳёло бо пошнаи пой нихта мезад, ин тарафу он тараф мебарид — акиун ҳама мидиданд, ки акаш чӣ сон хунармад аст, магар худнамои накарда мешавад!

Шом ҳамчунон равшан буд, торикӣ фаро намерасид. Ба хона хеле хаста, вале шоду мамнуун баргаштанд. Ҳочимурод савори Сияҳёл вориди ҳавли гашт, то ки дар чаҳми модар низ худситой кунад.

У минбаъд ҳам аз бобати сафар чизеро пай набурда дарҳол хобид. Вале Султонмуродро хоб намебурд. Фикр мекард, ки пагоҳ чӣ гуна ба шаҳр меравад, он ҷо чихоро мебинад, чӣ пешомаде ўро нигарон аст. Ганаб рафта, мешунид, ки падару модараш бо овози наст гуфтугузори мекунанд.

— Ба ман бошад, инашро ҳам мегирифтам, вақташон якҷоя хуш мегузашт, — мегуфт падар, — афсӯс, ки дар ин аробан сабил ҷой нест. Дар нўги-нўташ ба тани чалак тикҷаю танба шуда мешини. Раҳ бошад, дуру дароз, майдаҳахро мабодо хоб зер кунад, таги чарх меафтад.

— Наход! — якбора тарсид модараш. — Худо нишон надихад, дар ин бора фикр ҳам накуну даркор ҳам нест, — пичиррос зад ў. — Ягон дафъан дигар меравад. Андак калон шавад. Ту аз инан ҳам хушёр бишав. Хаёл мекуни, калон шудааст, аз кучо...

Султонмуродро хоби ширине мерабуд, шунидани гуфтугузори насти падару модар гуворо буду хаёли субҳи содиқ ҳамроҳи падар ба сафари дур рафтаи аз он гуворотар...

У хоб мерафту бо дили нуриштироб лаззати беинтиҳои парвозро эҳсос мекард. Аҷиб, аз кучо медонист, ки чӣ хел парвоз кардан даркор. Роҳ гаштан, давдан, шино кардан ҳоси одаминист. Аммо ў парвоз мекард. Не, зайли парандаҳо не. Парандаҳо бол меафшонанд. У бошад, танҳо дастҳояшро ёзонида, нўги ангуштонашро меҷунбониду бас. Ва мавзуну сабук мепарид, аз кучо омадаю кучо мерафт намедонист, дар оғуши фазои пурсукунати фараҳангез ҳаловат мебард... Ин парвози рӯҳ буд ва ў дар хоб ба камол мерасид.

Баногоҳ бедор шуд, ки падараш даст ба китфи ӯ расонида, бо овози паст мегӯяд:

— Хез, Султонмурод, меравем.

Пеш аз он ки часта бархезад, дар тӯли ягон сония хис кард, ки чӣ гуна эҳсоси нарму лабреси миннатдорие нисбат ба падар дами ба гӯш халидани мӯйлабҳои дурӯшт ва шунидани овози ӯ вучудаширо навозиш менамояд. Ӯ он дам ҳанӯз намедонист, ки рӯзе мерасаду бо дарду алам маҳз лаҳзаи ба гӯшаш халидани мӯйлабҳои падар ва овози вайро ёд мекунад: «Хез, Султонмурод, меравем».

Модараш кайҳо хеста буд. Ӯ ба писараш куртаи тоза, кулоҳи сабзранги кушодтар, ки ранги кулоҳи сардорон буду соли гузашта падараш аз канали Чу овард, инчунин ботинкаи ҳанӯз нави барояш аз ҳамон ҷо овардаи падарро бароварда дод.

— Пӯшида бин-ку, намесиқонад?— ба ботинкаҳо ишора намуд вай.

— Не, намесиқонад,— гуфт Султонмурод, ҳарчанд дар асл ҷойро кам-кам месиконд. Хайр, ҳеҷ гап не, кушод мешавад.

Вақте ки онҳо бо модар хайрухушкунон аз ҳавлӣ баромаданд ва чун азобан карасинкашонӣ тақар-тукуркунон аз даруни ҷӯи калони серсанг мегузашт, дилаш ба тапиш даромад, вучудааш аз ғояти хурсандию чароҳсаҳон оби сарди аз суми аспон пошхӯрда биларзид ва пай бурд, ки дар хоб не, балки дар бедорӣ сӯи шаҳр равона аст.

Субҳи бармаҳали тобистон тавлид меёфт, гӯё аз шири полудан рақиқе ранг мерабуд. Офтоб ҳанӯз набаромада, дар паси кӯҳҳои барфпӯш ниҳон буд. Вале вай охиаста-охиаста майли тулӯ кардан дошт, ҷилою мадор мегирифт, омодаи якбора аз пушти кӯҳ сар кашидану нур афшондан мегашт. Алҳол бошад, дар роҳи аз нафаси шаб сардшуда як оромнӣ салкинии ҳаловатбахше ҳукм меронд. Афсӯс, касе аз бачаҳо надид, ки чи таер онҳо аз авул берун шуданд. Танҳо сағҳо аз канолае дар ҷавоби тақарроси чархҳо ҳоболудона меакиданд.

Роҳ аз домани теппаҳо сӯи дашт, сӯи суроби тира-ранги силсилакӯҳҳои на чандон баланди дуродур мерафт. Дар паси он кӯҳҳои дур Ҷамбул воқеъ буд ва роҳи харду то он ҷо тӯл мекашид.

Аспҳои сер бо камолӣ кордонӣ мавзунона ҷорхез мезаданд, ҳаёле фишори кӯчану кӯшкунҳоро хис накарда,

ба холи худ медавиданд, аз рӯи олат фириххос зада, ёлхон ба рӯи чашмашон ҳамидаро меафшонданд. Роҳ барояшон шинос буд, борҳо ин ҷодаро паймудаанд; хӯҷаи дар ҷояш нишаста лачомро идора мекард ва писараки пахлуяш инз аслан бегона набуд ва бораи барои кашидани тасмаҳои ароба ҷандон гаронӣ намекард.

Ана ҳамин тариқ пеш мерафтанд онҳо. Аробаашон чун ҳама аробаҳои олам такар-тукур кардаву гичирро-си чарххояш ба фалак печида, таноби роҳро кӯтоҳ мекард. Офтоб дар ин ҳангом аз пахлу, аз кӯҳан тегас сар мекашид. Партави гарму гуворояш тахтанушти араколуди аспҳоро навозиш мекард — бӯрии ранги Чабдар акнун аёнтар мегашт, ҷилои тани Чонтор инз афзуд, тӯруки нурпола мешуд; партави гарму гуворо бар ҷабби падараш ҳам фитода, тӯри оҷангҳои гирди чашмони нимапӯшаи ҷукуртар нишон меод, дастҳои ба лачом мондаш боз ҳам калонтару серрагупайтар метофтанд; партави гарму гуворо кал-кади роҳ ба зер сунӣ аспҳон чун селоб шитобанда метаровид; партави гарму гуворо ба дидаву вучуди кас роҳ меёфт; партави гарму гуворо ба ҷумлаи мавҷудоти рӯи олам ҷон мебахшид...

Роҳи сафар он дам субҳ дар дили Султонмурод як эҳсоси сурурбахш ошонангезу накуеро бедор мекард.

— Ҷӣ ҳол дорӣ, бедор шудӣ? — шӯҳӣ кард падараш.

— Қайҳо, — посух дод писар.

— Ма, бигир набошад, — лачомро ба ӯ дароз кард.

Султонмурод бо миннатдорӣ лабҳанд зад, ин лаҳза-ро ӯ бетоқатона нигарон буд. Ӯ метавонист рондани аробаро хоҳиш кунад, аммо бехтараш он ки худ падараш додани лачомро муносиб бинад — охир ин ҷон бозӣ не, роҳи калону сафари дур. Аспҳо пай бурданд, ки инони ароба ба дастӣ каси дигар гузашт, гӯшхояшонро ҳам карда, ҳангоми давидан тан бар тани ҳамдигар месиданд, гӯё аз суст шудани ҳукми лачомдор майли афту дарафт менамуданд. Вале Султонмурод ҳанон дам сиёсат карда, лачомро ситавзанон кашиду фаръёд зад:

— Хой, хушёр бошед! Ҷунон боб кунам ки!..

Агар бахт барои инсон фақат дар айни як вақт вучуд дошта бошад ва ба замони гузаштаю оянда онд нагардад, Султонмурод он рӯз, ҳангоми сафар наҷъан бахтро бо ҳама буду шудаш эҳсос намуд. Ҳатто ҷуни дақиқе нашуда буд, ки табъашро ҷизе хира намояд. Дар бари падар аз худ розию қаноатманд менишасту ин ҳисси гуворо тамоми роҳ вучудаи тарк намекард.

Карасинкашак бо шакарроси беохир шояд дигареро аз ақл бегона мекард, вале садон он ба гӯши Султонмурод чун хандан бахт мерасид. Ҳам ҷангу ҳоке, ки аз тағи ароба бамехест, ҳам роҳе, ки ба рӯяш ҷархҳо беист тоб меҳӯрданду аспҳо тифокона сум мезаданд, ҳам афзори ба тағи араку рағани ароба олуда, ҳам абрҳои сафеду сабуки болон сар шиновар; боз алафҳои расидаву ханӯз нохушкидан зарду кабуду бунафшранги атроф; ҷӯйчаву ҷӯйбори сари гузаргоҳҳо, аробаву саворони дучоронида, дастаҳои парвози рӯи роҳ, ки қариб ба пешини аспҳо бармеҳӯрданд — ҳамаи инҳо ҷумлагӣ молмоли саодату зебӣ буданд. Вале ӯ дар ин бора фикр ҳам намекард, вақте ки бахт ҳаминишани кас аст, дар борааш фикр намекунад. Ӯ пай бурд, ки дунё ҷунон низоми дорад, ки аз он беҳтар шуданаш гумон аст. Падараш низ ҳамчунин, падари аз ин беҳтаре ёфта ба ақл намегунҷид.

Ҳатто хониши ҳамин мурғакони зардпахлуи сиёҳсар, ки қад-қад роҳ рӯи хору буттаҳо нишаста суруди якнавохташони месароянд, ҷандон оддаи нест. Онҳо барои кӣ ҷаҳ-ҷаҳ заданашони медонанд. Онҳо инро ҳам медонанд, ки Султонмурод дӯсташон медорад. Ин мурғакон — сарайғирҳоанд¹, як умр бо хонишашон қадом айғирӣ самандеро мешитобонанд: «Чу, чу, сарайғир!» Мурғакони аҷибанд сарайғирҳо. Аз афташ бо ҳар забон ҳар хел мехонанд. Боре ба авул як киномеханик, ҷавони хушҷаҳли рус омад. Султонмурод гирди ӯ ҷарх зада, барои қашондани қуттиҳои навор ёрӣ меод ва бегоҳӣ барои ин қораи аввалин шуда динамо-мошинро тоб дод. Аз динамо-мошин қувваи электр ҳосил мешавад, аз қувваи электр бошад, ҷароғҳо ғурузон мегарданд, аз ҷароғ бошад, равшани шӯе рӯи девори сафед — экран меафтад, дар экран бошад, тасвирҳои зинда пайдо мешаванд.

Ана ҳамон киномеханик ба хониши онҳо гӯш доду пурсид:

- Ин ҷӣ мурғест, ки дар паси тавора мехонад?
- Сарайғир, — фаҳмонд ба ӯ Султонмурод.
- Ҷӣ мехонад вай?
- Чу, чу, сарайғир!
- Ҷӣ маънӣ дорад ин?
- Намедонам. Ба русӣ шояд «биштоб, асп зард!» шавад.

¹ Сарайғир — асп зард, саманд.

— Аввалаш ин ки аспҳо зард намешаванд, хайр фарз кардем мешаванд. Вале барои чӣ ҳама вақт «чу, чу, сарайгир!»

— Зеро ба назари ин мурғак чунин мерасад, ки савори аспн саманде ба тӯй меравад. Мераваду мераваду ҳеҷ намерасад, барои ҳамин фаръёд мезанад: «Чу, чу, сарайгир!»

Нақли шунидаи ман дигар аст. Гӯё сарайгир дар сари бозоре қартабозӣ мекардааст. Вақти бозӣ қариб буд се сӯм бибурад, аммо набурид. Барои ҳамин доим меҳонад: «Чик-чик, се сӯм набуридам!» Ва доим ҳамин хел хондан мегирад, то даме ки ҳамон се сӯмо набурад.

— Қай мебурад оиро?

— Ҳеҷ вақт. Чӣ хеле, ки ҳеҷ вақт ба тӯй рафта намерасад.

— Ана аҷибот...

Зоҳиран як мурғак назарногиру ин қадар машҳур будааст.

Сарайгирҳо тамоми роҳ месуруданд ва Султонмурод сӯяшон лабханд мезад:

— Биё, бо ҳам биравем, дар бозор се сӯм бибурем!

Онҳо бошанд ҳамвора месуруданд: «Чу, чу, сарайгир!»— бори дигар ҳаёле наваҳа меаңгехтанд: «Чик, чик, се сӯм набуридам!»

Султонмурод мешитофт, харчӣ зудтар ба шаҳр расидан меҳост. Офтоб аллакай аз тори қуллаҳо болотар мерафт. Султонмурод аспҳоро ҳадаха мекард.

— Чу, чу, сарайгир!— ҷониби Чабдар дӯғ мезад.— Чу, чу, тарайгир!— ҳамчунон сӯи Чонтор таҳдид мекард вай.

Падараш шастӣ ўро каме мегардонд:

— Ту аспҳоро ин хел надави. Аспҳо чӣ хел рафтаиро худашон нэгз медонанд. Даркор бошад, ҳам медаванду ҳам худашонро эҳтиёт мекунанд.

— Қадоми инҳо нағз, ота, Чабдар ё Чонтор?

— Ҳардуяш аспн хуб. Ҳам дар сафару ҳам дар боркашӣ. Баробари мошини кор мекунанд. Фақат шикамашонро дар вақт-вақташ сер куну аз афзори аңҷомашон бохабар шав — асло шарманда намекунанд. Аспҳои хубу бозътимоданд. Соли гузашта дар канали Чу, андуруни ботлоқзор кор мекардем. Аробаҳои бордор то худн гунҷакашон ба лой мегӯтиданд. Ягон кас санор шавад, дар нини роҳ дармемонд, на ин тараф рафта мешуду на он тараф. Гайри доду фаръёд кардани мадад хостан чо-

рае намеомд. Давида ки омадӣ — начот додан даркор. Илтимос мекунам, чӣ хел не мегӯӣ? Рафта Чабдару Чонтори худро меовардам, дар ароба мебаستم, ана баъд нигоҳ кун: ҳайвон аст меғӯем, вале аз одам ҳам баақлтаранд, мефаҳманд, ки ба афзору аробаи бегона онҳоро беҳуда набастаанд, начот бояд дод. Онҳоро бо қамчин намезадам, танҳо овозамро баланд мекардам, аспҳо зӯр мезаданд, худо ёр шаведу тасмаҳон кӯшкун наканад, зонумол аробаро аз дами лойу чуқури кашада мебароварданд. Аспҳоро дар канали Чу ҳамма медонистанд, ҳасад мебурданд, корат омад кардааст, Бекбой, меғуфтанд. Шояд гапашон рост бошад, вале аз ҳамма муҳимаш ба аспҳо нигоҳубини хуб кардан, он вақт корат ҳам омад мекунад.

Чабдар ва Чонтор бо ҳамон чорхези мавзун чобукона пеш мешитофтанд, гӯё ғуфтуғузори одамон ба онҳо дахле надошт. Синаю буни ғӯшҳо арақшор медавиданду ёлҳон ба пешонӣ ҳамидашонро афшонда, хомӯшакхоро меронданд.

— Ота, кадомаш калон бошад? — пурсид Султонмурод. — Чабдар ё Чонтор?

— Чонтор ягон се сол калонтар аст. Ибро ман пайҳас кардам, Чонтор каме пир шуда истодааст, баъзан шалпар мешавад. Чабдарро айни ғайраташ, Аспи боқуввату тезтак аст. Бо ин дар пойга ҳам бисёр човандозхоро пеш мекуни. Аввал дар бораи чунин аспҳо меғуфтанд: аспи човандоз.

Султонмурод аз таърифи Чабдар хушҳол шуд, зеро Чабдар ба пай хеле маъқул буд. Рангаш ғайриоддӣ — бўри хол-хол. Худаш аз қабилӣ аспҳои рамандаю бадхӯ нест, базебу бақувват.

— Ба ман Чабдар маъқултар, — гуфт ӯ ба падараш. — Чонтор бадфеъл аст. Чашмаширо ало мекунад.

— Бадфеъл не, боақл аст, — хандид падараш. — Бахудаю беҳуда кордор шавӣ, нағз намебинад. — Фурсате хомӯш монда илова кард: — Хардуяш ҳам аспи нағз.

Писар низ розӣ шуд.

— Хардуяш ҳам нағз, — такрор кард ӯ аспҳоро даъонда.

Аз миён мудлате гузашту падараш гуфт:

— Каме исто-ку, аробаро боздор. — Ва бо сабру тамкин хуштак кашид. — Аспҳо шошидан мецоҳанд, вале ғуфта наметавонанд. Пай бурдан даркор.

Дар ҳақиқат ҳар ду асп дар рӯи роҳ ба шошидан

сар карданд, хоки нарму судан таги по кафк кардаю
дамида намиро мецабид.

Сипас онҳо боз ба роҳ даромаданд. Роҳ ҳамчунон тӯл
мекашиду тӯл мекашид ва кӯҳҳо ақиб монда, аз чап
торафт дур мешуданд.

Чанде нагузашта богҳои канои шаҳр намудор гаш-
танд. Роҳ серравуотар шуд. Падараш дар ин ҷо лачом-
ро аз нав ба даст гирифт. Ва кори оқилонае кард. Ба
ёди Султонмурод ақбул на асп мерасиду на лачом.
Шаҳр сар мешуду бо гавғою рангу бўяш ноаён ўро мо-
ту мабхут месохт. Гӯё ўро гирифта ба дами сели хуру-
шоне афканданд, сел варо пешандоз кардаю печутоб до-
да, рӯ-рӯи мавҷояш мебурд.

Ана ҳамон вақт, дар он рӯзи фархунда, қораш назар
ба ҳама сокинони рӯи олам бештар омад кард: дар Ат-
чабар, дар бозори калони қорвон Чамбул боғи хайво-
ноти сайёр омада будааст. Тасодуфи хурсандиноварро
бинед: одам бори аввал ба шаҳр ояду он ҷо боғи хайво-
нот бо ҷумлаи хайвонҳои касмадид, ба болон ин ҷархо-
фалаку аттракционии онан қачнамо нигаронаш бошад.

2

Ба утоқи ханда ӯ се бор даромад. Рӯдакан шуда ме-
хандид, ором мегирифт ва боз ба он ҷо, назди онан
ғайриоддин қачнамо мерафт. Ана афту башару мана
афту башар! Як умр ҷон кохонӣ ҳам ин хел сиккаю су-
моти ғаронро ҳатто тасаввур карда наметавонӣ — ша-
беҳан аҷубарангу нестандарчаҳонатро дар онна бубину
ба ҳоли худат то тавонӣ биханд!

Аробаро ба ихтиёри ҷойхоначин шинос монда, пада-
раш ўро дар саросари бозор мегардонд. Аввал бо он-
ноҳон падараш — ўзбекҳои инҷой вохӯрд. «Ассалому
алейкум! Ин писари калони ман!» — шинос мекард Бек-
бой писарашро. Ўзбекҳо аз ҷояшон хестаю даст леши
бар гирифта, ҳамроҳи Султонмурод салом мекарданд.
«Халқи хушмуомила! — қавоатмандона баҳо меод па-
дараш. — Ўзбек ба хурдию синну салат нигоҳ накарда,
иззататро ба ҷо меорад...»

Баъд дар растаҳои савдо, дар магазинҳо, аз ҳама
ақибаш дар боғи хайвонот гаштугузор намуданд. Ба из-
диҳони одамон бархӯрда, ҳаман кафасу китъаҳои пан-
ҷарабандиро тамошо мекарданд. Фил, хирс, маймун,
маймуни антар — чӣҳое дар он ҷо набуд...

Алаахусус фили бузургчуссан хокистарранг, ки вазнашро аз як пой ба пой дигар партофта, хартумашро алвонч меод, нагз дар ёди Султонмурод мондааст. Ана, балогардон! Одамҳои истода чашм аз фил намеканданду ҳар ҳел қиссаҳо ро накл мекарданд. Гӯе фил аз муш метарсида бошад. Гӯе вайро шӯронидан хуб нест, худо нишон надиҳаду занҷирашро биканад, ҳаман шаҳро вайро на валангор мекунад. Вале ба Султонмурод аз ҳама бештар накли як мӯйсафеди ўзбек маъқул шуд, ки ў гуфт, фил — ҳайвони боақлтарини олам аст. Бо хартумаш гулаҷўбҳои калонро бардошта аз ҷангал меорад ва боз рафту ба кӯдак ягон мор ё ҳатаре таҳдид кунаду калонсолон дар атроф набошанд, ўро бо хартумаш аз замин рабуда наҷот медиҳад.

Ин нақлҳо ба падараш низ писанд меомад. Ў рост истода, сарашро тааҷҷубомез меҷунбонд, бо нўти забонаш чуқ-чуқ мекард ва ҳар дам писарашро мекурсид: «Шунидӣ? Чӣ аҷоиботе дар дунё нест!»

Ҳа, боз утоқи ханда ба ёдаш мондааст. Дар он ҷо ҳар қадаре тавонӣ, ба афту башари ғарибат меҳандӣ...

Султонмурод ҷониби Мирзогул, ки ҷанд парта он тараф менишаст, дуздида чашм давонд. «Ҷон ту ҳамон ҷост, ҳамон утоқи ханда! — бо алам аз дил гузаронд ў. Он вақт бе нозу нуз гап мезадӣ, ойимча! Афти худатро, ки дар он оина дидӣ, дигар аз худ намерафти». Ва Султонмурод ҳамон дам аз ин андешааш шарм дошт. Чаро ин қадар ба вай ҷаспидааст, бечора, барояш чӣ бадӣ қардааст? Як духтари оддист, вале дар хушрӯй аз аҳли синф хушрӯтар. Хайр-чӣ, гунаҳгор шуд магар? Хоҳу ноҳоҳ баъзан баҳон бад мегирад.

Боре муаллима дар дарс оннаҷаашро гирифт. Бисёр барвақт сар кардӣ, гуфт. Мирзогул суп-сурх шуд ва аз ғояти шарм қариб ғиря кунад. Ин кори муаллима ба ў низ саҳт расид. Ебу гир, қадом як оннаҷаест, рафту тасодуфан ба дасти вай афтода бошад...

Султонмурод бори аввал ҷониби ў чашм дўхту дилаш сўхт. Мирзогул каб-кабуд шудаю аз хуноки танаашро дарҳам кашида менишаст, чашмони обнаш чун лў-лўи тар мекурахшид, шояд ў ғиря мекард. Охир падару бародараш дар ҷанганд... Ў бошад дар ҳаққи Мирзогул фикрҳои бад мекунад. Ана, аблаҳ, ростӣ, ки аблаҳи гузаро.

Аксари аҳли синф аз ғояти сармо месурфиданд. Шояд ў ҳам бисурфад? Ва ў қасдан ларзидаю ҳам шуда,

ба сурфидан сар кард. Хайр-чӣ, ҳама сурфа мекунад, ӯ аз дигарон камӣ дорад магар? Инкамол-апа ҷониби ӯ нигоҳи маънидоре афканду нақлашро давом дод.

3

Пас аз тамошои боғи ҳайвонот ва утоқи ханда онҳо ба чайқовбозор рафта, аз он ҷо тӯхфаҳо хариданд. Ба Ҳочимурод таппончан наппа-нави зебо, оҳанаш ҷилдодору ғалатӣ, гӯё таппончан асил бошад. Барон духтарҳо бошад, як навъ тӯбчаҳои нарма рангоранги резиндор. Резинашро, ки кашидӣ, тӯб гоҳ болою гоҳ поин мечахад. Барон модар рӯймол, баъд ширавори ҳархела хариданд...

Саросари бозорро ҷарх заданд, ҳама ҷояшро бахузур диданд, фақат ба ҷархофалак савор нашуд, падараш низ таклиф накард. Ин барон кӯдакон, ту бошӣ алакай йигити калон шудай, баъди ягон ду сол зан меდიҳем, гуфт. Хазл кард, албатта. Боз ҷанде дар назди ҷархофалак истода, тамошо карданд. Баъд падараш бесаранҷом шуду гуфт, ки ба станция, ба базан нефт дер намонем, чалакхоро пур карда, пас бозгардем. Худаш ҳам бевакт шудааст. Дар ҳақиқат, вақте ки онҳо ба базан нефт расиданд, офтоб алакай ба пушти шаҳр хамида буд. Аз ин ҷо ба шаҳр раҳсинор шуданд, дар ҷойхонаи сари роҳ палав хӯрданд ва азми сафар наму-данд.

Вақти говгум боғҳои наздишаҳриро пас гузошта, боз ба ҳамон роҳе, ки рузона сӯи шаҳр омада буданд, расиданд. Бегоҳӣ ҳаво гарм буду олудан бӯи алафҳои тобистон. Курбоқҳои ҷуйборони сари роҳ куррос мезаданд. Аспҳо якмаром роҳ мегаштанд, охир бо чалакхон пур ҷӣ хел медавӣ! Акнун Султонмуродро ноаён хоб зер мекард. Хеле хаста шуда буд. Ҷӣ хел хаста нашлабад — рӯз худаш як рӯзе буд, ки ба гуфтаи осон аст. Мутаассифона, дар ароба ҷои дароз кашидан набуд, вале бо тамоми ҳасташ хобидан мехост. Султонмурод ба китфи падар такъя карда, гӯё дар дунё дигар коре набошад, бахузур хоб рафт. Дар чуқурию пастхамиҳои роҳ аз тақони ароба гоҳ-гоҳе бедор шуда, боз ба қайди хоби гарон мерафт. Ва дар ҳар лаҳзаи кӯтоҳи бедорӣ беихтиёр аз дил мегузаронд: ҷӣ хуб, ки дар дунё падарон ҳастанд. Рӯи китфони боқуввати падар ӯ худро дилпуру осуда ҳис мекард. Ароба ҳамвора тақарросу ғичир-

рос мезад ва садон суми аспҳо пайваста ба гӯш мерасид.

Султонмурод ёд надошт, ки чӣ қадар роҳ паймуданд, баноғоҳ ароба бозистод. Садон чархҳо катъ гардид. Хама хомӯш шуд. Падар ўро рӯи дастони худ бардошта, кучое бурд.

— Ин қадар қад кашидааст, бардоштаниаш ҳам мушкил. Хеле вазнин шудааст,— гур-гуркунон ўро ба синааш ҷафс карда бардошт падар.

Сипас ўро рӯи ғарамн беда хобониду болояшро бо нимтани пахтагин пӯшонида гуфт:

— Ту хоб раи, ман аспҳоро аз ароба мекушоям, каме бичаранд.

Султонмурод ҳатто ҷашмонашро накушод, хобаш аҷаб ширину боҳаловат буд. Фақат зайли пештара аз дил гузаронд: чӣ хуб, ки дар дунё падарон ҳастанд...

Бори дигар ў хангоме бедор шуд, ки падар банди ботинкаҳоишро кушоду онҳоро аз пояш бадар кард. О, рӯзи дароз ин ботинкаҳои зормонда пойҳоишро мефишурданд. Падараш чӣ хел пай бурдааст, ки ботинкаҳо пояшро мефишоранд?

Ў аз нав хоб рафт, танаш озодии комило эҳсос наамуд, гӯё ихтиёрашро ба ҷараёни бемонеа дода, шино мекард. Ба назараш чуни мерасид, ки мавҷи шамол рӯ-рӯи паҳнон сералаф печутоб хӯрда пеш меравад. Ў ҳам аз рӯи ҳамон алафзор давидаю гута зада, дар печу ҳам мавҷҳоиш нопадид мегашт. Дар паҳнон он алафзори баланди шиновар аз боло бесадо ситораҳо меафтоданд. Гоҳ аз як ҷо ва гоҳ аз ҷои дигар ситораҳо аз пай худ хати рахшоне ниҳода, нопадид мегаштанд. Ў медавид, вале то расиданиаш ситораҳо хомӯш мешуданд, Ў медонист, ки хоб мебинад. Баъзан бедор мешуду мешунид, ки чӣ тавр аспҳои кишанзада алафи тару тозаро аз беҳ ҷарида, гирд-гирди ғарам по мекуфтанд ва сӯлуки лачоми овезонашон ҷарангос мезад. Ў медонист, ки падараш дар паҳлӯяш хобидааст, онҳо шабро дар саҳро ба сар мебаранд ва кушодани ҷашмонаш кофист, ки аз осмони баланд қанда шуда афтодани ситораҳои ҳақиқиро бубинад.

Аммо ў ҷашмонашро кушодан намехост, вучудаш аз хоби ширину гуворо ҳаловат мебурд. Ними шаб ҳаво каме сард шуд. Ў сӯи падар гечид, худро ба тани вай ҷафс кард, падараш хобу хоболуд ўро ба бағал кашид. Дар сари роҳ, дар саҳрон кушод, зеро осмони баланду

пурситора хобида буданд онҳо. Ин ба ту хона не, рӯи бистари гарму боҳаловат не...

Баъдҳо ӯ дам ба дам он ситораҳои фурузонӣ дар хоб дидаашро ёд мекард...

Дар шафаташ, ду кадам он тарафтар, бедонае то дами субҳ мехонд. Шояд ҳама бедонаҳои рӯи олам хушбахт бошанд.

4

— Султонмурод, ба ту чӣ шуд?—ниро вақте пай бурд, ки Инкамол-апа аллакай дар назди партааш меистод.

— Не, ҳеҷ гап не.—Султонмурод гӯе худро сафед мекарда бошад, аз ҷояш бархест.

Синф ҳамоно сарду хомуш буд. Садон писханду сурфаҳои одатии бачаҳо ба гӯш мерасид.

— Ту гоҳо бахудаю беҳуда месурфӣ, гоҳо саволро намешунавӣ,—норозиёна гуфт Инкамол-апа, китфонашро аз хунакуи дарҳам кашида.—Беҳтараш рафта, паҳол биёру дар печка алов кун.

Султонмурод бо камоли хушхолӣ ба кор сар кард. Охир, дар байни дарсҳо на ҳамеша ин муяссар мешавад. Одатан, печкаро навбатдор хангоми танаффус паҳол оварда, алаҳ мекунад, аммо вақти дарс ин кор ҳодисаи нодирест.

Ҷафта ба айвончаи мактаб баромад. Нафаси сарди шамоли барф ба рӯи ӯ зад. Эҳ, ин ҷо ба ту Цейлон нест! Аз гӯшан ҳавлӣ сӯи саройи ҳезум шитофт ва дид, ки раиси колхоз, ҷанговари маҷрӯҳ Тиналиев чӣ тавр аз асп саросемавор мефурияд. Худаш ханӯз ҷавон аст, вале ба як тараф ҳам шуда, роҳ мегардад, ҷанд қабурғаш намерасад. Ӯ дар ҷанг бо парашют мепаридаст, ҷанговари десантӣ будааст. Мегӯянд, ки то огози ҷанг вай агроном шуда кор мекардааст. Аммо Султонмурод инро ёд надорад. Ҳама чизе, ки то ҷанг буд, саросар дунёи дигар аст, баъзан бовари кас намеояд, ки то ин дам чӣ зиндагии осудаю хушҳолонае вучуд дошт...

Султонмурод қабзан калони паҳолро бардошта, ба синф баргашт ва дарро бо пояш кушод. Бачаҳо ба ҷунбишу пичир-пичир даромаданд.

— Хомуш шавед, хушатонро парешон накуед!—таъкид намуд Инкамол-апа.—Ту бошӣ, Султонмурод, оромакх ба корат машғул шав.

Дар печка миёни хокистари пахоли сӯхта, чун нафаси тифли навзод кӯрдуди мил-милаке боқӣ монда буд. Ба болон он як каф пахол монда, пуф кард. Баъд боз пахол андохту пахол андохт, печка гурӯс зада, қабзаҳои пахолро фуру мебурд. Ақнуи фурсати андохтани пахол ҳам намешуд. Синфро дар як дам хушҳолӣ фаро гирифт.

Меҳост рӯяшро сӯи бачаҳо гардонаду баъзеҳоро мазоҳ кунад, хандонад, баъзеҳоро ба ҳар ҳол бо мушт таҳдид намояд, маҳсусан Онатоӣро, ки дар партаи ақиб менишаст. Вай каси аз ҳама калони синф, понздаҳунимсола, ҷангара, баъзан ба Мирзогул ҳам шилқинӣ мекунад. Ба ӯ нарангуштро аз байни ду ангушт бароварда нишон додан лозим. Маҳ, бигир, маҳ! Аммо ни кор номукин, Муаллима бисъёр саҳтгир. Боз намеҳодад, ки ӯро беҳуда биранҷонад. Рӯзҳои охир аз писари ягонааш хату хабаре нест. Писараш командир, артилериячӣ. Муаллима бо ӯ меболад. Шавҳараш бошад, то ҷанг ба кучое ғайб задааст, ба вай кадом нохушии рӯй додааст. Одамон ҳатто намегӯянд, ки ба ӯ чӣ шудааст. Барои ҳамин Инкамол-апа ба авул омада, муаллима шудааст. Писараш дар омӯзишгоҳи Ҷамбул меҳонд, аз ҳамаи ҷо рост ба ҷанг рафтааст. Ҳар гоҳе, ки аз тиреза хаткашонӣ савораро бубинад, Инкамол-апа зуд аз дарс ягон касро барои мактуб мефиристад. Вай тохта ба хавлӣ мебарояд, агар мактуб бошад, ҷонсарақ қафо мегардад. Ҳатто барои овардани мактуб навбат низ ҳаст — дафъан дигар кӣ рафта мактубро меорад.

Рӯзе, ки мактуб ояд, барояшон иди калон аст! Инкамол-апа зуд ба мактуби кутӯҳақ ҷашм медапонд, даме ки сар мебардошт, гӯе дар синф муаллиман тамоман дигаре пайдо мешуд. Вақте бубинӣ, ки муаллиман нуронӣ бо қабзаи мӯйҳои сафед аз таги рӯймол намоён чӣ қадар хурсандӣ мекунад, асло ором истода наметавонӣ ва дилат аз дидани ашқи ҷашмони ӯ худ ба худ фишурда мешавад.

Бачаҳо, ба ҳамаи шумоён саломи бисъёр. Ақалтон зинаду саломат. Меҳангад,— мегуфт ӯ дарзидани овозашро базӯр нигоҳ дошта ва алаҳи синф низ хурсандии худро ниҳон карда наметавонанд. Ҳама сӯяш табассум мекунад, гӯе хушбахтиашро бо ҳам мекунанд. Вале дақиқае нагузашта, ӯ хотиррасон менамояд:— Ақнуи бачаҳо, дарсро давом медиҳем.

Ва он гоҳ беҳтарин лаҳзаҳои дарс фаро мерасанд:

суханони ӯ гӯе қуввату мадор мегиранд, аз фикр фикр тавлид меёбад ва ҳар чизе, ки нақд мекунад, мефаҳмонад, шарҳ медиҳад, ба мағз андар мағзи вучудӣ шоғирдон ҷой мегирад. Ин лаҳзаҳо, лаҳзаи парвози ӯ ва сеҳру ҷодушавии аҳли синф аст...

Рӯзҳои охир ӯро чизе ноорому безобита мекунад... Ва шояд барои ҳамин, вақте ки раиси колхоз Тиналиев ҳамроҳи мудирӣ қисми илмӣ ба синф даромаданд, Инкамол-апа ноаён ба назди тахта омаду мадоре пайдо карда гуфт:

— Бихезед, бачаҳо Ту, Султонмурод ба ҷоят рафта шин.

Султонмурод дари печкаро пӯшида, зуд ба партааш баргашт.

Омадагон салом доданд.

— Салом!— ҷавоб дод аҳли синф.

Лаҳзае сукути нугувор ба миён афтод. Хатто касе намесурфид.

— Ягон воқеа шудааст?— пурсид Инкамол-апа бо овози ғирифта.

— Ягон воқеаи нохуш нашудааст, Инкамол-апа,— ӯро дарҳол таскин дод Тиналиев.— Ман бо кори дигар омадам. Ба бачаҳо гап дорам. Барои ҳалалдор кардани дарс узр — ба ман руҳсат доданд,— сӯи мудирӣ қисми илмӣ солхӯрда ишора кард ӯ.

— Бале, гапи хеле ҷиддист,— тасдиқ намуд мудир. — Шинед, бачаҳо.

Аҳли синф якбора нишаст.

Раиси колхозро ҳама мешинохт, ҳарчанд ӯ ба қарибӣ, аз фасли тирамоҳ, баъди аз ҷанг баргаштан раис шуда буд, худӣ вай низ ҳамаро дар ин ҷо мешинохт. Пайдост, ки барои шинос шудан нозадааст. Хайр, чӣ гап бошад? Хонандагони синфи ҳафтум — касони дар авули назаррасанд. Бо ҳар кадомӣ онҳо метавонист дар хона, дар идора, дар кӯча, ё дар ягон ҷои авули сӯҳбат намояд. Вале ягон бор нашуда буд, ки раис ба мактаб ҳангоми дарс барои бо хонандагон сӯҳбат кардан омада бошад. Ин чӣ хел сӯҳбат бошад, чӣ мегуфта бошад? Тобистон гапи дигар, ҳама хурду калон ягонто намонда дар колхоз кор мекунанд, ҳоло чӣ?

— Гап ҳамин, ки,— сар кард Тиналиев ба чехраи ҷидди бачаҳо бодикқат нигариста ва то қачин паҳлӯяш аён нагардад, коматашро мудом рост нигоҳ дошта,— Мактаби шумо хеле хушук, аммо ман ба шумо ғайри па-

хол чизе дода наметавонам. Пахол бошад, ба шумо маълум, ки як дар мегираду зуд месўзад. Тапаке, ки пеш бо он мактабро гарм мекарданд, аввал аз кўҳ бо хўрчинхо, баъд бо ароба кашонида мешуд. Соли гузашта касе набуд, ки ба ин кор машғул шавад, вақт ҳам намерасид. Хама дар ҷанг. Ду тонна ангиште, ки аз савдогарони Ҷамбул харида будам, дар дасти ман кулф аст. Вале ин ангишт барои оҳангархона лозим аст. Оҳанро ҳам аз савдогарон харидам. Хайр, ҳеҷ гап не, бо онҳо ягон рӯз ҳисобро баробар мекунем. Холо бошад, шаронт хеле вазнин аст. Дар фронт ҳам аҳвол вазнин. Соли гузашта мо қариб дусад гектар гандуми тирамоҳиро кишт карда натавонистем, аз ўҳдааш набаромадем. Ҳеҷ кас гунаҳкор нест. Ҷанг. Чӣ чора, аҳвол ҳамин. Вале агар дар хама колхозу совхозҳо мисли колхози мо ҳисло нагундоранд, кишт накунам, ё корро нимкола монанд, аз эҳтимол дур нест, ки мо бар душман ғолиб наоем. Барои ғалаба ҳам нону ҳам тири тўп лозим. Ман ана барои ҳамин пеши шумо омадам, бачаҳо, ба баъзеҳо муддате мактабро манқуф гузоштан рост меояд. Вақт интизор намешавад, улавҳон кори ро бояд ба кишти баҳорӣ омода созем, аспҳон мо бошад аз бесоҳибӣ базўр дар по меистанд. Ҷиҳози улавҳоро низ тайёр кардан лозим, бештари онҳо қандаю шикастаанд, сипору тухмипошакҳо таъмирталаб, олотн кишту кор зер барф хоб... Барои чӣ ман ин гапҳоро меғўям? Барои он ки мо вазифадорем майдонҳои холи кишти тирамоҳиро ба кишти баҳорӣ пўшонем. Ин корро бояд дар ҳар сурат, бечуқуҷаро, мисли супориш дар фронт, иҷро кунем! Ин маънои онро дорад, ки илова ба план бо қувваи худ дусад гектар заминро шудгору кишти баҳорӣ наоем. Ду-у-сад гектар! Шумо инро мефаҳмед? Пас қувваро аз кучо гирем ва ба кӣ тақия наоем? Мо ба ҳулосае омадем, ки бар замин ҳар чизе, ки дорем ва ҳар коре, ки мекунем, бисёр ба таври илова як бригадан шудгорчиёни сипорҳои дупозагиро омода созем. Хеле андеша кардем, фарзу тахмин намудем, ки ба ин кор киро фиристем. Занҳоро фиристода наметавонем. Он ҷо хеле дур, дар Оксой. Одами дигар надорем. Барои ҳамин қарор додем, ки барои мадад ба шумо мактаббачаҳо муроҷиат наоем...

Ана ҳамин тариқ гап мезад раис Тиналиев, одами ҷиддию дарундор, ки доим бар тан шинели ҳарбии ҳокистарранг дошту шояд дар он хунук меҳўрд. Телпа-

каш низ хокистарӣ, чехрааш мушаввашу доғар, худ ҷавону аммо қачпахлу, чанд қабурғааш кам, дар бараши суккан ҳарбӣ мудом овезон...

Ана ҳамин тарик гап мезад раис Тиналиев назди тахтаи синф истода, назди тахтае, ки ба рӯяш харитаи ҷуғрофӣ овезон буд. Аз назди ҳамон харитае, ки одамон саросари заминро бахрҳо, ҷумлаи мамлакатаҳои гарму мӯъҷизасоро чун Цейлону Ява, Суматраву Австралия ба он гунҷонда тавонистаанду дар ин кишварҳо ба холи худ зиставу кайфу сафо карда мегардӣ...

Ана ҳамин тарик гап мезад раис Тиналиев дар мактабе, ки бо паҳол гарм мешуду аз гармин он дида хокистараш бештар буд. Аз зарурати барои фронт кишт намудани садҳо гектар замин дар Оқсойи дурдаст гап мезад, мисли он ки дар беруи бошад, аз даҳонаш ҳавр мебаромад...

Ана ҳамин тарик гап мезад раис Тиналиев...

Дар беруи тундбоди барфолуд ҳамчунон мезид, печуб меҳӯрд, сар ба сӯрохию роғҳои тиреза мезад. Султонмурод аз паси тиреза мидид, ки ҷӣ таъри асп раис аз асари тундбод пой мекуфт, сарашро аз лами бод раҳо доданӣ шуда, гирди сутун ҷарх мезад. Тундбоди беамон ёлашро парешон мекард, думашро ба як сӯ меафканд. Асп хунук меҳӯрд...

Ҳо, ин ҷо ба ту Цейлон нест...

— Агар замона тинҷ мебуд, шумо ҳеҷ гоҳ аз хондан наменондед,— мефаҳмонд Тиналиев.— Ин аз рӯи ноҷорӣ. Шумо бояд фаҳмед. Баъди ҷанг, ё шояд барвақттар, агар зинда бошам, ман худам ин бачаҳоро ба мактаб мебарам ва хоҳиш мекунам, ки хонданро давом диҳанд. Ҳоло бошад, аҳвол ана ҳамин...

Сипас мудирӣ қисми илмӣ гап зад. Тиналиев ғалашро дубора давом дод. Вақте ки аҳли синф ба ҷуғрафия омад ва бачаҳо даст бардошта, ман, ман меравам, ман меҷӯхам, мекуфтанд,— Тиналиев дарҳол шарҳ дод:

— Агар касе фикр кунад, ки ман ҳар хел хонандаро гирифтаи мегирам, галат мекунад. Касе, ки бад меҳонад, вай бад кор мекунад. Дуҷум ин, ки хонандан ҳама баъд ба ҳамсинфонаш расида мегирад. Хайр, мана ту, Султонмурод, дар синф аз ҳама калонтарӣ ба гумонам...

Бачаҳо ғавғо бардоштанд:

— Дар мо Онатоӣ аз ҳама калон. Ба қарибӣ шонздаҳсола мешавад.

— Ман аз рӯи синну сол не, аз рӯи қаду қомат ме-

гўям. Хайр, инаш чандон муҳим нест. Мана, туро ги-
рем, Султонмурод,— дубора ба вай рӯ овард раис.—
Ту соли гузашта ҳотаҳоро шудгор карда будӣ, ҳамин
тавр не?

— Рост,— аз ҷояш хеста, ҷавоб дод Султонмурод.
— Дар кучан Арал шудгор карда будам.

— Бо синори дупозагию чораспа?

— Ха, бо дупозагию чораспа, лекин ман фақат ёр-
дам додам. Вай синори Сартбой буд, ўро ҳамон вақт
ба армия гирифта буданд. Шудгори ҳотаҳо ақиб мон-
да буд. Оқсоқол Чекиш хоҳиш кард, ки ёрӣ расонам.

— Ман аз ин хабар дорам. Барои ҳамин аз ту сар
кардам, — гуфт раис.

Хама сӯи Султонмурод нигаристанд. У нигоҳи Мир-
зоғуло эҳсос намуд. Вай сӯяш на чуи дигарон, балки
маҳсус менигарист ва беихтиёр сурх мешуд, гӯе сухан
дар боран худаш мерафта бошад. Ва ин барояш ногу-
вор буд, ҳатто дилаш ба тапидан даромад.

— Ман ҳам ҳотаҳоро шудгор кардаам!— дод зад
аз ҷояш Онатой.

— Ман ҳам,— ҳамроҳ шуд Эркинбек.

Аз паси инҳо боз овози дигарон баланд гашт.

Вале Тиналиев хоҳиш намуд, ки ором шаванд.

— Биёед, бо навбат гап занем, бачаҳо. Қор хеле
ҷиддист. Аз хондан сар мекунем. Хонданат чӣ тавр?—
боз ба Султонмурод рӯ овард ў.

— На он қадар,— гурунғос зад Султонмурод.

— Чӣ хел на он қадар?

— На он қадар бад.

— Он қадар хуб ҳам не,— ҳамроҳ шуд ба гуфту-
гӯ Инкамол-апа, ки то ин дам ҳомӯш менестод.— Ман
ҳама вақт ба ў мегўям: ту метавонӣ аз ин беҳтар хонӣ,
сад бор беҳтар. Қобилияти хуб дорад. Вале бадбахтӣ
дар он аст, ки гап дар сараш наменстод.

— Ха-а,— мад кашид андешамандона раис.— Ман
бошам, умед доштам... Хайр, майлаш. Падари ту дар
чанг аст. Хоҳу ноҳақ барои вай бояд нон рӯёнӣ. Хайр,
хониши ту чӣ хел, Онатой?

— Аз ман ҳам ҳамон хел,— қапоқҳояшро андохта,
аз ҷояш хест ў.

— Маълум мешавад, ки яке аз дигаре монданӣ на-
дорад,— тамаскурomez гуфт Тиналиев ва баъди каме
илова кард:

— Вақте ки боз ба мактаб бармегардед, он вақт ба

кадри хондан мерасед. Ибро ман медонам, аз таҷрибаи худам медонам. Камтар, ки зур омад, хонданро партофта, худро ба кори дигар мезанем. Магар инсон фақат барои кор офарида шудааст? Ту ба ман чӣ мегӯӣ, Онатой?

Онатой аввал хост ким-чиро фаҳмонад, вале баъд икром шуд:

— Не, намедонам.

— Ман ҳам на ҳама чизро медонам,— гуфт Тиналиев,— агар ҷанг намебуд, ба хондан мерафтам, боз каме меомухтам.

Дар синф садои ханда шунида шуд. Бисёӣ хандавар буд — одами каппа-калон, раиси колхоз, вале хондан мецоҳад. Ба дили онҳо бошад, хондан кайҳо задааст!

— Чӣ ҷои ханда? — табассум намуд Тиналиев. — Бале, бачаҳо, бисёӣ хондан мецоҳам. Ибро шумо дертар хоҳед фаҳмид.

Аз фурсат истифода бурда, касе дар синф сухани раисро бурд:

— Раис-ого, рост мегӯянд, ки шумо аз самолёт паридед?

Тиналиев сар ҷунбонд.

Писарак ором нагирифт.

— Чӣ хел зур! Натарсидед? Ман як бор аз болон сарои тамоку ба болон ғарами беда паридам ва чӣ қадар зонуҳоям ларзиданд!

— Ман ҳам паридам. Вале бо парашют, албатта,— фаҳмонд Тиналиев. — Он мисли гунбазест, ки дар болон сар ҷун юрт кушода мешавад...

— Медонем, медонем,— бо як овоз гуфтанд ахли синф.

— Ана ҳамин хел, мо дар сафи десант будем. Бо парашют паридан — кори мо буд.

— Десант чӣ маъни дорад? — бо овози касе баъомад.

— Десант мегӯед? Ин дастаест серҳаракат, ҷанговар, ки онро барои иҷрои вазифаҳои муҳиму махсус ба ягон ҷо мепартоянд ё равои мекунад. Фаҳмидед?

Синф ҳомуш буд.

— Дар ҳайати десант метавонад якчанд одам, ё ҷандин ҳазор нафар бошад,— шарҳ метод Тиналиев. — Муҳимаш ин, ки десант ба ақибгоҳи душман рафта, мустақилона амал мекунад. Агар ҳамаш фаҳмо набо-

шад, ягон вақти дигар бафурсат накл мекунам. Холо бошад, аз пан кор мешавем. Онатой, ту бишин, чаро рост истодай? Падари ту ҳам дар фронт мечангад.

— Падари ман ҳам!

— Аз ман ҳам!

— Аз ман!

— Аз ман!

Тиналнев даст бардошт.

— Ман ҳамашро медонам, бачаҳо. Шумо фикр накуед, ки ман аз сахар то бегоҳ факат ба кори колхоз машгулам. Ман ҳамаро медонам; ки дар армия, ки дар госпитал. Ман ҳамашро медонам, барон ҳамин ҳам пешатон омадам. Хӯш ки бошад, ту ҳам, Онатой, барон падарат нон мерӯёнӣ, ба ту ҳам лозим меояд, ки мактабро як сол, шояд зиёдтар тарк кунӣ.

— Ман ҳам! Ман ҳам! Ман!— баъзеҳо аз ҷой қадқад мечахиданд. Охир, ҳар кас дар ин лаҳза худро қарамон тасаввур мекард.— Боз имконест, ки аз мактаб ҳалос шавӣ, аспасаворӣ кунӣ. Дигар ҷӣ мебохӣ?

— Не, сабр кунед!— онҳоро ором намуд раис.— Ин тавр намешавад. Танҳо онҳоеро мегирем, ки пеш бо синор сару кор доштанд. Мана ту, Эркинбек, ҳола шудгор кардай? Падари ту дар наздикии Москва ҳалок шудааст, ман инро медонам. Бисёр падарону бародарон ҳалок шудаанд. Аз ту ҳам, Эркинбек, хоҳиш мекунам, ба мо мадад расон. Ба ту лозим меояд, ки ба ҷои мактаб хондан, замин шудгор кунӣ. Илоҷи дигаре нест. Ҳамроҳи модарат бошад, худам гапзанон мекунам...

Раис боз номӣ ду бачаи дигар — Эргаш ва Қувватқулро гирифт. Ва таъкид кард, ки фардо сахар ҳама назди дари сансхона, ба ҷамъомади пагоҳирузӣи бригадирон ҳозир шаванд.

Дар хона, дергоҳи шаб, ҳангоми тараддуи хоб Султонмурод ба модараш мактаб омадани раиси колхозро накл кард. Модар ҳомӯшона гӯш мекарду бо кафи даст пешонинашро хастахолона меомолид. Охир, рӯзи дароз дар фермаи колхоз буд, шаб бо ташвиши хонаю бачаҳо овора мешуд. Ҳочимуроди беақл бошад, беҳуда хурсандӣ мекард:

— Ана кайф дар кучо! Дар мактаб намехонӣ! Савори асп шудгор карда мегардӣ! Ман ҳам рафтаи мебохам!

Модар бо оҳанги ҷиддӣ пурсид:

- Дарсхоятро тайёр кардӣ?
- Ха, тайёр кардам,— гуфт Ҳочимурод.
- Бирав, хоб куну овозатро набарор! Фаҳмидӣ?

Ба писари калонӣ бошад, чизе нагуфт.

Баъд вақте, ки духтарҳоро хобониду ҷароғро хонӯш кардани шуд, дар пешни ҷароғ музтарибу ғамгин монд, ба ҳаёли он ки Султонмурод хобндааст, сарашро мие-ни муштҳои фишурду беихтиёр ғирьяро сар дод. Бе-овозу дуру дароз ашк рехт, китфони лоғараш аз ғоя-ти дарду алам меларзиданд. Бори ғаму андӯх дили Султонмуродро низ тазъик, меодод, меҳост бархезад, модарашро таскин бидиҳад, навозиш бикунад, барояш суханҳои ширину гӯшнавон бигӯяд. Вале ҷуръат на-кард, ки ўро безобита наояд, бигузор лаҳзае танҳо бошад. Охир, ў дарди зиёде дорад, шояд дар бораи па-дараш (вай дар ҷанг чӣ ҳол дошта бошад), дар бораи кӯдакҳо (онҳо зор уволаканд), дар бораи каму коти хона ва дигар эҳтиёҷоти зиндагӣ фикр мекунад.

Сад нақунӣ, зан — зан аст. Онҳо зуд-зуд меғирья-янд. Муаллима Инкамол-ана ҳам баъди аз синф раф-тани раис Тиналиев бисёр ғамгин ва ҳатто хавоспаре-шону гаранг шуда монд. Занги баромад садо дод, ам-мо ў ҳамчунон дар ҷоиш менишасту майли рафтан на-дошт. Аҳли синф ором менишаст, касе бетоқатӣ наме-кард, ҳама интизори рафтани муаллима буданд. Дар дами дар ашкӣ ҷашмони Инкамол-ана ба шоридан сар кард. Хост аз рехтани ашк худдорӣ кунад, аммо ната-воонист. Оби дида дар бари рӯ аз синф берун шуд. Мир-зогул хариған фаромӯшгаштаро аз пасаш ба хонаи муаллимон бурду ҳудаш низ бо ҷашмони пурнам бар-гашт. Ҳа, зан ба ҳар ҳол зан аст. Дили вай ба ҳоли ҳама месузад, барои ҳамин ҳам ашкӣ ҷашмаш доим дар бари рӯ. Хайр, чӣ ҷон тавассуф, як-ду сол нагузаш-та ҷанг тамои мешавад, мо боз ба мактаб бармегар-дем...

Султонмурод гарҷи чуни ҳаёлҳо ба хоб рафт. Аз паси тиреза навои боридаани тундбарф ба гӯш мерасид.

Субҳи рӯзи дигар низ ҳамчунон тундбарф меборид. Боди сард қараҳини рӯи барфхоро мелесид. Осмон аз бори абрҳо ғаронтар шуда буд. Султонмурод то дами ахтаҳона расидан ҳеле хунук хӯрд.

Қоре, ки раис Тиналиев ба фикраш афтода буд, назар ба он ки Султонмурод дируз гумон мекард, ҳе-ле душвор будааст. Пеш аз ҳама, ҳамроҳи раис ва Че-

киши бригадир, пирамарди лоғари сурхчариш, ҳар кадомашон чор нӯхтай гирифта, сӯи ахтаҳонаи кӯҳна раҳсипор шуданд. Дар рӯи ҳавли пурбарфи ахтаҳона аспҳои кирокаш сарсари гашта, аз охӯрҳо бо сари ҳам пасмондаи беда мечустанд. Бе ин ҳам маълум, ки аспҳо дар тобистон чон мегиранду зимистон ҳароб мешаванд, аммо инҳо ҳароб не, пусти устухони ҳолӣ буданд. Бечораҳоро то тавонистан қор фармуданду қор фармуданд, зимистон, ки омад дар ахтаҳонаи бесоҳиб ба ҳоли худ партофтанд. Касе нест, ки ба онҳо нигоҳубин кунад. Ӯму хӯрокашон ҳам хеле кам. Ҳар чӣ, ки ҳаст, барои баҳору мавсими кишт нигоҳ доштаанд.

Бачаҳо аз дидани аҳволи аспҳо ғаранг шуданд.

— Чӣ нигоҳ карда истодед! — гур-гур қард Чекиши пир. — Ҳаёл қардед, ки барои шумо дар ин ҷо тулфорҳои Манасро бо таноби фӯлодин баста мондаанд? Қадомашро хоҳед, интиҳоб қардан гиред, ҳато намекунед. Баъди бист рӯз ҳар яке ин аспҳо ранги буққан маст ба бозӣ медароянд. Шубҳа накунед! Аспҳо ҳайвони бақуввати ҷонсаҳтанд — нигоҳубину ӯму хӯрокаи серӣ бошад, кифои! Боқимондааш аз ҳудашон вобаста!

— Гиред, бачаҳо, бо ҳама чиз таъмин мекунем, — илова намуд раис. — Сар қунед, ба ҳар кас чор асп. Қадомашро, ки хуш қунед.

Ва ин дам якбора воқеаи ғайриҷашмдоште рӯй дод. Миёни аспони лоғару беларастор аспҳои падараш Чабдар ва Чонтор дар ахтаҳонаи умумӣ сарсарӣ мегаштанд. Султонмурод аввал Чабдарро аз рӯи ранги турукаш шинохт, баъд Чонторро ҳам пайдо қард. Аспҳои каллакалонӣ жулидамӯй рӯи пойҳои лоғар базӯр менестоданд, андаке тела диҳӣ, аз пой меафтоданд. Султонмурод ҳам хурсанд шуду ҳам тарсид. Якбора ба ёдаш омад, ки чӣ тавр боре ҳамроҳи падар ба шаҳр рафта буд. Он вақт дар дасти падар чӣ аспҳое буданд инҳо. Холо чӣ? Аробаро чӣ гуна бо ҷусту чолокии дилпуруна мекашиданд он вақт Чабдару Чонтори қазипайқару тавоно. Холо чӣ?

— Ана онҳо, нигоҳ қунед, ана аспҳои падарам! — фаръёд кашид Султонмурод сӯи раису бригадир тоб хӯрда. — Мана инҳо, Чабдар ва Чонтор. Ана, нигоҳ қунед!

— Рост меғӯяд! Рост! Онҳо аспҳои Бекбой буданд! — тасдиқ қард Чекиши мӯйсафед.

— Ин хел бошад, бигир онҳоро! Аспҳои падаратро ҳудат бигир, — фармуд раис.

Султонмурод гайр аз аспҳои падар боз ду асп — Думсафед ва Сиёхтӯрукро ҷудо кард. Ниҳоят чор асп барои кӯш кардан ба сипори дупозагӣ омода гашт. Бачаҳо ҳам як-як барои худ асп интихоб намуданд.

Аз ҳамин сар шуд коре, ки ба хотири он зимистони соли 1943 онҳоро аз мактаб даъват намуданд...

Қор аз таҳминӣ чашмдошти онҳо ҳам бештар буд. Ташвишҳои ахтаҳонаю нигоҳубини аспҳоро анҷом дода, боз ҳар рӯз ба оҳангархона назди Барии пираки ва болғазани ланги ӯ рафта, сипорҳоро барои шудгор таъмир кардан лозим меомад. Он чизҳоеро, ки бештар ҳамчун оҳанпора партофта буданд, акнун печубашро кушода, мурватҳояшро суст намуда, аз зангу чирк тоза мекарданд. Хатто позаҳои кӯҳнаю кундашудаи сипор, ки қайҳо аз истифода баромада буд, кор меод. Оҳангарҳо хеле кӯшида, дами онҳоро тез мекарданд, дар оташ обу тоб меоданд. На ҳамаи позаҳоро кӯфтаву обу тоб дода мешуд, агар кор омад кунад, Барии аз хурсандӣ ба куртааш намегунҷид. Дар ин лаҳзаҳо ӯ болғазанро мачбур мекард, ки болаи боми оҳангархона баромада, бачаҳоро аз сахии ахтаҳона фаръед кунад.

— Эй-й, барзгарон! — ҷеғ мезад аз лаби бом болғазани ланг. — Давида ин ҷо биёед, усто-ака шуморо фаръед дорад!

Бачаҳо тохта меомаданд. Барии пираки аз рӯи раф позан ҳанӯз гарму гарони кабудчатобро, ки аз нав кӯфта обу тоб дода буд, мегирифт.

— Ма, бигир, — дароз мекард ӯ сӯи касе, ки навбаташ барои гирифтани позан иловатӣ расида буд. — Бигир, бигир, болаи дастат бигир. Тамошо кун. Рафта ба сипор чен бикун. Бубин, ки ба нӯги сипор мувофиқ аст ё не. Ҳа, ҷӣ хел? Маъқул шуд! Мисли арӯсу домод ба ҳам мувофиқ афтаданд! Вақти шудгор аз онан тошкандӣ ҳам хубтар ҷило медиҳад. Афту андоми худро дар ин хел поза бемалол мебинед. Ё шояд ба ягон духтар ба ҷои онна тӯхфа кунад, а? Ана ин тӯхфаи абадӣ мешавад, асло шикастан надорад. Акнун ба ҷояш, ба рӯи раф бурда бимон. Баъдтар ба сахро мебарӣ. Ана ҳамин тавр. Ин дафъа барои дигар кас месозам. Ба ҳама мерасад. Ҳеҷ касро бе поза намемонам. Барои ҳар кадомат се ҷуфти поза месозам. Фақат ҳамин қадар, ки барои ҳудам дандони нав сохта наметавонам, дигар аз ӯҳдан ҳама кор мебароям. Ба шумо поза, албатта, мешавад. Шумо, бачаҳо, маро дар сахро

холо бисъёр ёд мекунад. Чизи аз ҳама асосӣ дар сипор чист — поза! Ҳама қисмҳои дигараш танҳо ба хотири поза сохта шудаанд. Поза зӯр бошад, оғард ҳам зӯр мешавад. Позан кунд миёни чанд барзгарро шикастааст. Ана ҳамин хел гапу қиссаҳо...

Одами хубе буд, Барии пираки. Як умр дар оҳангархона кор мекард. Таърифро нағз медид, лекин кораш низ пухта буд.

Ба устохонаи сарроҷи¹ ҳам зуд-зуд рафтаи рост меомад. Инро Чекиши бригадир фармуда буд. Мегуфт, ки дар тайёр кардани афзори анҷоми аспҳо ёрдам кунед. Бе афзори анҷоми асп як қадам рафта наметавонед, мегуфт. Бигузор сипор бошад, асп бошад, аммо бе афзори анҷоми дуруст онҳо ба ду пул намеарзанд. Гапаш рост. Аз ин рӯ, ҳар кас мекӯшид, ки ба сарроҷон мувофиқи ҳол ёрӣ расонад, то ки афзори анҷоми аспҳо сари вақт тайёр шаванд.

Вале кори аз ҳама асосӣ нигоҳубини аспҳо буд. Рӯзи дароз аз сахар то бегоҳ ва боз то бенақтии шом дар ахтахона ҷунбӯҷулу кор мекарданд. Ба хона фақат шаб, он ҳам баъди додани ему хӯроки шабона — ҳиссан охирини беда бармегаштанд. Шитоб кардан лозим меомад, шитоб!

Вақт хеле таниг буд. Моҳи январь ба охир мерасид. Барои парвариши аспҳо ҳамагӣ си, бисъёр бошад сиву панҷ рӯзи дигар монда буд. Аз ҳуди барзгарон побаста буд, ки оё аспҳо то оғози мавсими кишт мадору дармон пайдо кардаву нуруи нав мегирифта бошанд. Асп бепарво ҳама меравад, вай ҳамин хел махлук аст, вале дар охӯраш бояд ҳамеша хӯроку ем бошад, ҷи рӯзу ҷи шаб...

Аз рӯи ҳисоби Тиналнез охириҳои февраль, ҳамин, ки замин аз таги барф баромад, сипорҳо бояд барои ҷуфт кардани қитъаҳои Оксой омода бошанд. Як вақтҳо, дар як замони дур, одамон дар Оксой киштукор мекардаанд. Вале баъдҳо аз ҷи бошад, заминҳои Оксойро кишт намекардагӣ шудаанд. Шояд барои он ки Оксой ҷои дуру беодам буд. Ҳа, боз заминҳои он ҷо обӣ ёрӣ намешаванд, қисми зиёдаш дар кӯҳдоману теппаҳои бармоқ ҷойгиранд... Чекиши бригадир аз гуфти падараш нақл мекард, ки дар Оксой барзгар ё саросари оламо мепаймояд, ё халқро ҳидоят мекунад, ки барои

¹ Сарроҷ — касе, ки лачом, нӯхта, намадзӣ, чирғи барои афзори анҷоми аспро медӯзад; зингар.

кашондами ҳосили фаровони галла ёрй расонанд. Аввалаш ин, ки галларо сари вақт бояд корид. Дуюмаш, ҳосили галла дар Оқсой аз боронгарй побастааст, ме-гуфт Чекиши мӯйсафед.

«Деххон ҳамеша таваккал мекунад, вале ноумед намешавад», — мегуфт Тиналиев. Ӯ ба ҳамин умед ме-басту рӯхи барзгаронро мебардошт ва боварй дошт, ки ба бахти онҳо дар Оқсой борон ҳам мешаваду гал-лаи фаровон ҳам мерӯяд...

Рӯзҳо мегузаштанд. Охири ҳафта асиҳо ҷон гирифт-та, фарбехтар мешуданд, кор рӯ ба беҳй мениход. Офтоб низ рӯз ба рӯз гармтар мекард. Зимистон ҳаёле майли кӯч бастан дошт. Бинобар ин асиҳоро рӯзона ба охурхон берун, таги офтоби гарму бароҳат мебаровар-данд. Аз асари гармин офтоб ништиҳои асиҳо дучанд гашта, ба зудй фарбех мешаванд. Ҷумлаи панҷ чор-гона, биست сар асии десантин Оқсой дар як қатор наз-ди охӯри дарози шафати тавора гӯё саф орошта буданд. Саҳарй пеш аз давр задани ранс бачаҳо ҳозир шуда, ҳар кадом назди чоргонаи худ менистоданд. Онҳоро Ти-налиев десанти Оқсой номиди буд. Ҳамааш аз ҳамин сар шуд — бригадирон, аробакашон ва сансон онҳоро десант, десантчиён, асиҳои Оқсой, бедан Оқсой, сипор-хон Оқсой меномидагй шуданд. Одамон аз назди ахта-хона гузашта, ба он сари қадам медаромаданд, то ки аз қору бори десантчиён бохабар шаванд. Дар бораи десанти Оқсой тамоми авул гап мезад. Ҳама медонис-танд, ки Тиналиев писари Бекбой Султонмуродро ко-мандири десант таъин кардааст. Ин таъинот, албатта, ба Онатой маъкул нашуд ва ӯ дарҳол эътироз намуд:

— Барон чӣ Султонмурод командир мешудааст? Мумкин мо ӯро нахоҳем!

Ин суҳанҳо мағз андар мағз вучуди Султонмурод-ро сӯзонид ва ӯ тоқат накарда гуфт:

— Ман ҳеҷ вақт командир шудан намехоҳам! Агар бисёр ҳавас дошта бошй, ҳудат командир шав!

Эркинбек ва Қуватқул ҳам лӯқма партофтанд:

— Ту бахилй, Онатой, ҳасад мебарй!

— Ту чӣ гаранг мекунй? Модоме ки гуфтанд, пас Султонмурод командир мешавад!

Эргаш бошад, ба ҳимояи Онатой хест:

— Онатой чӣ камй дорад? Вай зӯртар аст! Фақат қадаш аз Султонмурод пасттар. Дар мактаб мо сардо-ри синфро нитиҳоб карда будем, бисёр командирро ҳам

интихоб мекунем... Ягон гап шавад, фақат Султонмурод, Султонмурод, гӯё каси дигар набошад!

Тиналиев хомӯшона онҳоро гӯш кард, баъд табас-сумкувон сар афшонд ва якбора вачоҳати чиддӣ гирифт.

— Мағалро бас кунед-ку!— амр дод ӯ.— Ин ҷо биёед. Саф кашед. Ана ҳамин хел, дар як қатор. Шумо, ки десант бошед, десантвора амал кунед. Акиун ба ман гӯш диҳед. Ба ёд гиред, ки командирро интихоб намекунам. Командир аз ҷониби сардори боло таъин карда мешавад.

— Он сардорро кӣ таъин мекунад?— гапашро бурд Эргаш.

— Сардори аз он ҳам болотар!

Сукуте ба миён афтод.

— Медонед, бачаҳо,— давом дод раис.— Ҷанг рафта истодааст ва мо бояд аз рӯи талаботи замони ҷанг зиндагӣ кунем. Фаромӯш накунед, ки ман барои шумо бо сарам ҷавобгарам. Падари ду кас ҳалок шудааст, падари се каси дигар бошад, дар фронт. Ман барои шумо ҳам дар назди зиндаҳою ҳам дар назди шаҳидон ҷавоб медиҳам. Вале ман ин масъулиятро барои он ба зима мегирам, ки ба шумо бовар дорам. Ба шумо лоғим меояд, ки сипор бар даст ба Оксойи дур равед. Рӯзу шабҳои зиёде чун десантчиёне, ки супориши махсус доранд, дар дашт якҷоя танҳо мемонед. Агар барои ҳар як ҷиз майда-чуйда ҳамин хел доду бедод ва баҳсу мунозира кардан гиред, дар он ҷо ҷӣ хел зиндагӣ хоҳед кард?

Ана ҳамин тариқ гап мезад раис Тиналиев дар саҳни ахтаҳона назди сафи бачаҳо истода. Парашютчиҳои собиқ дар ҳузури онҳо ҳамон шинели хокистарранги аскарӣ дар тан, телпаки хокистарӣ бар сар, чехрааш мушаввашу чиддӣ, худ ҷавону аммо қачпахлу, ҷанд қабурғааш кам ва дар бараш сумкаи ҳарбӣ оғезон меистод.

Ана ҳамин тариқ гап мезад раис Тиналиев дар назди сафи десанти Оксой, ки ба командирини он писари Бекбой Султонмуродро таъин карда буд.

— Ту ба ҳама ҷиз ҷавобгарӣ,— мегуфт ӯ.— Барои одамон, барои аспҳо, барои испору ҷумлаи афзори анҷом. Ту барои шудгор кардани заминҳои Оксой ҷавобгарӣ. Ҷавобгар будан маънии иҷро кардани супоришро дорад. Аз ӯҳдааш набарой, дигар касро командир таъ-

ин мекунам. Холо бошад, воровзгнии касеро ба инобат намегирам.

Ана ҳамин тариқ гап мезад раис Тиналнєв ҳамон рӯз дар сахни ҳавлїи ахтаҳона назди сафи камшумори дастан десантчиєни Оксой истода.

Барзгарон бо камоли шавку садоқат ба рӯи ӯ менигаристанд, оmodан ичрон ҳама гуна супориш буданд. Раис дар назди онҳо ҳамчун худї Манасї ҷаҳонпаҳлавон бо мӯйҳои ба китф ҳамида бадҳайбату зиреҳ бар тан меистод, онҳо бошанд, баҳодурони бовафои уро мемонданд. Сипар бар дасту шамшер дар камар. Ин баҳодурони бошараф кӣҳо буданд, Манасї ҷаҳонпаҳлавон ба кӣ умед мебасту аз кӣ кушонши корхоро ҷашмдор буд?

Баҳодури нахустини бошараф Султонмурод буд. Аз ҳама калон набошад ҳам, понздаҳ соли умраш рафта буд. Барон ақлу ҷасорат ӯ, писари Бекбой, Султонмурод, командир таъин гардид. Падари вай, яке аз беҳтарин падарони дунё, он вақт дар муҳорибаи ҷойҳои дур, дар ҷанги калону беамон буд. Аспи ҷангии худ Ҷабдарро барон ӯ, барон Султонмурод монда рафт. Султонмурод бошад, Ҳочимурод ном додараке низ дошт. Ӯ додаракашро дӯст медошт, ҳарчанд вай баъзан шилкинї карда, ҳолашро ба танг меовард. Султонмурод боз ба таври нӣҳонї Мирзогул-бикаи соҳибҷамодро дӯст медошт. Лабханди базеби Мирзогул-бика барояш аз ҳама хандаҳон олам ширинтар буд. Мавзунҷомату болобаланд, ҳамчун сарви туркистонї, руҳсораҳояш ранги барф сафед, ҷашмонаш ҷун оташи фуруzone дар шабистони кӯҳи дуродур.

Баҳодури дуюм, Онатой-баҳодури бошараф буд. Дар синну сол каси аз ҳама калони даста, қариб шонздаҳсола. Ӯ аз ҳеҷ кас камї надошт, фақат қадаш каме кӯтоҳтар буд. Лекин аз ҳама бақувват буд. Аспаш ҳам мувофиқи расми баҳодурон Октор — тӯруки тиросо ном дошт! Падари Онатой ҳам дар ҷанги калону беамон, дар муҳорибаҳои дур иштирок мекард. Онатой низ ба таври пинҳонї ҳамон нозанини моҳлиқо — Мирзогул-бикаро дӯст медошт. Ӯ ташиан бӯсаҳон он нозанини ягона буд...

Баҳодури сеюм, ҷавони дилрабо Эркинбек-баҳодур буд. Фарзанди аз ҳама калони оила. Дӯсти хубу бовафо. Баъзан нозєн оҳ мекашиду пинҳонї мегирист. Падари ӯ дар ҳамон муҳорибаи дур, хангоми мудоғиан

Москва қахрамонона ҳалок шуда буд. Аспи чангин Эркинбек мувофиқи расми баҳодурон Окбайпак-кулук, яъне тезтаки пойсафед ном дошт.

Баҳодури чорум бошад, Эргаш-баҳодур буд. Ҳамчунон дӯст ва рафиқи чонӣ. Понздаҳсола. Гапгузарония баҳс намуданро меписандид. Вале дар кор каси бозғатимод буд. Падари ӯ ҳам дар чанги калону беамон, дар ҳарбу зарбҳои дур ништирок дошт. Аспи Эргаш низ аз рӯи расми баҳодурон Олтинтӯёк — сумтило ном дошт.

Дар байни ин баҳодурон баҳодури панҷум — Куваткул-баҳодур буд. Ӯ низ понздаҳсола ва фарзанди калони онла ҳисоб мешуд. Падари Куваткул ҳам дар ҳамон муҳорибаи дуру чанги калону беамон, дар бешазорҳои Белоруссия қахрамонона ҳалок шуда буд. Куваткул низ коргари хубу батокате буд. Мисли дигар баҳодурон аспи чангинаш Жибекёл — тезтаки абрешимёлро дӯст медошт.

Ана ҳамин гуна баҳодурон дар назди Тиналиев саф орошта буданд. Аз паси онҳо бошад, аз паси китфонӣ хурдак ва сару гардани бориқашон дар тӯли охури дароз ва чон тавила чоргонаҳои шудгоркунӣ — панҷ чоргона, ҷумдан биаст аспи лоғар, ки онҳоро мебоист ба синворҳои дупозагӣ баста, сӯи Оксойи дурдаст раҳсипор менибуданд, лоуболона меистоданд...

Ба сӯи Оксой, ба сӯи Оксой баҳри шудгор кардан, даме ки барфҳо мегузаранду об мешаванд! Ба сӯи Оксой, ба сӯи Оксой бо синор оғардҳо кашидан, даме ки замин бедор мешаваду нафас мегирад!

Вале кунун атроф пур аз барф буд, пур аз кӯрпа-барфи ғафсу беамон. Ба ин нигоҳ накарда, он рӯзҳо фаро мерасиданд. Ва ҳама ба истиқбол омода буд...

5

Ва он рӯзҳо фаро мерасиданд...

Улавҳои шудгоркуниро, ки барои Оксой ҷудо карда буданд, ҳар хел меномиданд — баъзеҳо аспҳои десантӣ, баъзеҳо аспҳои оксойӣ, вале муҳимаш он буд, ки онҳо баъди ду ҳафта дар тавила аз байни ҳамчӣсон қомилан фарқ мекарданд. Аспҳои серу пур ва қашавхӯрдани оксойӣ дар лаби охурҳои катор истода, бо чашмони шарарбор аз нерӯи бар қисмашон фузуда хушҳолӣ мекарданд ва гӯшҳои онро зинаконе ме-

чунбонданд. Дар сиришти онҳо ҳулку хӯн аспонашон бедор мегашт, одату хислатҳои фаромӯшшуда аз нав падид меомаданд. Аспҳо ба ҳӯчаҳои нави худ меҳр мебастанд. Аз шунидани овози шивосу қадамҳои ошӣ бо садои пасту навозишомези шӯҳа мекашиданд, лабҳои нармаву нозукашонро дилпӯрона меёзонданд. Бачаҳо низ унс мегирифтанд, аллакай чун ҳӯчаҳои додзада, қариб ба таги шиками асп медаромаданд: «Қай, поята гир, онтарафтар исто! Исто, исто, муттаҳам, баъд меҳӯрӣ: Эҳ, гардан ёзонда мелесаде, шайтон! Ана ба ту, барон ман як худат тоқа нестӣ!»

Рӯзҳои аввал, вақте ки аспҳоро обдиҳӣ мебурданд, онҳо хоболуду беҳис буданд, баъд ба бозикунӣ даромаданд, махсусан ҳангоми аз дарёе баргаштан. Ҳаман онҳоро якҷоя ба лаби дарёе мебурданд, ҳар кас ба аспии ҷангин худ савор мешуд. Султонмурод ба Чабдар, Онатой ба Октор, Эркинбек ба Окбайнак, Эргаш ба Олтинтӯғ ва Қуватқул ба Жибекёл. Галаи боқимондан аспҳоро аз чор тараф иҳота карда сӯи дарёе меронданд.

Зимистон ҷои обӣишӣ бояд кулай бошад, пайроҳан лаби дарёе аспҳоро налагжонад. Махсусан, дар ҳолате ки якбора аспии бисёре об нӯшидан меҷаҳад. Барон ҳамин яхӣ сохилҳоро бурида, ба ҷойҳои хатарнок қоҳишидан лозим аст. Ҳангоми хунокиҳои сахт яхӣ болон обро шикафтан рост меояд. Султонмурод дар ин ҷо навбатдорини катъиро ҷорӣ намуд: ки бояд қадом рӯз ҷои обӣишини аспҳоро омода созад.

Аспҳо саросемаю тиккаю таибаи нашуда зерин назорати барзгарон обӣ равонӣ сарду софӣ нӯшин ҷои мекарданд. Об тағ-тағи яху рӯи сангҳои пастоб ҷорӣ шуда, боз ба зерин яху сангҷаҳо ниҳон мегашт. Ва дар тағи ях шилдирросзанону талотумқунон сар ба танан яхҷаҳо мекуфт...

Аспҳо гӯе гӯш ба навои об мелода бошанд, аз обӣишӣ бозистода, зерин партави бемадори офтоб гарм мешуданд ва боз ҳам шуда, ҷуръаҳои сарду ҳаловатбахши обро дам мекашиданд. Онҳо аз об сар карда, форигболони ба роҳ мебаромаданд, сӯи танила бозгашта бозиро сар мекарданд, сӯроҳи биниашонро дамонда фириххос мезаданд, дум меафшонданд, пешу қафо медавиданд, қўшлагад мекартофтанд ва ҷароғнон менистоданд. Бачаҳо ба гирду пеш аспи давоида ҷовандозӣ менамуданд ва шӯру гавго мебардоштанд.

Аз байн мударте гузашту мардум ба аспҳои десантӣ мароқ зоҳир мекардагӣ шуданд. Гӯе онҳо ҳамон ёбӯҳои човури пештара не, балки аспҳои аз дигар тавлидшуда буданд. Мӯйсафедҳо дар ин бора муҳокима роидавро асло тамом намекарданд, ба қавли онҳо дар дуниё баробари асп ҳайвони меҳрубону ҳассос нест, ба шарте, ки ба дастӣ одами ғамхор бинафтад. Ту агар барояни ба қадри ангушт нехӣ кунӣ, вай некиатро сад баробар мегардонад. Ва қиссаҳои ҳархеларо накл мекарданд: пештар чӣ аспҳои буданд!

Таиҳо раис Тиналиев аз таъриф хушдорӣ менамуд. Бо нигоҳи озмоишкоронаву тезу тунд аспҳоро, пеш аз ҳама худӣ десантчиёро аз назар мегузаронд. Ҳамаро як ба як месанҷид, сипорҳо дар қадом ҳоланд, афзори анҷомӣ аспҳо тайёранд ё не, чаро почан эзори қадоме дарбех нокардааст — хайр, модараш вақт надошта бошад, ҳудаш сӯзан гирифта дӯхта наметавонад? Чуни аспҳо охири охириро қай тайёр мешаванд? Ба Оқсой ахтаҳонаро ҳамроҳ бурда намешавад-ку, шабҳои он ҷо хеле сард аст. Ў дам ба дам шитоб мекунонд, хотиррасон менамуд, ки вақт торафт кам монда истодааст, ҳар коре, ки дар ин ҷо қардан лозим аст, дар Оқсой фурсат намерасад. Баъзан қор ба додзанию ҷангу ҷидол онд мешуд, агар рафту бедаи ҷуҷақаро, ки барон улавҳои қорӣ, алаҳхусус аспҳои оқсойӣ нигоҳ дошта буданд, каме дертар оранд, Чекиши бригадирро танбех меод.

Ҳеҷ кас ҷун модарҳо ба шӯру ҳаяҷон намеомад. Гоҳ яке, гоҳ дигаре омада шӯру мағал меафтод, ки десанташ боз чӣ балое буд, ки ба сарамон овардед, дар умри худ ин гапҳо нагунидаем, ҳаминаш намерасид, ки шавҳарамон дар ҷанг аст, акнун бошад бачаҳо ҳам рағби аскар шудаанд, на ба мо мадад мерасонанд, на қори хонаро мекунонд, на аз тағи дил гап мезананд, аз сахар то бегоҳ фақат дар ахтаҳона гӯишуда мераванд... Ва боз арзу доди бисёре, ки аслан аз ҳақиқат дур набуд.

Ин мушкилиҳо пеш аз ҳама ба зимман Султонмурод, ба зимман командир меафтид. Ў мебоист барон ҳама ҷавоб гӯяд. Ҷавоб гуфтан дар назди модарон боз мушкилтар аст. Модари ҳудаш бошад, аз гапзанӣ ҳаста шуда буд, таиҳо даст меафшонду бас: «Қошқӣ падарат аз ҷанг зинда баргардад, баъд ҳудаш ҳисобатро меёбад. Ман аз гуфтан монда шудам, бачам. Ақлат

вакте ба сарат мезанад, ки ман чон ба чаббор супорам, вале он вақт дер мешавад...» Дилаш ба ҳоли модар месӯхт, бисъёр месӯхт, аммо ҷӣ кор ҳам карда метавонист. Ба ҳар кадоми десантчиён чораспӣ ва бар иловани ин кори зиёде рост меояд. Хӯроку об бидех, кашав бикун, ему алафашро тайёр намо, боз аз нав хӯроку об бидех, кашав бикун, поруяшро бароварда парто ва боз чон коҳонда ҳамаашро аз дигар бикун... Эҳ, ҷӣ машаққати гаронест шустану дору кардани захму яғирхон кӯҳнаи пушти аспҳо. Байтори маҳалла маҳлулу марҳами ҳархела мемонаду худат мурда-мурда табобат мекуни. Ҳар рӯз бояд табобат кунӣ, вагарна фоида намебахшад. Ба сер кардан аспҳоро сер мекунию ба гарданашон ҳамут намеандозӣ, то ки захму яғирхон хунишор нашаванд. Ҷӣ аҳвол доштанд аспхон бечора, ягон аспи саҳат набуд, пушти ҳамааш яғиру пурчароҳат, сумҳояшон шикастаю иллатманд. Асп аз кучо медонад, ки вайро табобат мекуни, қанд бизану як нафас ором нигоҳаш бидор.

Вақте ки аспҳо фарбеҳ шуданду хуб парвариш ёфтанд, машқ додани онҳо сар шуд. Ҳар аспро рӯзе якуним соат медавонданд, ба қавли Чекиши бригадир агар ин корро накунанд, вақти ба сипор кӯш кардан вай дамсӯзу обу адо мешавад. Аз қазо ана ҳамон дам воқеан нохуше рӯй дод...

Боре панҷ тан савори «тулфорхон ҷангӣ» барои машқ додани аспҳо баромаданд. Султонмурод дар Чаблар, Онатой дар Октор, Эркинбек дар Окбайпак, Эргаш дар Олтинтӯёк, Қуватқул дар Жибекёл. Аввал аспҳоро аз рӯи одат резачорпо медавонданд: гирдо-гирди тавила, баъд дар кӯча ва канораҳои авул, ки он ҷо саҳрон барфпӯш сар мешуд. Рӯз гарму офтобӣ буд ва нафаси ҷонбахши баҳор дар фазо эҳсос мешуд. Қуллан кӯҳҳо то ҳадде сафеду мусаффою ором буд, ки агар пашшае дар тори кӯҳ парзанад, аз ҷашм ниҳон намемонад. Зимистон ба сукут рафта, ба гармини офтоб тан меод.

Аспҳо бо камоли майл метохтанд. Онҳо низ аспҳоро бетоқатона давондану частухез дорондан мехостанд. Лаҷомро сахл суст кунанд, кифоя, ҳудашон зайли бод метозанд. Султонмурод пешовеш аспашро чорхез мезананд. Онатой бошад, аз қафо дам ба дам васласа меаңгехт:

— Тезтар ҳай кун, ин қадар суст медавонӣ!

Вале Султонмурод ҳамчун командир ба тез даводани аспҳо чандон рухсат намедод. Машқдихӣ барон ту аспдавонӣ нест. Ин як усули хоси тайёр кардани улавҳост барон киштукор, то ки баъд азоб накашанд. Десантчиёни савора аз домани сахро нав баргаштани буданд, ки аз болон теппа овозҳо ба гӯш расиданд. Баҷаҳо, ки аз мактаб меомаданд, саворонро дида фаръёду дастафшониро сар карданд. Десантчиён низ дар ҷавоб сӯи ҳамсинфони худ — хонандаҳои синфи ҳафтум ва синфҳои дигар дастафшониро фаръёд менамуданд. Талабаҳо тӯда шуда мағалкунон меҳамиданд. Султонмурод аз миёни онҳо дарҳол Мирзогуло ро шинохт. Ҷӣ хел ўро фарқ кардаи шинохта тавонист, ҳудаш ҳам намедонад. Вале тарҳи рӯи аз канои рӯймолаки пашмӣ намудор, қаду қомати мавзун, роҳгардин хиромон ва овози нармаш гувоҳ буданд, ки ў маҳз Мирзогул аст. Мирзогул ҳам гӯё вайро шинохт, баробари дигарҳо аз сари теппа медавиду фаръёдкунон сумкаашро меафшонд. Хаёле вақти фаръёд ўро ном мегирифт: «Султонмурод-о-од!» Ва дидани он, ки ҷӣ гуна ў дастҳояшро ёзонда, бо тамоми ҳастӣ сӯяш мешитофт, ҷун алангае дар гӯшаи дилаш фурузон гашту баногоҳ пай бурд, ки тамоми ин рӯзҳо ўро ёд мекарду назмон мешуд... Ва аз ғояти шодмонӣ кадом як мавҷи фараҳафзое вучудашро фаро гирифта, ўро гарқи суруру сармастиҳо мекард.

Онҳо беихтиёр аспҳоро ҷорҳез занонда, сӯи ҳамон теппае, ки ҳамсинфонашон оҳанги ҳамидан доштанд, раҳсинор гаштанд. Аспҳоро бошитоб тозонда, домани саҳроро паймуданд ва ба нишебии тағи теппа расиданд. Онҳо метавонистанд аз домани нишебӣ асп монда, дар ҷашми касоне, ки ба ваҷҳу хайрат афтода буданд, худнамоӣ кунанд ва сипас қафо гашта, сӯи ахтаҳона роҳ гиранд. Султонмурод ҷунин ният дошт. Баногоҳ Онатой аз сафи саворон пеш гузашт. Оқтори вай аспи даванду тезтаке буд.

— Исто, кучо меравӣ, аспа тез надавон!— ўро огоҳ намуд Султонмурод, вале Онатой сӯяш нигоҳ ҳам накард.

Фикри ногуворе вучуди Султонмуродро сӯзонида гузашт: «меҳоҳад, ки дар ҷашми вай худнамоӣ кунанд!» Хашмаш боло гирифт, тоқаташ тоқ шуд ва бо ҷидду ҷаҳд лачоми Ҷабдарро аз дӯнболаш сар дода, рӯи ёл ҳам шуд ва бо фаръёду ҳаёҳуӣ ба таъқибӣ Онатой аф-

тод. Онатой аспашро девонавор қамчин мезад. Ва он-
 ҳо пасопеш аспхоро бо тамоми қувват медавонданд,
 кӣ киро пеш мекунад, кӣ нахустин шуда ба назди ӯ
 мерасад, кӣ чолокию ҷовандозӣ ва бартарнашро ни-
 шон медиҳад. Эҳ, аспхоро аҷаб тезу бошаст медавон-
 данд! Аздусар Чабдар бақуввати давандтар буд, па-
 дараш беҳуда намегуфт, ки дар ниҳоди вай аспи би-
 даву тезтаке ниҳон аст. Султонмурод ҷавлон зада, зай-
 ли тундбод аз Онатой пеш гузашт. Бо гӯшан ҷашмаш
 медид, ки ҷӣ гуна ҳамсинфонаш аз давидан бозисто-
 данд, ва тамоми ҳушу ёдашон ба пойгаи тан ба тан
 рафта аст ва дар миёни селан ҳамсинфонаш Мирзогул-
 ро медид, медиду сӯяш нигоҳ мекард. Маҳз ба хотири
 ӯ шуда ба ин пойгаи тан ба тан даромад! Даромаду
 дастболо шуд! Хангоми аз Онатой гузаштан сари ас-
 пашро аз нишебӣ каме болотар гирифт, то ки ӯро аз
 наздик бубинад. Хуб шуд, ки Чабдарро аз болотари
 нишебӣ давонд, вагарна кӣ медонад оқибати кораш бо
 ҷӣ анҷом меёфт. Зеро лаҳзае, ки ӯ ба паҳлуи Онатой
 рост шуда, аз вай баробари ними тани асп гузашт, ҳа-
 мон дам ҷӣ воқиле ба Онатой рӯй дод. Хама якбора
 фарёд заданд. Лачомро кашид, Султонмурод ба ақиб
 нигарист. Онатой аз дунболош намеомад. Бо азобе да-
 ви аспро боздошта, онро ақиб гардонд ва дид, ки Ок-
 тори Онатой афтида, аз нишебӣ ба поён мелағжад ва
 аз пасаш изи паҳну харошхӯрдае рӯи барф мемонад,
 худ Онатой бошад, аз болон асп париза, дар гӯшае
 ҷунбучӯл дорад. Бачаҳо сӯи Онатой, ки бо азобе аз
 рӯи барф мекест, шитофтанд.

Султонмурод тарсид. Вақте ки ба болон сараш ра-
 сиду, дастони ҳунолуди Онатойро дид, тарсаш фузун-
 тар гашт. Сонини нигоҳаш ба нигоҳи Мирзогул бархӯрд.
 Ӯ рағнаридаю мушаввашхотир, вале ҳамчунон ба зе-
 бу дилрабо буд... Онатой ба худ омада, ҷониби аспаш
 давид, ки он дар поён миёни барфгӯлаҳо дасту по ме-
 зад. Асп ба банди нӯхтаю лачом печида буд. Хамин
 дам аз қафо дастан боқимондан десантчиён расиду
 омаданд. Хама якҷоя ба асп мадад намуданд, ки бо-
 лон пой бархезад. Ва Султонмурод баъди ин овози ода-
 монро шунид ва пай бурд, ки нохушӣ аз афташ беосеб
 гузашт.

Кӯшини дар ҷашми Мирзогул-бика худнамой кар-
 дани баҳодурон бо ҷунин шармандагӣ анҷом ёфт. Аз
 ғояти хичолат ба ҷашмони Мирзогул нигаристан муш-

кил буд. Хомӯшона ба роҳ даромаданд, фурсати ба ах-
тахона баргаштан расида буд. Акиун ба авул наздик
расида буданд, ки Эргаш дар таги Онатой лағғидани
Оқторро пай бурд.

— Исто!— садо кард ӯ.— Ту чӣ, намебинӣ, ки ас-
пат мелангад?

— Мелангад?— ошуфтаҳолона пурсид Онатой.

— Албатта! Боз чунон мелангад ки!..

— Пештар ҳай кун-ку,— амр дод Султонмурод.—
Ҳай кун, мо нйгоҳ мекунем.

Дар ҳақиқат Оқтор пои пешашро кашолакунон ба-
зӯр ба замин мемонд. Даст-даст карда, иллатро ёф-
танд. Банду бугуми пояш алакай варам оварда буд.
Қорн хуб нашуд. Намедонистанд, ки чӣ кор кунанд.
Аспҳоро барои киштукор пойданд, мана натиҷааш. Ма-
гар дар нишебии нурбарф асп тозонидану пойга мон-
дан аз рӯи ақл аст, охир дар сари ҳар қадам лағжи-
дану поён гелида рафтани асп аз эҳтимол дур нест. Ма-
на, фалокат ҳам рӯй дод. Хайрият, ки худашон осебе
надиданд.

— Айби ту шуд!— гуфт Онатой якбора сурх шуда
ва ба хашм омада.— Ту аз пасам асп монда, дунбола-
гир кардӣ!

— Магар ман набудам, ки ба сари ту дод задам:
«Исто, кучо меравӣ?»

— Дунболагир кардан даркор набуд!

— Хайр, набошад барои чӣ ту аспатро давондӣ?

Шӯру мағал бардошта баҳс мекарданд. Қариб даст
ба гиребон ҳам шуда буданд, вале худдорӣ намуданд.
Ба ахтахона бо аспи лағғ баргаштанд. Орому хомӯш
омада, аспҳоро бе шӯру мағал дар чойҳои худ бастанд.
Оқтори лағғшударо низ дар сари охураш баста, акиун
чӣ кор карданиро намедонистанд. Пакару бедимоғ ме-
истоданд. Медонистанд, ки ҷавоб гуфтан дар пеш аст.
Бачаҳо ба Онатой насиҳат мекарданд; бирав, ба санс-
гап зан, чӣ воқеа рӯй доду чӣ хел рӯй дод, бигӯй Оқ-
тор лағғ шудааст, чӣ кор карданиро намедонем?
Вале ӯ якравӣ намуда мегуфт:

— Чаро ман мерафтаам? Ман гунаҳкор нестам. Мо
командир дорем. Бигузор вай рафта гап занад.

Боз баҳсу мунозира сар шуд ва кор қариб ба занозанӣ
онд гашт. Султонмуродро аз ҳама беш он оташин
мекард, ки Онатой худро умуман беғуноҳ мешумурд.

— Ту занак ҳастӣ!— ӯро таҳкир кард Султонмурод.

— Туро ба гапу худситой монанд. Хамин, ки зӯр омад — зуд думатро хода мекуни! Хаё мекуни, метарсам? Рафта хамаашро худам нақл мекунам.

— Разӣ, рафтан гир! Барои хамин ту командирӣ,— сӯст намеомад Онатой.

Султонмурод мачбур шуд, ки ҳама ғайраташро ғундошта, ба санс буду шудӣ воқеаро нақл кунад. Санс бесаранҷом шуда давида омад ва аспн маъҷубро аз назар гузаронд. Мағалу тӯпаланги калоне хест. Ба гуфтан осон — ҳазл аст магар, их аспн сапа-саҳатро дар арафани мавсими киштувор аз даст диҳанд. Баногоҳ Чекиши бригадир аз кучое пайдо шуд. Аз кадоме фаҳмидааст, кесе шояд алакай хабар расондааст. Санс ин дам пон Окторро мепазмосид, фаҳмидан мехост, ки варама аз чист — аз бечо шудани устухон ё кафидани он. Якбора аз пас садон сум баланд шуд. Дарҳол акиб нигаристанд — Чекиши бригадир болон асп дам назда мешитофт. Ба сари онҳо бо қаҳру ғазаби тамои дод зад:

— Чӣ гап аст ин чо?

— Дар банди фикрем оқсақол, по баромада бошад ё кафида.

— Чӣ чон фикр кардан! — якбора даргирифт Чекиш, аз ғояти қаҳру ғазаб сурх шуда, — Ман ҳозир ҳаман инҳоро ба трибунал медиҳам! Чо ба чо мебарронам!

Қамчинашро алвонҷ дода, Чекиш ба барзгарон ҳамла овард. Бачаҳо ба чор тараф гурехтанд. Чекиш бошад аз дунболошон. Хеч касро дастгир карда натавонист, фақат аз шиддати нафасгир шудан кабудтар гашту оташи ғазабан дучанд боло гирифт, бо қамчин доду бедод намуда беист таҳдид мекард:

— Аспҳои кишткуниро мо ба кӣ бовар карда сӯпурдем? Охир инҳо фақат зарар меоранду бас! Фашистҳо! Хамаашро яғонта намонда паррондан даркор! Чӣ қадар меҳнат, чӣ қадар ему хӯрок барбод рафт! Акиун бо чӣ шудгор мекунем?

Ҷ дод задаву тамоми хавлиро ба сараш бардошта, бо Султонмурод рӯ ба рӯ гашт. Хангоме ки бачаҳо гурехтанд, Султонмурод дар чояи истои. Ӯ бо ранги кандаю чашмони пурҳарос ба бригадир менигаристу аз ҳисси ҷавобгарӣ чуръати гурехтан намекард.

— Ха-а, ин туй! Боз чашматро ало карда ба ман нигоҳ мекуни! — Чекиши мӯйсафед худро дошта ната-

воиниста кашидану кушода ба сари шонан командир қамчине зад. Вале бори дуом қамчинро боло карда, аз қасдаш ғашт ва хирросзанон пой ба замин кӯфт:— Гурез, сағбача! Гурез меғӯям! Зудтар гурез! набошад бо қамчин зада мекушам!

Султонмурод ақибтар рафта ҳамчунон менстод, чеҳраашро аз рӯи савки табиӣ бо кафи дастон пӯшонид, чашмони харосонашро аз андоми бригадир намеканд. Ӯ нигарони зарби қамчин буд, нигарони зарбе, ки тахтапушташро зайли оташ месӯзонад. Ва тамоми қудраташро гундошта буд, ки мабодо нагурезад, бинстаду тоқат кунад...

— Хайр, майлаш!— гуфт баногоҳ Чекиш аз якравии писарак хайрон шуда.— Боқимондаашро вақте мезанам, ки падарат аз ҷанг ғашта бнояд. Ман дар пеши ӯ туро барои ин корат қамчинкорӣ мекунам!

Султонмурод хомӯш буд. Чекиши мӯйсафед бошад, ҳеҷ ором гирифта наметавонист. Дам ба дам даст меафшонду бетоқатона пой мекуфт:

— Ба вай меғӯй гурез, ӯ бошад наҷунбида истодаст! Худат фикр кун, ман кучою туро таъҷиб кардан кучо! Ба сояи шумо расида наметавонам! Ақаллан барои ҳурматам меғурехтӣ, дар дилам ормон наместонд! Ба задан бошад, либосҳоят тунук, танат ҳоли хом, ба зарби қамчин тоб намеорад. Вагарна мидидӣ қамчинкориро! Хайр, ҳеҷ гап не! Аз гуноҳи мӯйсафед гузар. Падарат, ки омад мани сарсафедро мекубед, ана ҳамин хел! Ақнуи биё, нишон деҳ-ку, дар он ҷо ҷӣ номаъқулӣ кардед...

Он рӯз ана ҳамин гуна воқеа рӯй дод. Султонмурод алоқадри ҳол ҷазояшро кашид. Охир, бригадирӣ бечора аз задани қамчин ҷӣ хел худдорӣ кунад. Ҷӣ қадар меҳнат сарф шуд, ҷӣ қадар сазю кӯшиш барбод рафт — ақнуи дар кучо ва ба ҷӣ кор меояд аспӣ лангу маъюб? Магар барон гӯшт. Вале дастӣ кӣ ба куштани ин аспӣ корӣ боло мешавад? Ягона умед ҳамин буд, ки Чекиш ва дигар қасонӣ ҳолдон меғуфтанд иллат ҷандон хатар надорад. Оқтори Онатойро ба ҳавлин як мӯйсафед бурданд. Ӯ рамузи аспҳоро медонист. Ҷару бедан юнучқа низ бурданд ва дидбонии ҳаррӯзаро сар карданд. Хайрият, қорашон барор гирифт, Оқторро баъди панҷ рӯз ба ахтаҳона оварданд, варами лояш ғашта буд.

Умуман ҳамон ҳафта ҳафтаи хеле вазнин омад. Мо-

дараш дар хона бемор шуд. Аввал тобаш гурехт, баъд таб бароварда, бистарӣ гашт. Султонмурод мачбур шуд, ки дар хона истода, ба модараш ва кӯдакҳо нигоҳубин кунад. У дар ин ҳангом пай бурд, ки қашшоқию тангдастӣ то чӣ андоза ба хонаашон роҳ ёфтааст. Вақте ки падараш ба ҷанг рафт, даҳ сар ғусфанд доштанд, алҳол бошад, ягон ғусфанд намонда буд: дутоашро барои гушташ шуда қуштанд, боқимондаашро барои пардохтани маблағи заём ва дигар андозҳои ҷанг фурӯхтанд. Хушбахтона, говашон барҷо буд, пистон монда ба қарибӣ бояд мезонд. Хари Ҳочимурод Сияҳёл низ пойҳои ақибашро кашола карда, базур роҳ мегашт. Ҳамин буд қумлаи чорпоҳои зиндамонда. Ему хӯроки дуруст ҳам надоштанд. Дар болои бони сарой каме дарзаҳои появу барги ҷуворӣ монда буду бас. Султонмурод дарзаҳоро шумурда дид, ки барои гов то рӯзҳои зонданиаш базур мерасад, он ҳам ба шарте, ки зинистон тӯл нақашад. Рафту зинистон дарозтар бипояд, кӣ медонад оқибати корҳо ба чӣ меанҷомад. Хар ба ҳар ҳол шикамашро ҳудаш сер мекунад, дар гирду ғушайи хона бургану янтоқи хушк ёфт мешавад. Дар бобати сӯзишворӣ бошад, аҳвол аз ин ҳам батар — саргин хеле кам мондааст, пояҳои мушкбӯя ҳам базур ба якҷанд рӯзи дигар мерасанд. Баъд аҳвол чӣ мешавад? Сағаншон Октош хӯсаи тайёр гаштааст. Султонмурод зик шуд. Аз бепарвоии ҳудаш ба хичолат монд. Рӯзу шаб дар тавила оворан нигоҳубини аспҳою саробонии дастан десантин Оксой пай набурдааст, ки рӯзгори хонадон ба чӣ аҳвол афтадааст. Вақти будани падар ба ин ҳоли саҳт гирифтор мешуданд магар? Падараш он қадар хасбедаю хошнок медаравид, ки барои тамоми зинистону баҳор бемалол мерасид. Сӯзишвориро низ барзиёд захира мекард. Хайр, чӣ ҷои баҳс, вақти будани падар зиндагӣ рангу бўи дигар дошт, умедбахшу пурмазмуну зебо буд. На танҳо дар хона, балки дар ҳама ҷо, шояд дар тамоми олам чунин рангу бў дошт. Хавлини онҳо, масалан, ҳозир ба ҷашм дигар ҳел метобад. Чизе ба он намерасад, мисли баргҳои ҳазоин бармаҳалреҳтан фасли тирамоҳ. Авуи дар ҷояш, кӯчаю хонаҳо ҳам зайли аввала, вале ба ҳар ҳол он ҷозибаеро, ки вақти будани падар доштанд, ҳоло бохтаанд. Хатто чархи аробаҳои раҳгузар дар кӯчаи паси хавлӣ дигар он садон фараҳбахшии пешинро надоранд, он садоеро, ки вақти аз ҳамин кӯчаю бо ҳамин аро-

баҳо гузаштани падар хушҳоли бекиёсери дар вучу-
ди кас меаңгехт...

Касоне, ки ба Чамбул рафта меомаданд, нақл ме-
карданд, ки дар шаҳр чунон гуруснагӣ, чунон қима-
тию каҳтӣ ҳукмрон аст, ки ҳарчи зудтар ба хона бар-
гаштан меҳохӣ. Маълум мешавад, шаҳр ҳам он шаҳ-
ри пештара нест, ки як вақтҳо ҳамроҳи падар тамошо
карда буданд.

Барои чӣ ин хел-а? Пас падар, ки нест — кору бор
ҳам бад аст... Вай ҳоло дар кучосту чӣ ҳол дорад? Ха-
ти охиринаш яқиним моҳ пештар омада буд. Дер ме-
оранд, таскин медиҳад модараш ва ҳудаш дарун-дарун
месӯзад. Воқеан, дер омаданиш ҳам мумкин, аз фронт-
ку дучанд дер меояд. Шояд дар он ҷо хат ба ёди касе
намерасад? Аммо ҳама гап дар сари он, ки хат аз ка-
нал Ҷу дер бирасад дигару аз фронт дер бирасад ди-
гар. Ҳам модараш ва ҳам онҳо дар ҳамин бора фикр
мекунанд.

Пешнаерер, қарибӣ субҳдам сағашон якбора бад-
хашмона закид, баъд ҳомӯш шуду хушҳоли овоз ба-
ровард ва касе ба тиреза ангушт кӯфт. Модараш рӯх
гирифта, ҷаста аз бистар хест, ҳарчанд бемор буд.
Султонмурод низ худро ҷониби тиреза афканд. Касе
дар паси тиреза менестод. Уро аввал модараш шинохт.

— Тағояш Нурғозӣ омад,— гуфт ӯ ба писараш,—
бирав пешвоз бигир.— Ва ҳудаш аз ғояти таб дандон
ба дандон зада, рӯи бистар ёзид.

Тағояш Нурғозӣ дар кӯхистон мезист ва як умр
дар совхозӣ ҳамсон ҷӯпоӣ мекард. Боре ўро низ ба
хизмати ҳарбӣ даъват карданд, ҳарчанд синну солаш
ба ҷое расида буд. Аз Чамбул тағояш ва ҷанд ҷӯпоӣ
дигарро ба хона ҷавоб доданд. Охир, касе намонда
буд, ки рамаи ғусфандонро бонӣ кунад. Рамаро бесо-
ҳиб партофта намешавад-ку. Хайрият, ки тағояш Нур-
ғозӣ ҳаст, муддате гайб мезанаду яку якбора хабар-
гирӣ меояд. Ин дафъа ҳам беморни хоҳарашро шунида,
аз кӯх шабоноб, вақти дар кӯтан будани ғусфандон
омадааст. Сари қадам даромада, аз ҳолу аҳволи хо-
надон хабардор шуда, баъд ҳарчи зудтар ба сари ра-
ма баргаштани будааст.

Бо сару рӯи шамолхӯрдаю пур аз кираа, пӯстии
вазнии бар таи, казоқителлаки пӯстирубоҳие бар сар,
мӯзаҳон соқаш намадине ба пой, ҷуссаи бузургу тану-
мандаш моламоли нашьан хунуки ва бӯи рамаи ғус-

фандон вориди хона шуд. Ҳамон дам хона пур аз шодию мағал гашт. Пўстинашро бароварда, назди бистари хоҳараш нишаст, дастҳои гарми ӯро миёни кафҳои вазинию шахшўлаш гирифта, хомўшона ба набзаш гўш дод. Банди дасти нозуки хоҳарашро бо ангиштони тираи дурушту бо азоб қатшудааш дошта, задани набзро дурударозу бодикқат муоина намуд. Чизеро медонисту дарк мекард ӯ. Баъд андешамандона гулӯ афшонду ришашро сила намуда, бо лабханди хайрхоҳонае гуфт:

— Ҳеч гап не. Вай саҳт шамол хўрдааст. Хунукӣ хеле таъсир кардааст. Ман медонистагӣ барин гўшту рағғани дунба овардам... Як шўрбон серравғану серпиёз пўхта, тез карда бихўр, то арақ кунӣ,— маслиҳат дод ба хоҳараш.— Ту Султонмурод, хурчинро аз рӯи зин фуруро ҳар чӣ дорад, ҳолӣ кун... Ман бисёр намеистам, рамаро бесоҳиб ҷартофта намешавад.

То даме, ки модару тағояш аз каму коти зиндагӣ сўхбат доштанд, Султонмурод алов монда, чой қўшонд. Дар ин асно кудакҳо ҳам бедор шуданд, аз ғояти шодӣ либоспўширо фаромўш карда, худро ба бағали тағо афканданд. Тағояш онҳоро ба пўстини печонда, дар паҳлу шинонд, вале онҳо қарор нагирифта, ба сари зону ва гардани тағояш мебаромаданд. Алаҳусус, Ҳочимурод, қияни дўстдори тағо, аз кўдаки хурдсол ҳам гузаронд. Синфи се хонад ҳам, чуи гўсолае беқарорно шўхӣ мекард. Қазокителнаки пўстирўбоҳиро ба сар монда, камчин бар даст ба китфи тағояш савор шуд, гўё асп бошад.

— Ту чӣ хел бача, шарм намедорӣ! Фуру!— Султонмурод ду-се бор ӯро фуруварданий шуд, вале тағояш Нурғозӣ монёз гашт:

— Нарас ба ӯ, нарас. Бимон, бозӣ кунад.

Субҳ бо чуини дилхушию мағалҳо фаро расид. Вақти мактабравии Ҳочимурод инз шуд, вале ӯ майли рафтан надошт. Модар ба сараш дўғ зад, ӯ ҳамчунон шитоб накарда, гирдогирди тағояш мепазмид. Бо азобе либосҳояшро пушониданд. Султонмурод аз дасташ кашола карда, ӯро то даҳони дар бурд. Тела дода аз дар беруи кард ва ҳамон дам овози ғирьяи Ҳочимурод баланд шуд. Бо нолаю фиғон роҳи мактабро пеш гирифт. Ба ҳоли бача раҳми кас меомад.

Тағояш Нурғозӣ ҳатто хафа шуд.

— Ту ўро задӣ?— бо маломат сӯи Султонмурод ни-
гарист ў.

— Не, тағочон, ман ба ў даст нарасондам.

— Набошад, барои чӣ гирия кард?

— Не, ин назадаст,— ўро тарафғирӣ намуд мода-
раш, аз рӯи болништ сар бардошта.— Не, Нурғозӣ, вай
аз ғами падар меғирьяд. Барои ҳамин бачаҳо ба ту ин
кадар мечаспанд. Ростӣ гап, аз ғаму ғусса дилғир шу-
дем мо. Ҳама вақт чашмамон чор, ки ақаллан хабаре
расад. Мана қариб ду моҳ шуд, ки ягон хату хабар
нест...

Тағоям Нурғозӣ модарамро таскин меод, хоҳиш
мекард, ки гирия накунад, қуввату дармонашро барои
бачаҳо эҳтиёт намояд. Ходисаҳоеро нақл мекард, ки
фалон одам мурдааст гӯи умеданҷиро қанда буданд,
вале баъди ин соҳ хаташ омад. Чанг ба ҳар ҳол чанг
аст...

Султонмурод, ин дафъа, хангоми парастории мода-
ри бемораш, набудани падар ва бесоҳиб мондани хо-
наро басо амиқ эҳсос кард. Агар мисли Ҳочимурод кӯ-
дак мебуд, аз ғояти ғаму ғусса бо тамоми овоз меғи-
рист. Ва гириякунон сарашро гирифта меғурехт. Кош-
кӣ, дар дилаш оташаки умеди алаҳа мезад. Бигузур
падараш дарҳол наояд, фақат бидонад, ки ў зиндаю
саломат аст, кифоя, он гоҳ нафаси сабук кашидан, ин-
тизор шудану тоқат кардан мушқил нест. Дарди муал-
лимааш Инкамол-апаро акнун хеле хуб дарк мекунад.

Боре муаллима ба саҳни ахтаҳона омада интизорӣ
мекашид, ки аробаи раҳақӣ қай сӯи раён ба роҳ ме-
дарояд. Ў дар пешин дарвозаи шалақ ба ҳаҷон рӯймо-
ли шоли дастифофташ печида меистоду ба назар пиру
бекасу мотамзада метофт. Рӯзи дигар хангоме, ки аз
раён баргашт, ўро тамоман шинохта намешуд, гӯи
он муаллимаи пир асло вучуд надошт. Аниқтараш, чун
пештара нуронию кушодачехра шуда буд. Ҳатто ожанг-
ҳои рӯиш ноаён гашта, аз қору бори шогирдон меҳ-
рубонана пурсуҷӯ мекард. Султонмурод ўро дар саҳни
ҳавай гардонда, аспҳои десантиро нишон меод:

— Мана, Инкамол-апа, чорғонаҳои мо! Мана, ҳа-
маашон дар пешин охур истодаанд.

— Аспҳои нағз, маълум, ки хуб ингоҳубин меку-
нанд,— таъриф намуд Инкамол-апа.

— Агар каме пештар медидед, чӣ ҳоли саҳне дош-
танд онҳо,— нақл мекард Султонмурод.— Аз пову пар

монда буданд. Пушташон човуру нур аз захм, сума-
шон кафидагию шикаста. Хозир худӣ мо ҳам онҳоро
намешиносем. Мана ин, Инкамол-апа, Чабдари ман.
Дидед, чӣ хел шудааст! Аспн падарам. Ана ин бошад,
Оқбакай, инаш Челтаман...

Султонмурод баъд ба муаллима афзору анҷоми ка-
риб тайёри аспҳоро дар коргоҳи сарроҷи нишон дод.
Баъд рафта сипорҳоро тамошо карданд. Ҳамааш тай-
ёру ҷо ба ҷо буд.

Инкамол-апа хеле хурсанд шуд. Хангоми хайрухуш
икрор гашт, ки дар дилаш барои аз хондан монандани
онҳо розӣ набуд, вале акнун мебинад, ки бехуда ба
ин кор даст назадаанд. Аз ҳама муҳимааш — галаба,
меғуфт ӯ, то ки мардум зудтар аз ҷанг баргардад, ку-
сурашро баъд мебарорем, албатта мебарорем...

Маълум шуд, ки муаллима Инкамол-апа назди ка-
дом як фолбинзани машхур рафтааст. Агар фолаш нек
барояд, ӯ ҳеҷ гуна дастмояву музд намегирифтааст,
чунки хурсандии касони бегонаро хурсандии худаш
мешумурдааст. Бинобар ин дурӯғ гуфтаи ба вай нафъе
надоштааст. Ҳамин фолбинзан се бор фол кушода,
пайғом додааст, ки писари Инкамол-апа зиндаю са-
ломат аст. На асир афтадаасту на ярадор шудааст.
Фақат супорише дорад, ки барои хаткунии руҳсат наме-
диханд. Ҳамин ки руҳсат шуд, хатҳо дунболи ҳам ме-
оянду баъд худаш бовар мекунад... Ин гап то чӣ ан-
доза рост будо то чӣ андоза дурӯғ маълум нест, онро
аробакаше нақл кард, ки одамон ҳамроҳаш ба рай-
он рафта буданд.

Султонмурод он вақт хайрон шуда буд, ки чӣ хел
Инкамол-апа барои одам назди фолбин рафтааст. Ва-
ле акнун ҷумлаи тарсу изтиробӣ дардолудӣ ӯро ме-
фаҳмид ва хатто қарор дод, ба модараш маслиҳат ди-
ҳад, ки баъди саҳат шудан назди ҳамон фолбинзан
рафта, аз падараш пайғоме биёрад.

Ҳо, дар ин бора фикр кардан вазину дахшатинок
буд. Вале боз андешаҳои поки хурсандиоваре буданд,
ки аз замиранш худ аз худ чун маҷрои оби зулоли ҷаш-
масорон ҷӯшида, бесадо ғавғора мезаданд. Ин анде-
шаҳо дар боран ӯ, дар боран Мирзогул буданд. Вай
асло намекушид, ки ин андешаҳо бирангезад, вале
онҳо беихтиёр меомаданд, зайли сабзаҳои навушта
ва наштаи сурурангезу нуру зинашон ҳам дар ҳамин
буд. Ва асло аз чунин андешаҳо ҷудо шудан намехост,

хоҳише дар дилаш боло мегирифт, ки пайваста аз хусуси ӯ, аз хусуси Мирзогул фикр кунаду фикр кунад. Ва хангоми ин фикрҳо меҳост ягон чорае биандешад, амал бикунад, аз чизе наҳаросад, на аз мусибату на аз мушкилиҳо. Вале аз ҳама бештар меҳост, ки Мирзогул аз ҷумлаи ин фикру андешаҳои беохир ва розҳои ниҳони ӯ огоҳ бошад бидонад.

Султонмурод ҳанӯз чандон намефаҳмид, ки ҳаман ин сирру савдоҳои ба сараш афтода чӣ муаммоесту чӣ ном дорад. Вале ба ҳар ҳол хира-хира пай мебурд, ки ҳамон ишқу ошиқиаш, ки аз даҳони дигарон шунидаю аз китобҳо хонда буд, шояд ҳамин аст. Ийғитҳои ба ҷанг равона борҳо аз ӯ хоҳиш мекарданд, ки мактуби ниҳоннашонро ба ягон духтар ё зани ҷавоне расонад. Вай чунин суворишҳои махфиро бо камоли ифтихор адо мекард ва ҳеҷ гоҳ дар ин бора ба касе намелаққид. Наход мард дар ин бора билаққад! Хатто боре як хешн дурашон ҳам аз вай хоҳиш карда буд, ки чунин мактуб бинависад. Ҷаманкул ҳанӯз ҷавон, вале камсавод буд, як умр аз пушти рама дар кӯҳу адир гашта, аз кӯдакиаш нахонд. Якбора аз аскарӣ ба номаш даъватнома омад. Ҷавони дилбохта бо духтари дӯстдоштааш шояд видоҳ кардану ақаллан дар рӯи коғаз бошад ҳам, сӯзу гудози ҳиссиёташро ифшо намудан меҳост, зеро дар авул то ба шавҳар баромадани духтар ба вай вохӯрдану роз гуфтан аз рӯи одоб набуд. Аз ин рӯ Ҷаманкули камсавод ба хешбачааш ниёз овард. Ҷаманкул арз мекарду Султонмурод гуфтаҳои ӯро менавишт. Он нақт барои Султонмурод ин кор қадре хандаонар метофт, ҳам изтиробн Ҷаманкул, ҳам ба ҳаяҷон омада, сухан кофтани ӯ, ҳам то анҷом додани хатнависи борҳо хушкидани гулӯяш. Султонмурод аввал саркашӣ кард, ӯро водор сохт, ки таваллою зорӣ кунад, хатто як кордчан дастааш аз шохн бузи кӯҳи низ тӯхфа гирифт ва ба гӯшаи ҳаёлаш ҳам наомад, ки аз миён як сол нагузашта, худаш ба ҳоли Ҷаманкули бечора гирифтормешавад.

Султонмурод ақнуи шеърн Ҷаманкуло, ки лаҳзаҳои танҳои дар кӯҳсорон бофта буд, ба ёд меоварду зери лаб тақрор мекард:

Ба Оқсою ба Қўқсою Сарисою ба олам,
Бигардидам, нисолатро надидам...

¹ Тарҷуман шеърҳо аз Баҳодур.

Банигоҳ чораашро ёфт: ӯ низ ба Мирзогул мактуб менависад! Аз эҳсоси он, ки бо ин усули ёфтааш шарму тарсро фирефта, боиси ҳамаи изтиробу беқароронашро аз дур мегӯяду мерасонад, дар вучудаш хоҳиши ҳарчи зудтар амал кардану анҷом додани ин кори хайрро меаңгехт, то ки дигарон ҳам мисли ӯ аз ин ҳиссиёти гуворою наҷъан бахт баҳра баранд. Пеш аз ҳама бояд ба модараш ёри расонад, то ки ӯ зудтар сикҳат шавад, то ки барои падараш камтар ғаму ғусса хӯрад, то ки аз нав дар ферма кор кунаду осоншу гармӣ ба хона роҳ ёбад, то ки модараш нозеи пай барад, ки писараш касеро дӯст медорад ва аз ин рӯ дар гирду атрофаш ҳама чиз беҳу ҷо ба ҷою батартиб мешавад...

Султонмурод хангоми се-ҷор рӯзи дар хона будан он қадар қореро анҷом дод, ки дар тӯли як сол қарданаши ба гумон буд. Ҷумлаи асбобу анҷоми рӯзгорро, ки дар рӯи ҳавлӣ паҳну парешон буд, ба тартиб овард, тоза кард, ҷо ба ҷо намуд. Дам ба дам пеши модараш омада мепурсид:

— Худатро чӣ хел ҳис мекунӣ? Шояд ягон чиз даркор бошад?

Модараш лабханди дардолуде мекарду мегуфт:

— Ақнуи бимирам ҳам, беормон меравам. Ташвиш накаш, ягон чиз даркор шавад, худам мегӯям...

Ӯ мактубро шаб, вақте ки ҳама хуфта буданд, навишт. Бисёр ба ҳаҷҷон меомад, ҳарчанд касе ё чизе ба вай ҳалал намерасонд. Расо ба ҳаҷҷон меомад. Аввал фикр кард, ки аз чӣ сар кунад. Гоҳ аз ину гоҳ аз он навиштан мехост, вале ҳар бори қалам ба даст гирифтани пай мебурд, ки на аз ин сар қардан лозиму на аз он. Фикрҳои ӯ зайли ҳалқаҳои рӯи обе буд, ки аз бетартиб фитодани сангҳо манҷ мезаду мегурехт. Мехост ҷумлаи фикру андешаҳои бесаруниҷаширо, ки даме оромаш намегузоранд, нақл кунад, вале қор ҷун ба навиштан мерасид, ҳама ғашро гум мекард. Ӯ пеш аз ҳама ба Мирзогул гуфтан мехост, ки вай бениҳоят зебост, зеботарин духтари авул, на танҳо авул, балки тамоми олам аст. Гуфтан мехост, ки барояш беҳтарин лаҳзаҳои умр лаҳзаҳои ӯ, ки дар синф нишаста, сӯи ӯ нигоҳ кунад нигоҳ кунад ва аз ҳусну ҷамоли беҳамтояш ҳаловат барад. Вале ақнуи зиндагӣ ранги дигар гирифтӣ вай ҳамроҳи дастан десантнаш дигар ба мактаб намеравад ва маълум нест, ки онҳо қай ба хондан бармегашта бошанд. Вай ақнуи ӯро хеле кам ме-

бинад ва аз фиروقаш хеле ва хеле азият мекашаду гусса меҳӯрад. То ҳадде гусса меҳӯрад, ки қариб гирьяш меояд. Ў ба ин иқрор шудан намехост, мард бояд ҳамеша мард бошад, вале дар асл бугз гулӯяшро мефишораду ашк ба чашмонаш медавад. Дар хат бояд навишт, ки ҳангоми танаффусҳо гӯё барқасд бошад, беҳуда сӯяш намеомад, вай аз ин кирдори ӯ барабас мегурехт. Ў дар дилаш ягон фикри бад надошт. Боз бисёр меҳост дар хат лаҳзаи пойгаро нависад, ҳамон лаҳзаеро, ки Онатоии густох худро каси аз ҳама нотарс, бақувват ва умуман сарвари дастан десантӣ нишон доданӣ буд. Вале ин пешхезихон ӯ, чӣ хеле ки ҳадаш дида, боварӣ ҳосил кард, натиҷае надод. Сад афсӯс, ки аспн вай Оқтар маиб шуд. Аммо аз ҳама бештар дар хаташ навиштан меҳост, ки чӣ хел ӯро дар нишебӣ миёни дастан ҳамсинфонаш диду дарҳол пай бурд, ки ӯро кайҳо боз дӯст медорад ва ӯ вақти аз нишебӣ давидану дастхояшро ёзонида, фаръед заданаш чӣ қадар зебо буд. Ў сӯяш, чун овози форами мусикӣ, чун обшори мавзун, чун алағангн оташи фурӯзон меомад...

Чароғи болон пештахтаи тирезаро ду дафъа дуруст кардан лозим шуд. Пилтааш сӯхта буд. Хайрият, ки молараш дар хонаи дигар меҳобиду намедид, ки ӯ охири хиссан карасинро месӯзад. Вале мактуб ҳамчунон намебаромад, на барон он ки ӯ чӣ навиштанашро намедонист, баръақс якбора чизе зиёде гуфтан меҳосту сари калобаашро ёфта наметавонист.

Дар авул кайҳо боз чароғи равзанҳо намесӯхтанд, сағҳо ҳам кайҳо боз чакиданро бас карда, ҷумлаи мавҷудот дар он шаби пурсукути зимистон бар водии домани кӯҳҳои сарсафеди Манас ба хоби гарон рафта буданд. Аз паси тиреза зулмоти тираю беинтиҳое ҳукмфармо буд. Ба назараш чунин менамуд, ки дар тамоми олам фақат онҳо бедоранд — шаби беинтиҳое ва ӯ бо ҳама ҳаёлҳои талху ширини моломол аз Мирзогул.

Оқибат ӯ ба қарори қатъие омад. Номи мактубашро «Номан ошиқона» монда навишт, ки он ба нозанини авул М., ки партави ҷамолаш аз партави чароғи хона афзалтар аст, мансуб мебошад. Баъд навишт, ки дар бозор ҳазорон одамон ҳамдигарро мебинанд, вале фақат онҳое салон мекунанд, ки хоҳиши ба якдигар даст додану вохӯрдан доранд. Ҳамаи инро ӯ аз мактуби Ҷаманкул ба ёд дошт. Сипас эйқр намуд, ки тамоми умрашро

то нафаси охирин фидои ӯ кардан мекоҳад ва боз гапҳои зиёде навишт. Дар охир ӯ ҳамон шеърӣ Чаманкулро овард:

Ба Оксою ба Кӯнсою Сарисою ба олам,
Бағардидам, инсолатро надидам...

6

Рӯзи дигар, ҳамин ки Ҳочимурод аз мактаб баргашт, ӯ ҳаироҳи додарааш роҳи адирро пеш гирифт, то ки хезум оранд. Хари Сияҳели Ҳочимуродро тӯқум зада, барои дарзабандӣ арғамчин, дос ва дастпӯшак гирифтанд ва ба паси тӯқуми ҳар овехтанд. Сағашон Оқтошро низ ҷеғ заданд. Сағ бо қамоли майл аз пасашон ба роҳ даромад. Ҳочимурод аз рӯи хурдсолӣ ба ҳар савор шуд, ӯ бошад аз дунболи ҳар қадам зада, вайро пешандоз мекард. Пешандоз нақуни, намешинтобад. Роҳ бошад, чандон қариб нест. Султонмурод як маконеро медонист, ки шоҳаҳои хушкидан зиёде дошт. Он макон хеле дур, дар сойи Туяқҷар воқеъ буд. Баҳору тобистон аз селраҳаи сой оби борону барф ҷорӣ мешуд. Сой аз талотуми оби селу гулдурроси раъду барқи даргузар садон ваҳмангезе меод ва тирамоҳон бар-барӣ селраҳа буттаҳои танашон саҳте баробари қадӣ одам месабзиданд. Ба он ҷо кам қасон барои хезум мерафтанд. Ба ҳар ҳол биравӣ, дастӣ ҳолӣ барнамегардӣ.

Мушқбӯяхон гирду атрофро қайҳӣ қашонда буданд. Аз ин рӯ роҳи Туяқҷарро пеш гирифтанд. Султонмурод ба модараш ваъда дод, ки то ба Оксой рафтаи хонадонро аз хезум таъмин мекунад.

Султонмурод аввал гарқи андеша қадам зада, ба суҳанони додари серҷоғаш чандон эътибор наметод. Фикрҳои бешумор ӯро ором намегузоштанд. Вақти ба Оксой барои шудгори замин рафтаи фаро мерасид. Рӯзҳои бешумор монда буд. Ҳамеша пеш аз сафар маълум мешавад, ки ҳанӯз қорҳои зиёде анҷом наёфтаанд. Махсусан қорҳои майда—ҷӯйда. Охир, дар Оксой баноғҳ зарур шавад, як меҳи ночиз ҳам ёфта наметавонӣ. Хайрият, ки раис Тиналиев як сари қадам ба хонаи онҳо даромад. Ҳолпураи омад, саломатии модараш ҷӣ хел, қорӯ бори худӣ командири десантчиён дар қадом ваъзят. Хулаш ҳам баъзе ҷизҳоро нақл кард. Аз хусуси хонаи истиқоматӣ дар сари заминӣ кишт гап кушод — қарор доданд,

ки юрт мезананд, дар боран кашондани хӯроқворӣ ва
ему хошоқ ҳам маслиҳат карданд ва аз ҳама муҳимаш
бо модари вай гапзанон кард. Модараш вақтҳои охир аз
ғоят беморӣ ва набудани хату хабар аз падари онҳо
хеле инчиқ шуда буд. Аз дарду алам якбора ҳамроҳи
ранс баҳсу мунозираро сар кард. Кучо равон мекунад,
ин кӯдакҳои ғарибро, — мегуфт ӯ сӯхтаю пухта. Дар он
дашти бесоҳиб аз ин ғарибакҳо ному нишон ҳам наме-
монад. Не, ман намегузорам, ки писарам равад. Худам
бемор, кӯдакҳои хору зор, аз шӯям на хат ҳасту на ха-
бар. Дар хона ғарди ҳезум нест, қаху беда ҳам надорем.
Ранс низ суфт наомада, дар ҷавоб мегуфт: каму беш бе-
да дода метавонем, вале дигар ягон чиз умед накунад —
—мавсими шудгор ана мана нагуфта мерасад. Дар бо-
бати ҳезум даҳан накушод. Ранги рӯяш саф — сафед
канд, ғӯе вучудаш аз чизе саҳт тоб хӯрда бошад. Баъд
бо сӯзу ҳарорати пештара давом дод: дар хусуси бачаҳо
бошад, беҳуда зӯр назанед. Ман гапҳои шуморо ба ино-
бат намегирам, ҳарчанд бо дилу қон мефаҳмам. Охир,
ки супориши муҳимин ҷангист. Модом ки супориш бо-
шад, онро меҳоҳед ё намеҳоҳед, аҳамият надорад. Онро
фақат иҷро кардан даркор, бе ягон гапу қилу қол. Агар
шавҳарҳои шумо пеш аз ҳучум оху воҳро сар кунанд, ки
дар хона ину он нест, хӯроқаю обу алаф муҳайё накар-
даанд, мо аз кучо ҳучум карда метавонем! Худатон
фикр кунед, оқибаташ чӣ мешавад? Кӣ дар ҷанг ба ҷу-
нин бесару сомонӣ роҳ медиҳад? Оксой барои мо — ҳу-
ҷуми навбатист. Мо бо охири қувваи худ — бачаҳои
мактабҳои ба ҳучум меравем. Одами дигар надорем.

Ана ҳамин хел гуфтугузоре миёни онҳо шуда гузашт.
Дилаш ҳам ба ҳоли модар месӯхту ҳам ба ҳоли ранс
Тиналиев. Охир, ўро низ фаҳмидан даркор, аз зиндагии
серу пур ба ин қарор наомадааст. Ранс аз Султонмурод
хоҳиш кард, ки ҳарчӣ зудтар ба кор барояд. Вақт бени-
ҳоят танг аст, гуфт ӯ. Ҳамин ки модарат каме сабук шуд,
ягон дақиқа дер намонда, феврал ба кор сар бикун...

Дина бегоҳӣ ҳоли модараш саҳл беҳтар шуд, баъзе
корҳои хонаро охишта — охишта кардан гирифт. Ақиқат ба
пешӣ бачаҳо, ба ахтаҳои баргаштан мумкин буд. Лекин
аз тағи замин бошад ҳам, аввал ҳезум овардан мебоист,
аҳли хонаводаро бе сӯзишворию алаф тарк карда наме-
шуд...

Рӯзи офтобӣ пеш аз омади баҳорон буд. Дар ин со-
ати гармӣ рӯз на дасти зимистон боло буду на дасти ба-

хор. Хаёле ҳарду созиш мебастанд. Ҳаво софу бавусъату
фарахбахш, дар ҷо-ҷои песабарфи обшудаю гузарон
лаккаҳои тирафOME худнамой мекарданд. Дар канои
фазои бегубор куллаҳои барфпӯш бо дурахшу ҷилон
хеш чашмро мебурданд. Бар гирду атроф ҷи кадар за-
мини фароҳу беинтиҳое доман густурдаву ҷи кадар
ташвишҳои бешуморе одамонро нигаронанд!

Султонмурод бозистод. Ӯ меҳост пахноҳои Оксойро,
ки дар самти ғарб, дар домандашти каторкӯхҳои Бузурги
Манас воқеаст, бубинад. Вале аз он дуриҳои дур навзеш
Оксой қариб ки наметофт. Дар дуриҳои чашмас танҳо
фазои беҳудуду партави чашмхиракунанда доман густур-
да буду бас... Рӯзҳои наздик мебоист ба ҳамон тараф рах-
сипор шаванд. Дар он кишвари дуру беодам ҳолашон ҷи
мешуда бошад? Ҷи пешомаде онҳоро нигарон бошад?
Аз ин ҳаёл ба пушти Султонмурод сардии нугуворе да-
вид...

Аммо рӯз басо рӯзи аҷибе буд. Ҳочимурод аз ғояти
шодмонӣ батамом беҳуд шуда буд, аз эҳсоси рӯзи фа-
рахафзо, аз эҳсоси он ки бародараш дар пахлусту саға-
шон содиқона пеш—пеш медавад ва онҳо дар ин дунёи
бекарон тани танҳо барои овардани ҳезум мераванд.
Худаш савори хару овози борикашро сар дода, сурудҳои
хархелан то замони ҷангро меҳонд:

Бер номада, маршаллар
(Фармон диҳед маршалҳо),
Калбай тегиз ҷағабиз
(Ҷуз як тан ҳаила орем).
Миз-миллон жо келсе да
(Ҳазор-миллон ҳасм онд),
Баарин тегиз жағабиз
(Бар номи ҳокаш бисворем).

Эҳ, гаранг! Бачаи беакл...

Вале Ҳочимурод парвон ҷизе надошт. Бо тамоми ҳас-
ти сурудҳоиашро давом меод:

Бир-эки, да, бир-эки
(Яку дуо сею чор),
Катаранда тузлеп бас
(Пой бизан андар катор)...

Султонмурод низ хурсанд мешуд. Ба ин пахлавони
савори хар нигариста, хандаи кас меомад. Вакте ки онҳо
ба сари хирманҷон порсола расиданд, беихтиёр хомӯш

гаштанд. Дар ин чои хилвату беодам, дар огуши гарам-
хон пахну парешони коху гандумпояхо аллакай нафаси
баҳор мезазид. Дар саҳро хомӯшӣ ҳукм меронд. Хамин
ки соли гузашта хирманро кӯфтанд, ҳама чиз дар ин чо
ором гирифтӣ ба сукут рафт. Бӯи кохи намкашида, бӯи
мағор ва наштаи тобиستони кайхо гузашта меомад. Бар
даруни чӯй чархи шикастаи бечанбарае меҳобид. Чайлаи
калон, ки болояшро бо дарзаҳои саракашон кӯфта пу-
шонида буданд, ханӯз ҳам барҷо меистод. Дар он хан-
гоми гармин рӯз хирманкӯбҳо дам мегирифтанд. Дар
мавзёҳои офтобӣ байни хирманчо, ки қаҳрезҳои
бодлодаш пахну парешон меҳобиданд, аллакай сумани
чафси донаҳои барзамини рехта сабзида буданд.

Октош ба частухез даромада болову поён медавид,
чизеро дар хирманчо бӯи мекашид ва ногоҳ як села каф-
тарро инз туронд. Кафтарҳо аз тағи яхн болон гарам
питиррос зада парвоз намуданд. Онҳо тамоми зимистон
дар ин макони хилват дони серӣ меёфтанд. Селани каф-
тарон бо ҳам чафе шуда, қиву — чувқунону хушҳол
дар фазои саҳро чарх мезаданд. Октош бепарво меча-
кид, аз дунболи кафтарон медавид ва онҳоро дуртар
мерамонд. Ҳочимурод инз аз паси кафтарҳо нидо карда,
тарсондан хост, баъд ҳамаашро зуд фаромӯш намуд.
Таиҳо Султонмурод аз паси парандаҳо дурудароз чаши
дӯхта, ба парвози мавзуну чилон жанотҳои садафосоя-
шон дар партави офтоб кунҷковона менигарист. Аз селани
кафтарон ҷуфти кабутаре ҷудо шуда, бар ба бар парвоз
менабуданд ва ӯ аз дидани ин манзара беихтиёр му-
аллими ҷавони математикаро, ки хизмати аскарӣ ме-
рафт, ба ёд овард:

Дар осмони соф манам кафтари сафед,
Ту ҷуфти нозанини ману ҳампарӣ манӣ,
Бахти баланд нест аз ин беш дар ҷаҳон,
То зиндагист, дилбаре ман, дар бари манӣ...

Муаллим дар хонаи бӯзафурӯш сархуш шуда буд.
Хангоме ки ӯро меғуселониданд, савори ароба аз авул
баромада, мӯддати мадида, то дар дурихо шикастани
овозаш месурӯд, ки ӯ дар осмони соф кафтари сафед
асту вай бошад ҷуфти нозанину ҳампараш... Ин суруд
он вақт дар назари Султонмурод хандаовар намуда буд,
муаллими саҳтгир инз аз ҷӣ бошад, хандаовар метофт.
Ӯ ҳоло ҷуфти кафтари даштин торафт дуршавандаро бо

нигоҳаш меғуселонидау ларзаеро дар вучудааш эҳсос на-
муда, худ аз худ карахт мешуд. Акиун суруди муаллими
математика ба мағз андар мағзи ҷонаш кора мекард.
Писарак мефаҳмид, ки ҳамон қафтари бар осмони соф
дар парвоз ҳудааш асту оне, ки дар паҳлуяш бол меаф-
шонад ёри нозанинаш ва бо тамоми ҳастӣ меҳост, ки ин
дам дар бари ӯ, дар бари Мирзогул бошад, то ки зайли
ин қафтарони озод дар фазои сахрон барфпиӯш болу пар
афшонда, давр зананд. Хаташ ба ёд расиду қарор дод,
ки мисраъҳои суруди «Қафтари сафед»-ро ба мактуб
ҳамроҳ мекунад... Акиун ҳама гап дар сари он буд, ки
мактубро коре карда ба вай бирасонад. Ӯ мефаҳмид, ки
дар ҳузури бачаҳо вай ҳеҷ гоҳ мактубро аз дасташ на-
мегирад. Охир, дар вақти танаффус аз ӯ меғурехт-ку.
Ҳоло бошад, ба мактаб ҳам намеравад. Ба хонашон низ
рафта намешавад, аҳли оилаишон бисёр саҳтгир...
Хайр, агар биравад ҳам, чӣ меғӯяду чӣ хел мефаҳмонад?
Боз саволе меояд, ки дар як авули зиндагӣ карда, чӣ хо-
чати мактуб навиштан?

Султонмурод ҳар қадар бештар фикр кунад, ҳамон
қадар меҳост, ки Мирзогул ҳамаашро бидонад, ки ӯ дар
борааш чӣ андешаҳо дорад. Ин ба назарааш басо зарур,
фавқуллода зарур, бе гуфтугӯ зарур метофт, то ки ӯ
ҷумлаи фикру зикрашро бидонад.

Султонмурод тамоми роҳ гоҳ дар бораи ӯ, гоҳ дар
бораи сафари Оксой, гоҳ дар бораи падараш фикр кар-
да, пай набурд, ки чӣ гуна ба сойи Туюқҷар расиданд.
Қасе пештар омада ба ҳезум даст зада буд. Вале ҳамон
мушқбӯяҳои боқимондае, ки дар қадӣ сой, лаб-лаби со-
хилҳои рудӣ яхбаста ва миёни буттаҳои пурҳори ангат
менабуданд, барои ҳезум кифоят мекард. Маълум шуд,
ки гап дар сари чӣ хел ҷамъ кардани мушқбӯя не, балки
чӣ хел бурдани он аст. Дурудароз фикр накарда ба қор
шурӯъ намуданд. Харашон Сияҳёлро барои ҷаридан ба
руи алафҳои порсолаи аз тағи барф намоён сар доланд.
Оқтош ташвиш намедод, ӯ ба ҳоли худ қал-қадӣ сой ба
хар гӯша сар ҳалондаву бӯй гирифта, ҷизеро меҷуст.
Бародарон баҳсбаҳас қор мекарданд. Шоҳаҳои хушқро
бо дос медаравиданд, болои қабзаҳои ҳезум мемонданд,
то ки ғундоштану дарза бастан осонтар шавад. Харфе
назада қор мекарданд.

Фурсате нагузашта гармашон шуд ва пӯстинҷай
ғӯсфандиашонро бадар карданд. Даравидани мушқбӯя
ҷандон мушқил нест, ба шәрте ки ҷафсу ҷаре бошад.

Дар гирду гӯшан авул ин хелаш ёфт намешавад. Аз кучо! Ин ҷо бошад, шавқат меояд, аз худ бехаш қабза-қабза медаравӣ. Мушкбӯя хиширрос мезанад, тухмаш ба даруни ғилофакҳо садо медиҳанд, аз танаш барф мешорад. Бӯи талху тундаш аз нав ба димоғ мерасад, гӯё тобистон, моҳи август бошад. Миёро қат кардан душвор. Вале чора нест, мушкбӯяҳои ин макон беҳамтост, месӯзаду нағз гарм мекунад. Модару хоҳараконаш хурсанд мешаванд. Вакте ки дар хона гармию алаб бошад, таъин кас ҳам хуш мешавад...

Онҳо хеле дарав карда, акиун майли дамгирӣ доштанд, ки Октош якбора бо хашму ғазаб ва девонавор ҷакидан гирифт. Султонмурод сар бардошта, фаръеде заду дос аз дасташ афтод:

— Нигоҳ кун, Ҳочимурод, рӯбоҳ!

Дар пешгоҳи сой рӯ-рӯи барфи карахшбаста рӯбоҳе аз сағ ҳаросида мегурехту дар сари даваш гоҳ-гоҳ ба ақиб менигарист. Рӯбоҳ сабуку беозор мегурехт, гӯё дар рӯи барф мегечид. Вай хеле калон буда, гӯшҳои синаш сиёҳтоб, тахтапушташ қабуди сурхчанамо ва думи дарозаш низ қабуди сурхча метофт. Октош ўро бадхашмона ва бесаранҷом таъкиб мекард, ҳар қадар ба сайд наздик ояд, ба барф ҳамон қадар бештар меғутид.

— Бикап ўро! Бидор! — ғиғон бардошт Ҳочимурод ва онҳо досҳояшонро алвонҷ дода, ба истикбол шитотанд.

Рӯбоҳ одамони аз пешомадаро дида, дарҳол қафо гашт ва худро ба паноҳи буттаҳои хор гирифт. Вакте ки Октош пайи аввалаи ўро гирифта, аз наздаш гузашт, зуд ба тарафи муқобил гурехт. Рӯбоҳ таъкибгаронашро фирефта, бемалол аз ҷанги онҳо раҳида метавонист. Вале бадбахтӣ дар он буд, ки вай дар сарғаҳи тангӣ мисли махлуки ба дом афтода метавиду чорае надошт. Аз садди ростхамидаю ҷароси илочи раҳидан набуд. Агар ин сағи шилкину сермағал намешуд, худро новён ба қабати буттаҳои ангат мезад, ана баъд тавону аз бағали хорҳо ўро пайдо кун. Аммо ин сағ аз ғояти аблаҳнаш бошад ё садокаташ хеле пуртоқату якрав баромад. Аккоси бадхашмонаи ў ягон дақиқа хомӯш намегашт ва маҳз ҳамин аккосаш рӯбохро ба ҳарос мезафканд.

Бародарон аз ин воқеаи ғайриҷашмдошт ба шавқ омада, бо сару рӯи арақшор медавиданд ва фаръеду ғиғонашон ба тангӣ мепечид. Рӯбоҳ дигар роҳе надошт,

мебоист ё ба тараххуи саг умед бандад ё аз миёни одамон рахна зада, сӯи баромади сой чоначро гирифта гурезад.

Рӯбоҳ ба кафо нигарист, ба чон он ки аз одамон гурезад, чониби онҳо сар ба сар омадан гирифт. Бачаҳо аз ин ҳодисаи ногаҳонӣ дар чошшоҳ истодаанд. Рӯбоҳ саросема нашуда, аз рӯи пуштан барф ба қаъри танги меҳамид, гӯё имкони Оқтошро, ки ба барфтудаҳо ғӯтидаю нафасгир шуда, аз дунболош медавид, хеле хуб медонист. Оқтош бечора аз ғояти ҷаҳидану тохтани бисёр ба танг омада буд. Ӯ ҳатто пай набурд, ки рӯбоҳ ӯро фирефта, аз рӯи барфтудаҳои баланд кашола мекунад.

Бародарон ҳам чандон зирак набаромаданд. Хар ду аз дидани мӯъҷиза—рӯбоҳи зебои давидаи стода, ки аз дур завраки рӯи маҷро шиноварро мемонд, мету мабхут гашта, беҳиссу ҳаракат монданд. Рӯбоҳ рост аз миёнароҳ меомад, гӯё аз васати онҳо гузаштан меҳост, то ки ягонтаашон наранҷанд. Сипас ӯ каме тарафи чап тоб хӯрда, худро чониби Султонмурод афканд ва ҳамагӣ ду-се қадам дуртар аз вай раҳида гурехт. Дар ин лаҳзаи басо кӯтоҳ ӯ тамоми ҳастии рӯбоҳро дид ва гӯё на дар бедорӣ, балки дар ҳоб бошад, ба ҷизе дидаш ғаҳ бовар мекарду ғаҳ не. Рӯбоҳ аз бари ӯ тозон мегузашту сарашро ёзонида, ҷашимони сиёҳи пурҷилояшро аз рӯи вай намеканд. Султонмурод аз нигоҳи оқилонаи ӯ ба ҳайрат монд. Рӯбоҳ дар лавҳи хотири ӯ маҳз бо ҳамин сурат нақш баст — сари ба пеш монлаш баланд, думи мавзуну серпашмаш низ рӯ ба боло, тағи шикамаш сафедтоб, панҷаҳои ҷусту чолокаш сиёҳ ва нигоҳаш оқилонаю синҷақорона... Гӯё медонист, ки Султонмурод ба ӯ қордор намешавад.

Ӯ вақте ба худ омад, ки Ҳочимурод досашро чониби рӯбоҳ афканда, ҷиррос кашид:

— Бизан ӯро! Бизан!

Султонмурод ҳатто фурсати задан наёфта, рӯбоҳ дар паси буттаҳои мушкбӯи ғонб шуд. Оқтош ӯро ҳамчунон дунбологир менамуд ва ҳар ду ба зудӣ дар қади сой нопадид гаштанд.

— Хай вой, рафт! — гуфт беҳтиёр Султонмурод.

Бародарон аз паси онҳо каме давида, баъд истодаанд. Рӯбоҳ пайшро канда буд, фақат Оқтош бесаранҷомона ғоҳ ин тарафу ғоҳ он тараф рӯ оварда мечаканд.

— Эҳ ту, — гуфт бо таассуф Ҳочимурод. — Ҳамин

хел рӯбоҳи нағза аз даст додӣ-а. Ходе ворӣ истодӣ, ҳатто даст намечунбонӣ-е.

Султонмурод чӣ ҷавоб доданаширо намедонист. Гапи додараши ҳақ буд.

— Вай ба ту чӣ даркор? — зери лаб гурунгос зад базӯр.

— Барои чӣ даркор набудааст? — Ӯ гапи дар дил дошташиро нагуфта, фақат даст афшонду бас.

Баъд онҳо хезумҳои даравидаашонро хомӯшона чамъ карда, ба як ҷо ғарам заданд. Боз каме даравидан лозим буд, то ки дарзаҳо пур шаванд. Ҳочимурод баногоҳ озурдахотирона дилашро ҳолӣ кард:

— Чӣ даркор, чи даркор, мегӯй! Барои отам аз пусти рӯбоҳ телпак медӯзондем, ранги телпаки тағоям Нурғозӣ. Ту бошӣ, даҳонат яла истодӣ!

Султонмурод дасту по хӯрд: ана вай бо кадом мақсад аз пусти рӯбоҳ ин қадар сур мекардаст. Аққун афсӯс меҳӯрд, ки дар ҳақиқат чунин як рӯбоҳи базебро аз даст додаанд ва падарашро бо казокителпаки гарми пустирӯбоҳӣ тасаввур намуд. Ин гуна телпак ба падараш хеле мезебид. Андешаҳои Султонмурод аз фириққосзаниҳои Ҳочимурод қанда шуд. Додараш ба рӯи ғарам хезум нишафта, бо сӯзу алам мегирифт.

— Чӣ шуд? Чӣ гап шуд? — ба наздаш омад Султонмурод.

— Ҳеч чиз нашудааст, — ғирьяолуд ҷавоб дод ӯ.

Султонмурод бисёр таҳқовӣ накард. Ӯ ба қарибӣ, ҳангоми омадани тағояш Нурғозӣ гиристанӣ Ҳочимуродро ба ёд оварда, сабабашро пай бурд. Пай бурд, ки ӯ падарашро пазмон шуда, аз ғаму гуссан вай меғирьяд. Рӯбоҳ ва казокителпаки пустирӯбоҳӣ танҳо дарду алами ӯро бедор карданду бас...

Султонмурод намедонист додараширо чӣ гуна таскин бидиҳад. Худаш ҳам зик шуд. Ҳастнаш лабрезӣ раҳму шафқат гашту қарор дод рози ниҳонашро бикшояд.

— Ғирья нақун, Ҳочичон, — гуфт ӯ ба паҳлуи додараши нишафта. — Бас кун ғирьяро. Медонӣ чӣ, падарам, ки омад, ман зан мегирам.

Ҳочимурод аз ғирья бозистода, бо хайрати тамои пурсид:

— Зан мегири?

— Ҳа. Ба шарте ки ту ба ман дар як қор ёрӣ кунӣ.

— Дар кадом қор? — дарҳол ба шавқ омад Ҳочимурод.

— Фақат ба ҳеҷ кас ягон даҳан намеғӯй!

— Ба ҳеҷ кас намеғӯям! Ба ҳеҷ кас!

Султонмурод акнун дудила шуда буд. Гӯяд ё нагӯяд? У аз ғоятӣ ошуфтагӣ хомӯш монд. Ҳочимурод чун пештара якравай мекард:

— Хайр, бигӯ, кадом кор, бигӯ, Султон. Қасам ба чонам, ба ҳеҷ кас намеғӯям.

Султонмурод тағи обу арақ монд ва ба рӯи додараши нигоҳ накарда, бо азобе гуфт:

— Як хат хаст, ҳамонро дар мактаб ба як духтарак додан даркор.

— Хат дар кучост, чӣ хел хат? — Ҳочимурод рӯҳ гирифта ба акааш ҷафстар нишаст.

— Хат дар ин ҷо нест. Ба ту баъд нишон медиҳам. Набошад дар кучост?

— Дар ҷои даркорӣ. Баъд мебинӣ.

— Ба кӣ, ба кадом духтар?

— Ту ўро мешиносӣ. Баъд меғӯям.

— Хайр, ҳозир гуфтан гир!

— Не, баъд.

Ҳочимурод якравай мекард, тоқаташ тоқ мешуд. Султонмурод охи гароне кашиду бо азобе забон хонда гуфт:

— Хатро ба вай... ба... худӣ Мирзогул додан даркор.

— Кадом Мирзогул? Ҳамоне, ки дар синфи шумо меҳонад?

— Ҳа.

— Ура! — аз ғоятӣ хурсандӣ буд ё шӯҳин кӯдакона дод зад додараши. — Ман ўро медонам, фукаш дар осмон, ҳаёл мекунад, ки аз ҳама зебост! Бо талабаҳои синфҳои поён гап намезанад.

— Ту чӣ ин қадар дод меғӯӣ! — ҳафа шуд акааш.

— Хуб шудааст, хуб! Дигар намекунам! Ту ўро дӯст медорӣ-а? Ранги Ойчуреку Семетай-а?

— Бас кун! — ба сари ў дӯғ зад Султонмурод.

— Хайр-чӣ? Гап задаи мумкин нест? — суҳт намеомад додараши.

— Набошад, дод гуфтан гир, ху ба сари ана он кӯҳ барову ба тамоми олам ҷор андоз!

— Ана рафтаи, мебарояму ҷор меандозам! Ту Мирзогулро дӯст медорӣ! Ана! Ана! Ту дӯст медорӣ...

Густоҳин додараши ўро ба шӯр овард. Султонмурод кашинаву кушода, торсакине ба паси сари ў фурувард.

¹ Ойчурек ва Семетай — номҳои ду дилдода аз эпоси «Манас».

Додараш ҳамон дам ҳам шуда, бо доду фиғон тамоми сойро ба сар бардошт:

— Ту отама дар чанг дида маро мезанӣ-а? Холо ист? Холо ист, баъд ба ҳамааш ҷавоб мегӯӣ! — бештар навҳаю фиғон мекард ӯ.

Акиун уро ором намудан мебонист. Ана дарди сар! Хангоме ки онҳо ошӣи шуданд, Ҳочимурод ҳамчунон ашки ҷашмонашро бо муштҳояш молида, пок мекарду хикмосзанон мегуфт:

— Натаре, ман инро ба ҳеҷ кас намегӯям, ҳатто ба модарам ҳам намегӯям. Ту бошӣ, даррав қаҳр кардӣ... Ман хатро бурда медиҳам. Инро ба ту гуфтани будам, аммо зуд қаҳрат омад... Вақти танаффус медиҳам, ба ягон кунҷ хилват карда меораму баъд медиҳам. Ту бошӣ, барои ин кор вақти аз чанг омадани отам, вақти ба станция расидану ба пешвоз давидани мардум маро ҳамроҳат бигир. Мо дукаса ба Ҷабдар савор мешавему аввалин шуда пеш-пешӣ ҳама меравем. Хо, тую ман. Охир, ҳозир Ҷабдар аспӣ ту-ку. Ту дар пеш савор мешавию ман дар акиб, баъд аспро медавонем. Расидан замон асп ба отам медиҳему баъд худамон аз бараши давида, ба пешӣ очаму одамони дигар меоем...

Ҷ гоҳ нолидаю гоҳ ранҷидаю гоҳ тавалло намуда гап мезаду дили Султонмуродро чунон хун мекард, ки аз реҳтани ашк базӯр худдорӣ менамуд. Дар сари қаҳр бачаро заду акиун аз заданаи сад пушаймон аст.

— Майлаш, Ҳочичон, ту гирия наку. Ману ту ба Ҷабдар савор шуда, албатта медавонем, фақат отам биёяд шуд...

Вақте ки ҳаман мушкбӯяҳои даравидаашонро ҷамъ карда, дарза бастанд, се дарзан расо шуд. Султонмурод дар дарзабандӣ хеле усто буд. Ғарам аввал басо калон метобад, гӯе кӯҳе истода бошад, ҳатто касро воҳима зер мекунад, ки онро бурда метавонад ё не. Баъди он ки бандро хуб мекашию дарзаро месиконӣ, ғарам қариб се баробар хурд мешавад. Дарзан нағз басташуда ҳам ба тахтаи пушт ҷафсу баробар мешинаду ҳам бурданаи осон аст. Бачаҳо ду дарзаро ба ҳар бор кардан меҳостанд. Сняхёро низ барои ҳамин оварданд, дарзан мондагиро бошад Султонмурод пуштора карда бурдани буд. Роҳ дарозу пурмашаққат бошад ҳам, хоҳиши ба хона якбора хезуни бисёр бурдан ба тав мадор мебахшид. Ба партофта рафтани чунин мушкбӯяи камёфт низ дили

кас намешуд. Онҳо аз сойи Туяқҷар пояҳои яккачину ҳезумбобро чамъ карда буданд.

Сияҳро чунон бор карданд, ки на гӯшаи метофту на думаш. Ҳочимурод аз банди нухтааш дошта, вайро этак мекард. Султонмурод зери бори дарза ҳам шуда, аз пас меомад. Ӯ дарзан ба китфонаш ҳамонро бо усули махсус — бандро аз таги кашу рӯи китфонаш ҷидликвор гузаронида, нӯги кӯргирехро бо дасташ медашт. Дар ин сурат кас метавонист, ки хангоми роҳгарди дарзан фуруҳамида ё сустшударо бемалол кашанда рост кунад.

Онҳо бад-ин минвол роҳ мепаймуданд — Ҳочимурод нӯги нухтаи Сияҳро ба даст мешош, Султонмурод дарзан ҳезум дар пушт аз қафо ва ниҳоят Оқтош хастахол чонашро кашолакунон аз пушти кофиле.

Хангоми пушторакунон бурдани дарзан мушкбӯя, зуд-зуд дам гирифтани хуб нест. Баъди дамгирини нахуст фосилаҳои таваккуф кӯтоҳ шудан мегирад — масофани роҳи манзили дамгирини дуюм ба нисфи аввала, масофани роҳи манзили дамгирини сеюм ба нисфи дуюми рост меояд ва ҳамин тариқ рафтани мегирад. Султонмурод иро нағз медонист, аз ин рӯ қуввашро сарфа карда, калонкалону якмаром қадам мезад. Акини ӯ чизеро дар гирду атроф намедид, бо қомати ханида, фақат ба пешин пояш менигарист. То ки зуд хаста нашлавалу умеди дамгирини осон ба дилаш роҳ наёбад, ӯ худро ба фикру хаёл андармон мекард.

Ӯ меафту фикр мекард, ки фардо сахар ба қор мебарояду аз ҷав ба иҷрон вазифааш — командири дастани десантӣ шурӯъ мекунад. Вақти интифоти расид. Дар пеш барои Оксой рафтани рӯзҳои башумор мондааст. Аспҳо ҳам барламу бақувват шудаанд, сипору позаҳои иловагӣ ва афзори анҷоми улавиҳо низ тайёранд, вале ҳамин ки ба сахро рафтӣ, бо қаму қостне ёфт мешавад, қори дунё аз азали чунин аст. Ба гуфти Чегини бригадир чашм хонани тарс асту даст — қаноти часорат. Натарсидаю бо дили пур сахро баромадан дарқор, баъд қаму қост дар рафти қор худаш маълум мешавад, ҳама чизро пешбинӣ кардан душвор. Шояд гапаш рост бошад.

Султонмурод фикр мекард, ки чӣ чора созад то ташқиш модараш камтар гардад. Ӯ хеле қорқуфта шудааст. Ҳам дар ферма шир меҷӯшад, гонҳоро обӣ аякот медиҳад, ҳам дар хона нафасе осонӣ надорад. Дар ҳама қор худаш меҷунбад, бечора. Алави мекунад, мепазад, мешӯяд. Хоҳарчаҳои ӯ холо хурданд, аз Ҳочимурод ҳам ҷан-

дон бӯи умед нест. Худаш бошад, чун фарзанди аз хонадон ҷудошуда аст, ана мана нагуфта ба Оксой меравад ва ки медонад, аз он ҷо кай бармегардад. Як махшар заминро шудгору сикмола кардан даркор... Онҳо ҳамагӣ панҷ нафаранд, боқимондан улаву сипорҳо дар замини пештара шудгор мекунад. Дар ин заминҳо ҳам кор бисёр, ҳадду ҳисоб надорад. Вале ин ҷо ба ҳар ҳол қарибни авул аст. Дар номади кор занҳо дастан ишорро дошта метавонанд-ку. Харчанд ин кори зан мардум нест. Лекин ҷе чора, онҳо акнун хоҳу ноҳақ ҷӯйбор мекобанд, ба саҳро об мегардонанд, ғав мекобонанду сарбанд мекобанд...

Чӣ кор кунад, ҷе гуна ташвишҳои зиндагии модарашро сабуктар намояд? Оқибат ба ягон фикри аниқе омада натавонист....

Вале аз ҳама бештар дар фикри он буд, ки пагоҳ хатро мефиристад, фақат мисраеро аз суруди «Қафтарӣ сафед» илова кардан лозим асту бас. Меҳост Мирзогулро хангоми хондани номааш дар пардан ҳаёл тасаввур кунад, то фикру зикри ӯро бифаҳмад. Эҳ, навиштани номаи ишқӣ ҷе кори мушкеле будааст! Ба рӯи хат аслан на он чизе меояд, ки кас гуфтаи мекоҳад, аз сад як ҳиссаи он ҷе ки дар дил аст, ға ягон қоғаз намегунаҳад. Аҷиб, ӯ ҷе мекуфта бошад? Охир ӯ ҳам бояд номаи ҷавобӣ навиштад. Набошад ҷе? Ё ҷе хел бифаҳмад, ки вай барои дӯст доштани розӣ ҳаст ё не? Ана ҷеин гап дар кучо. Рафту вай дӯст доштаниро нахоҳад ҷе?.. Он гоҳ ҷе мешавад?..

Соин Туюқҷар қайҳо ақиб монда буд. Офтоби майли ғуруб дошта, акнун аз пешу пахлу на як тарафи бари рӯ партаи мефишонад. Замин чун пештара ҳамон сукути солорини фасли сарморо нигоҳ медонд. Одатан ҷеини хоҷаи гуворо, ҳаловатбахш ва сукувати нотақрор пеш аз фаро расидани тӯфон воқеъ мегардад, то ки ҳамааш дар як миҷа задан зеру забар шавад, аз ҳам ҷиқанад, дарҳаму барҳам ва тикаю реза гардад. Дар ин лаҳзаҳо бояд зери лаб дуоеро бихонӣ: «Охираш баҳайр шавад, тинҷию амонӣ бошад!» — то ки нерӯҳои бадиро пешгирӣ намой. Баъзан мадад мекунад. «Охираш баҳайр шавад, тинҷию амонӣ бошад!» — мекуфт пичирросланон Султонмурод ва ба пеш нигариста, ҷеи мувофиқе барои дамгирин нахустин меҷуст.

Барои дамгирӣ ҷеи баландтаракеро интихоб кардан лозим аст, ки баъд ба по хестан осон гардад. Аввал бо

пушт рӯи дарза хобида каме тела мекунию баъд сиктав зада ҳамроҳи дарза меҳезӣ. Сахт сиктав задан даркор нест, вагарна дарза аз болон сар парида овезон мешаваду кас ранги курбоққа ба шикам меафтад. Дарзари тела карда, ҷобукона сари зону мешинӣ, аввал сари як по, баъд сари пои дигар хеста, «ё пирам!» гуфта мадад мекохнӯ ҳар қадаре ки тавонӣ, комататро рост мекуни. Дамгирӣ бошад, аз он ҳам осонтар — фақат натарсида худро пуштнокӣ партофта даркор.

Султонмурод ба рӯи дарза пуштнокӣ афтоду аз ғояти ҳаловат ҷашмонашро фурсате нимпӯш кард. Оҳ, суст кардани бандҳои сари сина аҷаб фароғате дорад! Ё бар тақияи дарза ёзидаю роҳат карда, тахмин менамуд, ки дамгирини навбатӣ ба кучо рост меомада бошад. Ё кай метавонад баъди паймудани роҳи гарону миёншикан боз каме дам гираду танҳо дар боран вай фикр кунад?

— Ту фақат зудтар ба хати ман ҷавоб гардон, шунди ё не? — пичиррос зад ӯ зери лаб худ ба худ табассум намуда. Ва бо ҳама тан ғӯшу ҳуш шуд.

Дар дами ғуруби нурпалою нолён тирашаванда, бар саросари дуриҳои ҷашмирас сукути осмонгирӣ назарфиребе ҳукифармо буд.

7

Ва он рӯзҳо фаро мерасиданд...

Интизорини тахлуқомез ва ҳастакунандаи паём аз Мирзогул тамоми рӯз ӯро ором намегузошт, то даме ки хангоми шаб аз по фитода, зайли мурдае ба хоби гарон наравад. Ё ба ҷизе машғул нашаваду ба қадом қоре даст назанад, пайваста дар ҳамин бора фикр мекард. Бо тамоми ҳастаиш қор мекард, дастан десантнашро низ қор мефармуд, аммо ҳаёли ӯ нигарон буд, ки Ҳочимурод кай аз мактаб меояду он паёми дерафтадаро мерасонад. Ё ва Ҳочимурод ҳатто ишорати рамзие ҳам доштанд. Агар Мирзогул ҷавоби хатро гардонда бошад, Ҳочимурод мебоист бо ҷастухез ва дастафшон, агар ҷавобе набошад ду даст дар киса бо қадамҳои муқаррарӣ меомад.

Султонмурод нигоҳашро аз ҳамаи сӯй намеканд. Лекин аз ҷӣ бошад, додариш ҳама вақт даст бар киса меомад. Султонмурод ғамгин мешуду сабабашро намефаҳмид. Тоқаташ тоқ мегашт. Гаштаю баргашта Ҳочимуродро пурсуков мекарду суол меод, ки хангоми воҳурӣ

Мирзогул чиҳо гуфт, ӯ чӣ хел наздаш рафт ва онҳо дар ҷи бора сӯҳбат намуданд. Ӯ ба хона баргашта, мудом додараширо масти хоб меёфт. Меҳост, ки боз кадом як қисматҳои ҷузъин тафсилоти вохӯрданаширо бипурсад. Аммо дар асл ҷизи мекурсидагӣ ҳам намонда буд. Аз гуфти Ҳочимуроод ин Мирзогул-бикан гапнадаро хангоми танаффусҳо ҳамроҳи вай гап намезад ва ҷуниин вонамуд мекард, ки на ҷизеро медонаду на ҷизеро дар хотир дорад. Гуё ки асло ягон хел мактуб нагирифта бошад. Хангоми танаффусҳо бепарвоёна бо дугонаҳои сӯҳбат мекунаду Ҳочимуроодро пайҳас ҳам наменамояд, то даме ки вай худаш рафта аз дасташ накашад.

Султонмурод ҳеҷ намефаҳмид, ки ин чӣ маънӣ дорад. Агар Мирзогул бо вай сару кор гирифтаи нахоҳад, барон чӣ ҷавоб намедихад ва ниро рӯнроист намегӯяд? Барон чӣ хомӯш аст, наҳод нафаҳмад, ки интизорӣ кашидан аз марг ҳам бадтар аст?

Бо ҳамин фикру андешаҳо хобаши мебарду субҳидам бо ҳамин фикру андешаҳо рӯзаш оғоз меёфт. Дигар вақти интизоршавӣ ҳам набуд. Барфҳои гирду атроф об мешуданд. Ана мана нагуфта мавсими яхбандӣ ҳам мегузараду замин бедор мешавад ва оғардҳои аввалини шудгор рӯи сахро нақш мебанданд. Ана баъд кори ҳақиқӣ сар мешавад...

Боре Султонмурод ба додараши гуфт:

— Ба вай бигӯ, ки ман рӯзҳои наздик Оксой меравам, ба муддати дароз...

Ҷавоби ӯвардаиш кӯтоҳақик буд...

«Медонам», — ва дигар ҷизе нагуфтааст ӯ.

Ӯ аз ин муаммоҳо ҷизе фаҳмида наметавонист. Вақтҳои мешуд, ки меҳост давида ба мактаб бишаваду хангоми танаффус ӯро бубинад ва бипурсад, ки ҳаман ин кораш чӣ маънӣ дорад. Аммо ҷуръат намекард. Ҳаман он ҷиэхое, ки пештар ба назараш басо оддӣ менамуданд, ҳоло барояш хеле мушкилу дастиорас метофт. Хисси тарс, шарм ва бечуръатӣ зайли ӯро ҳавон инҷиқи кӯҳистон ҳастинашро ба дарза меафканд...

Қорро ҳам партофта намешавад, он аз мӯи сар низ зиёдтар аст. Маълум шуд, ки командири дастаи десантӣ будан кори ҷандон осон нест. Аз сахар то бегоҳ мечунибию кор мекуни ва мӯҳлати ба Оксой рафтаи ҳар қадар наздик ояд, ташвишу таррадууд ҳамон қадар бештар меафзояд.

Баҳори фарорасида на танҳо ташвишҳои онҳоро ме-

афзуд, балки зиндагнашонро таровату рангу бӯи тоза бахшида, хунашонро ба чӯш меовард. Мақони обхӯри аспон ҳам намуди баҳорона гирифта, ҳаёле васеътару диаработар шуд. Яхпораҳо зайли дуд беному нишон гаштанд. Дарёчан шӯх аз қайди зимистон раҳида, сар ба сангҳои соҳил кӯфта, бо шӯру киём пеш мешитофт. Сангпораҳои қаъри об дар тахти маҷрои сабзфони тезу тунд гоҳ медурахшиданду гоҳ тира метофтанд. Аспҳо аққун ошӯбу гулгула ангехта, ба миёнаҳои дарёе мешитофтанд ва аз зерини сумашон чарахсаҳои обро меҳурд. Бачагон ҳам савори асп худро ба ҳамон талотӯб мезаданд. Садон хушҳолию ханда, доду гирев ва қад-қад ҷаҳидан аз чарахсаҳои оби сард боло мегирифт...

Султонмурод маҳз дар ҳамин лаҳза, хангоми обдиҳии аспон дар ҷои ҳаррӯза ўро дид. Дар рӯи помонакҳои гузаргоҳи дарёча диду ҷо ба ҷо шах шуд. Барои чӣ якбора шах шуд? Мирзогул ҳудаш танҳо набуд. Онҳо чор нафар духтарон аз мактаб бармегаштанд. Султонмурод метавонист онҳоро набинад. Аз помонакҳои дарёча ҳаллос зада, чӣ қадар одомон ҳар рӯз мегузаранд. Хайрият, бахташ омад кард. Ногаҳон нигоҳ карду шах шуд, бениҳтиёр лачоми Чабдарро кашид. Зуд ўро шинохт. Мирзогул низ хангоми аз поймонакҳо гузаштан ўро шинохт як калавида рафту бо дастонаш мувозинатро нигоҳ дошт. Ба соҳил баромада, дар ҷояш истоду боз як бори дигар сӯи ў назар афканд. Ҳамроҳи дугонаҳояш ба роҳ даромад ва баъд ҷанд бори дигар баргашта ҷониби Султонмурод нигоҳ кард. Ва ҳар боре, ки Мирзогул сӯиш менигарист, ў ҳозир буд, ки аз ҷасаш асп бимонад, парвоз кунад, то ки бахти даргузар боз аз дасташ нараҳад. Сипас натарсидаю пинҳон накарда ба Мирзогул иқрор шавад, ки чӣ гуна ўро дӯст медорад ва зиндагӣ барояш бе вай ҳаром аст. Вале боз ҷуръаташ намерасид ва ҳар боре, ки ў гашта сӯиш бингарад, мемуру аз нав зинда мешуд. Мирзогул ҳамроҳи дугонаҳояш дар сари кӯчаи Арал аз ҷашм монандид шуд, аммо ў ҳамчунон дар мобайни дарёча лачоми Чабдарро кашид. Аспҳо ҳам аз об ғер шуда, ба соҳил баромада буданд. Бачаҳо аспҳоро «чи карда, майли ба ахтаҳои рафтан доштанд, вале ў дар ҷояш истода вонамуд мекард, ки холо ҳам Чабдарро об медихад...

Баъдтар дар ин бора фикр карда хайрон мешуд ва ҳудашро маломат менамуд, ки чаро ақлаш нагирифтааст

Мирзогулро барвақтар бубинад, хангоми аз мактаб баргаштан бо ӯ дар сари ин роҳ вохӯрад. Ҳа, дар он поймонакҳои гузаргоҳи дарёёча бо ӯ ҳар рӯз гӯё баноҳост вохӯрдан мумкин. Чаро ин фикр барвақттар ба сараш наомад? Албатта, бояд ҳудаш ҳаракат кунад, бо ӯ вохӯрад ва шахсан бифаҳмад, ки вай дар боран хаташ чӣ фикру ақида дорад.

Султонмурод баъдтар фаҳмид, ки чунин вохӯриҳо ҳар рӯзи худо мумкин будааст, ба шарте ки дастан десантӣ аспҳоро аз вақти муқаррарӣ дертар ба обдиҳӣ бароранд. Ба Султонмурод басо аламовар буд, ки ҳар бор пас аз аспҳоро бурдани онҳо фурсате нагузашта дар он ҷо Мирзогул пайдо мешуд ва ӯ бошад, ба чунин як чиз оддӣ сарфаҳм намерафт. Ғам меҳӯрду азоб мекашид, дар ҳолате ки кор басо сахлу осон будааст...

Акиун қарор дод, ки ӯро мунтазир мешавад. Султонмурод рӯзи дигар андаруни дарёёча андармон шуда, ба бачаҳо гуфт, ки Чабдарро андаке метозонаду зуд бармегардад ва аз онҳо илтимос намуд, то омаданааш аспҳои ӯро низ ҷо ба ҷо баста ему хошояк диҳанд.

Аммо боз ҳамон Онатой!

Ӯ ҳудаш-ку барон бозгаштан шитоб намекарду дигаронро ҳам намешонд.

— Ман медонам, ки ту киро интизорӣ, — гуфт ӯ густохона.

Оҳ, чӣ хел махлуки қабех!

Султонмурод ҳам бад нест. Дар ҷои ӯро оромона ба гап даровардан, «Донӣ, бисъёр нағз! Хато намекуний», — гуфтан сӯи Онатой довталабона дӯғ зад:

— Ту ҷосуси фашистон!

— Кӣ ҷосус? Ман ҷосус?

— Ту ҷосус!

— Исбот кун-ку! Агар ман ҷосус бошам, бигзор трибунал маро парронад! Набошад, ҷоғатро зада мешиканам!

Онҳо бо ҳам бархӯрдаю аспҳояшонро сар ба сар ронда, дар миёнаҳои дарёёча ҷарх мезаданд. Ҳамдигарро аз асп ғалтондани шуда, таҳдидомез дод мезаданд, хашмигинона ҷашм мепесонданд. Бачаҳо дар соҳил ба ҳоли ҳарду меҳандиданд, завок мебурданд, васваса меаңгехтанд, вале онҳо зайли хурӯсҷӯчаҳо торафт тачангтар мешуданд. Оби таги по ҷор тараф ҷарахса мезаду мечӯшид, аспҳо пешпо меҳӯрданд, наълҳоишон ба сангҳо бархӯрда, тараққос мекард.

— Эй бефаҳмо! Боз аспҳоро манб карданиед? — дод зад Эркинбек.

Ҳарду ҳамон замон ба худ омаданд, ҳатто хурсанд шуданд, ки бахонаи кироне пайдо гашт ва бе ҳеч гапу хархаша аз ҳам ҷудо шуданд.

Вале ба ин нигоҳ накарда табъашон хира шуда буд. Ҳатто баъди он ки бачаҳо аспҳоро сӯи ахтаҳона ронданд, Султонмурод ҳамчунон бошиддат нафас мегирифт ва барон он ки худро кадре ором намояд, аспашро кад-кади дарёе резачорпо давонда, дам ба дам сӯи роҳ чаши ме-дӯхт. Чандон дур нарафта кафо гашт ва ҳамон лаҳза ӯро дар сари роҳ дид. Мирзогул мисли дируза ҳамроҳи дугонаҳояш бармегашт. Онҳо сӯхбаткунон қадан зада парвое надоштанд, ки касе барон якеи онҳо қариб даст ба гиребон шуда буд, касе дар фироқи якеи онҳо пай-васта азияту ранҷ мекашад. Модараш ба наздикӣ барон ӯ шуда саҳт тарсида буд: «Ба ту чӣ шудааст? Мабодо касал набодӣ? Дар рӯят хун намондаст!» Модарашро таскин дода, оннаро ба даст гирифт. Дер боз худаашро дар онна надида буд, фурсат намесбад, ҳақиқатан вақт-ҳои охир тамоми дигар ҳел шуда буд. Чашмонаш зайли чашми беморон мекурахшанд, рӯяш хароб шуда, гардана-наш ёзидааст. Ду ҷуян чин дар миёни абрувонаш нақш баста, дар пушти лабонаш хати сабз дамидааст. Дар рӯшани метобад, вагарна дидан маҳол. Ана қору мана қор! Дигаргун шудааст, шинохтан мушкил... Падараш вақти баргаштан эҳтимол ӯро нашиносад...

Вай савори асп аз қаноре наздик шуда пай бурд, ки Мирзогул ду-се бор сӯи обхӯра нигарист, гӯе касеро дидан мекост. Вақте ки Султонмуродро дид, аз ин тасодуфи ғайричашмдошт як қад парида, дар ҷояш бозистод, вале зуд ба дугонаҳояш ҳамроҳ шуду роҳашро давом дод. Онҳо гӯе ҳеч гап нашуда бошад, аз помонакҳо ҷолоқона ҷахида, аз рӯи дарёча гузаштанду сипас хона ба хона рафтанд. Султонмурод аз паҳлӯи онҳо гузашта, гӯе ба ягон ҷо мешитофта бошад, аз миёни ҳотаҳо ба кӯча баромад, то ки бо вай рӯ ба рӯ ояд. Ҷ Мирзогулро дар сари кӯча диду аспро оҳиста-оҳиста сӯяш ронд. Вале онҳо ҳар қадаре наздик мешуданд, тарсаш бештар меафзуд. Ҷ менидошт, ки тамоми сокинони кӯча аз дару тирезаҳо пайда нигаронин онанд, ки дуяшон чӣ ҳел бо ҳам вомехӯранду вай ба духтар чӣ метӯяд.

Мирзогул ҳам ба истикболаш чандон намешитофт. Султонмурод ҳеч намефаҳмид, ки ба ӯ чӣ рӯй додаасту

чаро ин қадар дар ҳаяҷон аст. Охир онҳо дар як синф меҳонданд, барояш ягон чизи ўро зада гирифтани худашро ҳафа кардан чандон мушкил набуд-ку. Ҳозир бошад, бо тарсу ларз ва бечуръатона ба ў наздик мешуд. Акнун меҳост аз ин вохўрӣ рӯй тобад, вале дер шуда буд. Ва шояд Мирзогул аҳволи ўро ҳис мекард. Ҳамин ки байнашон фосилаи ночизе монд, Мирзогул яку якбора саросема шуду ба хонаашон нарасида, сўи хонаи ҳамсоя тоб хурд. Султонмурод хурсанд шуда, охи сабуке кашид. Ва аз ў дар дил миннатдор гашт. Маълум шуд, ки як ба як вохўрдан чӣ қорн дахшатноке будааст..

Вале дертар барон буздили худро маломат мекарду дашином меод. Шаб нағз хоб нарафт, барвақт бедор шуду фикри Мирзогул боз сабру қарорашро рабуд. Қавл дод, ки имрӯз ҳар чӣ бодо бод, рост наздаш меравад ва беибо гап зада бо ҷиддият мепурсад, ки оё вай ба хаташ нияти ҷавоб навиштан дорад ё не? Агар не бошад, асло ҳафа намешавад, рӯзҳои наздик ба Оксой меравад ва бигзор ҳама гап байни онҳо монад. Албатта, ана ҳамин ҳел меғўяд.

Бо ҳамин қарори қатъӣ рӯзро истиқбол гирифт, бо ҳамин қарор қорро сар кард, бо ҳамин қарор баъди обхўрии аспон бори дигар ба соҳили дарьё баргашт. Савори Чабдар аз ин тарафи соҳил ба он тарафаш гузашт. Пайҳас намуд, ки дар авул, бар сари порисаҳо ва тарафҳои соячо барф қариб намондааст. Вале дар тепнаҳо ва он ҷойҳое, ки зимистони салт омада буд, несабарфи ҷо-ҷо монда ҳанўз ҳам сафедӣ мекард. Зайли амёбаҳое, ки ҳангоми дарси зоология ба дафтарашон мекашиданд.

Дирӯз дар ахтаҳона раис Тиналиев ва Чекиши бригадир тайёрии дастан десантин Оксойро аз назар гузарониданд. Ба ҳаман сипорҳо рақам гузошта, ба барзгарон вобаста карда буданд. Ба Султонмурод сипори рақами як расида буд. Баъд ҳар кас ба аспаш зину афзор зада, ҳунари ба асп сару қор гирифтани ба сипор кўш кардани ҷоргонаашро нишон дод. Сипас панҷ сипори ба аспҳо кўшшуда дар як қатор саф бастанд. Аслан, аз қатор нигаред, намуди бошукўҳе доранд! Худи аробаи ҷорҷарха барину ба ҷои ароба сипорҳоро кўш кардаанд. Аспҳо бақувват, афзори анҷомашон бачо, сипорҳои рағанхўрда ялаққос мезананд. Барзгарон бо қаду қомати таранг дар бари сипорҳояшон рост меистоданд. Раис Тиналиев дар пеши дастан десантӣ чун лашкарқаш

чиддй кадам мезад. Ба назди ҳар яке истода бо оҳанги низоми меғуфт:

— Тайёриатро арз кун!

— Арз мекунам. Дар ихтиёрам чор аспи наълзада, чор ҳамут, чор кашактасма, ҳашт тасман кӯшкунӣ, як зин, як аргамчинӣ, як сипори дупозагӣ ва се чуфт позан эҳтиётӣ дорам.

Худи хизмати ҳарбӣ барин! Фақат Чекиши бригадир кавокҳоншро амдохта менстод. Хайр, вай мӯйсафед шу-
дааст, ин чизхоро аз кучо мефаҳмад!

Санчиши тайёри хеле нағз гузашт. Вале дар ду мав-
рид дастан десантӣ аз озмонш нагузашт. Ранс Тина-
лиев ҳамаро ба назди афзори анҷоми сипору аспҳои
Эргаш даъват кард.

— Дар афзори асп қамбуди́ро ёбед-ку,—таклиф на-
муд ӯ.

Ҳама чизро диданд, даст-даст карда кофтанд, вале
ягон порасонеро пайдо накарданд. Он гоҳ ранс Тина-
лиев худаш нишон дод:

— Ана ин чист? Магар шумо намебинед, ки тасман
аспи тӯруқ дар бараш тоб хӯрдааст. Мана, ингоҳ ку-
нед! Вақти шудгор кардан тасман тоб хӯрдагӣ бари
аспро сояда яра мекунад. Асп забон надорад. Қор кар-
дан мегирад, рӯзи дигар бошад баран барам мекунад.
Дигар онро қор фармуда намешавад. Ман ба чон ин ас-
пи эҳтиётиро аз кучо меёбам? Дигар асп надорам! Яъне
як испор барон безъитинон нисбат ба афзори кӯшкунӣ аз
қор мемонад. Қанӣ, худатон фикр кунед-чӣ, мо ба чу-
нин бесарусомонӣ роҳ дода метавонем? Набошад мо та-
моми зинистон барон чӣ тайёри дидем?...

Ҳама шарм доштанд. Ҳамин хел як чизи назарно-
гирӣ оқибаташро бинед-а!

— Султонмурод,—насихат меодод ранс Тиналиев,—
ту чун командири десант вазифадор ҳастӣ, ки ҳар бор
пеш аз саршавин қор бисанҷӣ, то аспхоро чӣ хел кӯш
кардаанд. Фаҳмидӣ?

Мавриди дуҷум, ки дастан десантӣ аз озмонш афтид,
нисбатан чиддитар буд. Аслан худӣ командир гирифто-
ри неқомӣ гашт. Ранс Тиналиев аз онҳо пурсид:

— Қанӣ ҷавоб диҳед, ки шаб баъди тамом шудани
зор афзори аспро дар кучо мемонед?

Фикру таҳмин карданд, ҷавобҳои ҳархела доданд ва
оқибат ба хулосае омаданд, ки дар саҳро назди сипор
мемонанд.

— Ту чй фикр дорй, командир?

— Ман ҳам чунин фикр дорам. Дар китъае, ки асп-хоро мекушоем, афзорро дар ҳамон чо назди испор ме-монем. Онро бо худ намегардонем-ку!

— Не, нодуруст. Афзорро шабона дар сахро мондан мумкин нест. На барон он ки касе онҳоро медуздад, дар Оксой каси медуздигагй ҳам нест. Шабона борон ё барф боридаш мумкин. Афзор тар мешавад, аз пусти хомак аст. Боз ачаб нест, ки рубоҳ ё суғур дар сахро онро хонда нобуд кунанд. Фахмидед, ки гап дар кучост? Пас, аз ин чй хулоса мебарояд? Сипор дар сахро бекор ме-монад. Аспхоро яла карда бо афзорашон ба бошишгоҳ биёред. Шумо барон истиқомат юрт доред. Ман фақат як юрт медиҳам, дигар надорам. Хар кадоматон афзор-ро эҳтиёткорона болон саратон монда хоб равед. Фах-мидед? Ин қонун! Охир, инҳо яроқи ҷангии шумост? Хар як аскар, пеш аз ҳама яроқашро эҳтиёт мекунад!

Ана ҳамин тариқ гап мезад он рӯз раис Тиналиев дар назди отряди Оксой, ки барон муоина чун тайёрии ҳарбӣ саф баста буданд.

Ана ҳамин тариқ гап мезад, раис Тиналиев дар зра-фан ба Оксой баромадани дастаи десантӣ. Он рӯзҳо фаро мерасиданд. Ва ҳама ба истиқбол омода буд.

Ана ҳамин тариқ гап мезад раис Тиналиев онҳоро панду насихат дода...

Ана ҳамин тариқ...

Ҳа, ҳамин ҳел шуданаш яқин буд, ки агар баъди ду-се рӯз ҳаво тағйир наёбад, онҳо ба Оксой мераван-ду он ғоҳ ў то тобистон Мирзогулро дигар намебинанд. Султонмурод дар ин бора фикр карда, ба наҳм афтод. Ибро тасаввур кардан барояш ноғувор буд, ки ўро ақал-лан аз дур бошад ҳам, муддати дарозе намебинанд. Ў бошад, имрӯз ба Мирзогул изҳор кардагӣ буд, ки ё ҳа, ё не ғўяд. Агар не бошад, боке нест, вақти интизор шу-дан ҳам надорад, дар Оксой корҳои аз ин заруртаре ҳастанд...

Султонмурод аз соҳил гузашта, пайнаста ба роҳ ме-нигарист. Хисси ҳавотирӣ ба дилаш роҳ меёфт. Вақт ме-гузашт. Ана, онҳо, духтарон! Лекин дар миёнашон Мир-зогул наметофт. Дугонаҳояш меомаданду вай не. Сул-тонмурод аввал ҳафа шуд. Дигар чорае надошт. Бо табъи хира сӯи ахтаҳона раҳсипор гашт. Вале раҳораҳ изтиробе вучудашро фаро гирифт: мабодо ў бемор шу-да, ё ягон воқеаи дигаре рӯй дода бошад. Изтиробаш

торафт меафзуд, ӯ ҳис кард, ки то сабабашро нафаҳмад, ин изтиробӣ бологиранда аз вучудаи дур наменшавад. Қарор дод, ки аз духтарҳо бипурсад. Чабдарро қаймо гардонда, акнун аз паси онҳо рафтани буд, ки ҳамон дам ӯро дид. Мирзогул ҳудаш танҳо бармегашт. Ӯ аллакай ба помонакҳои дарёча наздик омада буд. Султонмурод аспашро маҳмез дод, то ки дар сари помонакҳо вохӯранд. Ӯ дар тӯли ин чанд дақиқа то ҳадде хурсанд шуду то андозае тарсид, ки ҳатто ҳудаш ҳам ба нохост «Азизакам!» гуфтаниро нафаҳмид.

Султонмурод ӯро дар сари помонакҳо мунтазир шуд. Аз асп ҷаҳида фурумаду лачомиро дошта, нигарон шуд, ки ӯ қай ба соҳил мебарояд.

Мирзогул бошад, сӯяш табассумкунон нигариста, торафт наздик меомад.

— Эҳтиёт шав, наафти боз!—гуфт Султонмурод ба ӯ рӯ оварда, ҳарчанд аз помонакҳои васеи ҷимбаст афтидан ба гумон буд. Чӣ хел нағз, ки ӯ аз рӯи помонакҳо хиромида по мемонд. Чӣ хел нағз, ки дар рӯи ин дарёчаи шӯхи кӯҳи ягон кӯпруку кӯпрукча дошт наметод!

Султонмурод сӯяш даст дароз карда, ӯро нигарон буд. Мирзогул бошад, пайваста тарафаш менигаристу табассумкунон наздик меомад.

— Эҳтиёт шав, боз наафти! — дубора такрор кард ӯ. Мирзогул чизе намегуфт, фақат сӯяш табассум мекарду бас. Ва бо ин табассуми дилҷасп ҳаман он ҷизеро, ки доништан мехост, бесухан мегуфт. Эҳ, чӣ қадар содда будааст, ким-чӣ хел хатҳо навишта, нитизорию азоб мекашид...

Мирзогул дасташро дароз карду ӯ қай дасташро гирифт. Чанд сол боз дар як синф хонда наметанист, ки дастонаш ин қадар нарму ҳаловатбахшанд. «Ман ман дар ин ҷо!—мегуфт дастӣ ҳассосаш.—Ман чӣ қадар шодам! Ту шодин маро пай намебарӣ?» Ва ҳамон дам ба рӯи Мирзогул нигаристу дар ҳайрат монд— ӯ ҳудашро ба хотир меовард. Мирзогул ҳам мисли ӯ дар ин муддат тамоман дигар шудааст. Қад кашида, калонтар гаштааст, ҷашмонаш низ ба таври аҷиб парешонхотирона мекурахшанд. Ӯ ба Султонмурод монанд шуда буд, зеро мисли вай пайваста фикр мекард, шабҳо намекобид ва ба дилаш оташи шиқ фитода, ҳардуро шабеҳи якдигар сохта буд. Ӯ аз ин боз ҳам зеботару барояш азизтар шуда, бо тамом хастнаш лабҳанди бахт-

ро мемонд. Ҳаман ибро дар як нафас пай бурду эҳсос намуд.

— Ман ҳаёл кардам, ки ту бемор шудай,—гуфт Султонмурод бо овози дарзон.

Мирзогул дар ҷавоби ин суҳанон чизи дигаре ба забон овард:

— Ана! —як чизи коғазпечро ба ӯ дароз кард. —Ин барои ту!—ва наистода роҳашро давом дод.

Баъдтар ӯ чандин борҳо ин рӯймолчан гулдӯзиро гаштаю баргашта тамошо мекард! Аз кисааш мебаровард, дубора ба ҷояш мемонд, боз мебароварду тамошо мекард. Дастрӯймоли хурдакак, ки калонинаш баробари варақи дафтар буд, хошинаш бо нақшу нигор, гулу баргҳои хушранг зиннат ёфта, бар як гушааш ду ҳарфи калон ва ҳарфи хурди бо риштан сурх бахъизадаи «S Ч М» метофт, ки маънии Султонмурод-чана Мирзогул», яъне «Султонмурод ва Мирзогул»-ро дошт. Ин ҳарфҳои лотини, ки онро дар мактабҳо то ислоҳи алифбои қирғизӣ меомӯхтанд, ҷавобе буд ва хати дарозу пур аз шеърӣ ӯ.

Султонмурод ба ахтаҳона баргашта, хурсанднашро баъд инҳон мекард. Ӯ мефаҳмид, ки бахти барояш муниссаргаштаро ба дигарон гуфтан номумкин аст, ин шараф маҳз ба вай насиб шудааст ва дигар касе амсолаш хушбахт шуда наметавонад. Ба ҳаман ин нигоҳ накарда, Султонмурод мехост ба ҷӯраҳони дар бораи ин вохӯрӣ нақл кунад ва дастрӯймоли тӯхфагиро ба онҳо нишон диҳад...

Қор нағз пеш мерафт. Бачаҳо баъди обхӯрӣ аспҳоро қашав мекарданд, дар сатилҳо ҷав меоварданд, ба охӯрҳо беда меандохтанд. Султонмурод ҳам дарҳол ба қор шурӯъ кард. Пушту ронҳои бақуввати аспонашро тез-тез қашав карда, барон ҷав тохт. Ӯ дар кисаи сари синан гимнастёркаи ҳарбнаш ҳозир будани рӯймолчаро мудом ҳис мекард. Гӯё дар он ҷо оташи ноаёне аланга мезад. Ва аз ин рӯ ҳам хурсанду ҳам дар изтироб буд. Аз он хурсанд буд, ки Мирзогул ба оғоз нишакш ҷавоб дод, аз он бар изтироб буд, ки акнун чизе барояш пурасроере оғоз меёфт...

Баъд ӯ барон ҳасбеда сӯи ғарами юнучкаи пушти ахтаҳона шитофт. Дар он ҷо хомӯшӣ ҳукмфармо буд, офтоб бедареғ нур меношид ва ба димоғ бун тунди алаф меомад. Дар дилаш хоҳише боло гирифт, ки як бори дигар ба дастрӯймолаш нигарад. Аз кисааш рӯй-

молчаро бароварда, онро тамошо кардан гирифт. Бӯи хоси рӯймолча, ки наштаи собуни муаттароро ба ёд меовард, аз бӯи یتовори хасбеда комилан фарқ дошт. Як вақтхое дар мактаб бӯи гесувони ӯро шамида буд ва ҳоло ба ёдаш расид, ки ин маҳз бӯи یتакрори худӣ ӯст. ӯ дастрӯймол бар даст гарки ҳаёл менестод, ки касе онро баноғох ҷанг зада рабуд. Гашта нигоҳ кунад—Онатоӣ!

— Э-ҳа-а, ту аллакаӣ аз вай рӯймолча ҳам мегири!

Султонмурод суи-сурх шуд.

— Ин тараф те!

— Ту саросема настав. Аввал бинам.

— Ман ба ту ин тараф те меғӯям!

— Дод назан-е, медиҳам. Ҳочат надорад!

— Зуд те!

— Ту баландтар дод зан! Фигон бардор, ки дастрӯймолӣ тухфагиро зада гирифтанд! — Ва рӯймолчаро ба кисааш андохт.

Султонмурод дигар ҷӣ воқеа рӯӣ доданаширо ҳам ба ёд надошт. Фақат дар пешӣ назараш рӯӣ бадшақлу ваҳмолудӣ Онатоӣ лаҳзае намудор шуду боз бо тамоми қувват зарбае зада, аз мушти саҳти ба шикамаш расида афтод. Дукат шуда афтоду зуд аз ҷояш ҷаҳида хест ва аз тағӣ гарам бо нафрати дучанд ба Онатоӣи разил ҳамла овард. Баҷаҳо давида омаданд. Секаса онҳоро ҷудо кардани мешуданд. Илтимосу тавалло мекарданд, ба дасташон овезон мегаштанд, вале онҳо боз хато хӯрда ба ҳамдигар мечаспиданд, дар талоши беамон якдигарро поймолу лағадкӯб мекарданд. «Те, меғӯям! Те!» — такрор мекард Султонмурод. ӯ мефаҳмид, ки оқибат фақат як роҳ аст: ё мемурад ё рӯймолчаро зада мегирад. Онатоӣ тануманду боқувват буд, хунсардона мечангид, лекин адолату ростӣ ҷониби Султонмурод буд. ӯ то ҷон дошт ҳамла мекард, ҳарчанд зуд-зуд аз ӯ меафтод. Бори охирин ба рӯӣ панҷшоҳа, ки болон гарам меҳобид, галгид. Дастҳояш беиҳтиёр панҷшоҳаро қаблданд. Панҷшоҳа бар даст аз ҷояш ҷаста хест. Баҷаҳо ба ҷор тараф гурехта фаръед мезаданд:

— Исто!

— Бас кун!

— Девоғатӣ накун!

Онатоӣ дар рӯ ба рӯӣ ӯ даст ёзонидаю пояширо ва-сеъ ниҳода бошиддат нафас мекашид ва ҷонҳавлона ба атроф назар меафканд, ки кучо бигурезад. Вале ҷон гу-

рехтан ҳам набуд—аз як тараф ғарам ва аз тарафи дигар девори ахтаҳона садди роҳ мешуд. Султонмурод дар як дам рӯху мадор гирифт. Ӯ мефаҳмид, ки ин кораш ниҳоятӣ ночорист, аммо илоче надошт.

— Те!— гуфт ӯ таҳдидомез ба Онатой,— набошад ахволат бад мешавад!

— Ма-е! Маҳ!—саросема шуд Онатой, ба сурати кор оҳанги шӯхи додани шуда.—Ина бинед-а! Шӯхӣ карда ҳам намешавад! Ахмақ!—Ва рӯймолчаро сӯяш партофт.

Султонмурод оиро ба пешкисааш монд. Дақиқаҳои дахшатнок гузашт. Бачаҳо охи сабук кашида, шӯру мағал бардоштанд. Султонмурод акиун ҳис намуд, ки ҷи гуна сараш чарх мезанаду дасту пояш меларзанд. Хунро аз лаби кафидааш туф карду чун масте калавида сӯи ғарами ҳасбеда рафт ва худро ба пушт болои он партофту нафас рост намуда ба худ омад...

8

Бо Онатой оштии нашуда бошанд ҳам, корҳои муштарақ водор намуд, ки онҳо қарибҳои шом бо ҳам рӯ ба рӯ гарданд. Ба ҳар ҳол дар дил як снѐҳие боқӣ монда буд. Аз он шарм мелашт, ки чунин як кори беақлонае сар зад. Вале ба ин нигоҳ накарда, Султонмурод мефаҳмид, ки аз як санҷиши бағоят ҷиддӣ гузашт. Рафту каме тарсонҷакӣ зоҳир мекард, аз ҳама пеш эҳтиромаш нисбат ба худ мекоҳид. Ин гуна одам ҳақ надорад ва набояд командири дастан десантӣ бошад.

Ӯ ба ин ҳуҷуса ҳамон рӯзе омад, ки бегоҳаш раис Тиналиев ва Чекиши бригадир аз сафар баргаштанд. Аспҳояшон дар тӯли роҳи дароз хеле хастаю оғушта ба лой гашта буданд. Тиналиеву Чекиши мӯйсафед субҳи содиқ ба мавзеи Оксой раҳсипор шуда, акиун бозгаштанд. Аз сафар розӣ буданд. Баъди ду - се рӯз фурсати ба Оксой кӯч бастан мерасад. Замини киштбоб хеле бишѐр, ҷӣ қадаре ки хоҳӣ, шудгор кардан тир. Майдоии киштро ҳам аниқ карданд. Дашт бедор мешуд. Ҷон бошинигоҳи сахронро ҳам интиҳоб намуданд. Фақат дар он ҷо маскан гирифтани кореро оғоз намудан монда буд, ки барояш тамоми зимистон тайѐрӣ медиданд.

— Ҳа, бачаҳо, ҷӣ хел?—ба онҳо рӯ овард Тиналиев.—Вақтагон ҳуш аст ё не? Ягон таклиф ё эрод надо-

ред? Гуфтани бошед, ҳозир гӯед, вагарна баъди аз авул баромадан дер мешавад.

Бачаҳо хомӯш буданд, ягон кори таъҷилию ҳалта-лаб ҳам ёфт намешуд ва касе низ ҷуръати гуфтани сухани охириро надошт.

— Мо командир дорем,—луқма партофт Эргаш.—У ҳама чизро медонад, бигузор ҳудаш гап занад.

Сипас Султонмурод гуфт, ки ҳоло ягон норасоӣ ва камбудӣ нест, ҳамаашро дида баромадаанд, пойафзолҳо дарбех шудагӣ, либосҳо низ ямоҳ кардагӣ, барон бо-лояшонро пушонидан пустин мегиранд, кӯтоҳи гап, ҳудди онҳо ва аспу сипорҳояшон тайёранд, ки лаҳзаи фаро расидани шудгор ба кор шурӯъ намоянд.

Баъд муҳокимаи масъалаҳои дигар пеш омад—масъалаи ошпаз, хезум, юрти истиқомати ва ба ҳулосае омаданд, ки агар баъди се-чор рӯз ҳаво тағйир наёбаду барф наборад, фурсати ба сахро баромадан мерасад...

Ҳаво бо вучуди абрҳои даргузар нағз буд. Офтоб аз равшанӣ абрҳои парешон гоҳ падида меомаду гоҳ ниҳон мешуд. Аз замин ҳавр мебаромад, бӯи хоки тару аз кайди барф раҳида ба машом меомад...

Ва он рӯзҳо фаро мерасиданд... Ва ҳама ба истиқбол омада буд...

Ҳар қадар тайёри дида бошанд ҳам, пеш аз рафтан боз як гала корҳои майда-чӯйда лайдо гашт. Маълум шуд, ки ду сағрипуш намерасад, ҷулҳои мавҷуда тамоми кӯҳнаю фарсуда гашта, онҳоро ба Оқсой бурдан фоидае надошт. Шабҳои аввали баҳор зайли зимистон хеле хунуканд, алалхусус рӯзҳои аввали кишт... Чекиш мегуфт, ки солҳои пеш, рӯзҳои аввали баҳор вақти бо омоч шудгор кардан баъзан то нимрӯзи нигарони аз сармон шаб нарма гаштани замин меистоданд... Аспи сармохӯрдан бесағрипуш, ки тамоми шаб ларзида мебарояд, чун улави қорӣ арзише надорад.

Султонмурод ба идора назди раису бригадир шифтофт, то ки барон аспҳои колхоз аз авул боз ду сағрипуши дигар бихаранд...

Ва дар ҳамаи лаҳзаҳои серташвишу пурдавуғеч ӯ фурсати ба обхӯри бурдани аспҳоро нигарон буд. Меҳост пеш аз рафтани Мирзогулро чун дафъан гузашта дар сари гузаргоҳи дарёча вохӯрад... Ҳар бор умед мебасту имкони рафтан намеёфт. Султонмурод хеле серкор буд, вақти интизори кашидан ҳам надошт. Барон ҳамаи ҳам ӯ мудом дар мулоқоти кӯтоҳашон бисёр

чизҳои ногуфтаю нотамомеро ҳис мекард ва ҳудахро гунаҳгор мешумурд, ки пеш аз сафар бо каси маҳбубаш вохӯрда наметавонад. Медонист, ки Мирзогул ҳам дар борааш фикр мекунад, ӯ ибро аз нигоҳи нахустини вай, вақте ки дар симон духтар ҳудахро шинохт, пайҳас карда буд. Вале ба гӯшаи ҳаёлаш ҳам роҳ намедод, ки Мирзогул ҳудаи чоран бо ӯ вохӯрданро бичӯяд. Шарму ҳаё ва гурури духтарона ба ин роҳ намедоданд. Духтар бо тақдир намудани рӯймолчан гулдӯзи гапашро гуфта буд, ин тарафаш вобаста ба ҷавонмард аст...

Агар бадбахтии нави рӯй намедод, Султонмурод, албатта, пеш аз рафтаниш бо ӯ вохӯрда метавонист.

Дар арафани сафари Оксой, вақте ки бори охири аспонро ба обхӯри рондани буданд ва Султонмурод баъди он Мирзогулро нитизор шудан меҳост, дар назди дарвозаи ахтаҳона онҳоро Чекиши бригадар боздошт. Таълаш хираю вачоҳаташ гирифта, риши зардинааш парешон, телпакаш то болои абруви хамида.

— Ба кучо?

— Аспҳоро обдихӣ.

— Истед. Ту, Онатой, ба хонаат рав. Модарат нотоб шудааст. Чӣ истодӣ, аз асп фурую рав. Шумо, баҷаҳо, аспҳоро об диҳеду зуд баргардед. Тезтар, ман шуморо нитизор мешавам!

Султонмурод аспҳоро сӯи дарьёча ронда, дам ба дам ҷониби роҳ менигарист чашм аз гирду гӯшааш намеканд: не, Мирзогул дар ҳеҷ кучо наменамуд. Ханӯз вақти аз мактаб баргаштаниш нарасида буд. Барон чӣ ин Чекиши мӯйсафед онҳоро саросема кард? Чӣ ҳодиса рӯй дода бошад? Агар ҳамин боис намегашт, албатта, ўро мунтазир мешуд! Чун пештара ўро боз дар гузаргоҳи дарьёча вохӯрдан меҳост...

Вақте ки онҳо ба ахтаҳона баргашта, аспҳоро дар ҷои худ бастанд, Чекиши мӯйсафед ҳар чори онҳоро ҷамъ карда ба канои бурд.

— Гап дорам,—гур-гур кард эри лаб.

Сипас тақлиф намуд, ки бинишинанд. Ҳама диққат ништа ба девор таъя карданд. Раис Тиналиев рост истода гап заданро мелисандид, ҳудаи ҳамин рост меистоду дигаронро ҳам ба рост истодан водор мекард. Чекиши бригадир баръакс—батамкину оромона нишаста гап заданро нағз медид. Ба ҳар ҳол мӯйсафед—да. Онҳо нишастанду Чекиш риши чулидаашро сила намуда ба гап сар кард:

— Ман ба шумо, Янгитхо гуфтаниам, ки шукр бачаҳои хурд нестед. Талхихон зиндагиро барвақт чашидед, гармию сардихон онро бисёр дидед. Тақдиратон аз азал ҳамин будаст. Имрӯз боз ба сари якеи мо бадбахтии калон омад—падари Онатой, Сатторкул дар фронт ҳалок гашт. Шумо кӯдак нестед, вақте ки ба сари яке бадбахтӣ омад, дигаре бонд дастгиру такягоҳаш шавад. Тайёр шавед, одамонро пешвоз гирифта гусел мекунад, аспхоншонро медоред. Ҳозир дар ҳавли раҳмати Сатторкул мардум барон таъзия чамъ мешаванд, шумо ҳам бояд дар қатори халонк бошед. Боз дар бари Онатой хурдсолон барни финг-фингро сар накунад, гирия карданӣ бошед, баланду мардона гирия кунад, то ҳама бифаҳманд, ки дӯстони содиқи Онатой мегириянд. Ҳамроҳ меравем, барон ҳамин ман шуморо саросема кардам...

Онҳо тӯда шуда, аз пайроҳае сӯи хонаи Онатой, ки дар охири кӯча воқеъ буд, раҳсипор гаштанд. Чунин тӯдаи одамони савору пнедан ба сукутрафта аз ҳар тараф гун мешуданд.

Ҳавон диалгиркунанда ноаён таъйир меёфт. Гоҳ офтоб мебаромад, гоҳ ҷодари абрҳо боз рӯи онро мепушид, гоҳ шамоли сарде вазида, пойҳоро ба ларза меафканд. Султонмурод бо дили пур аз ваҳму дард ва ҳасрати гарон ҷониби ҳавли Онатой қадам мезад. Аз он меҳаросид, ки баъди чанд дақиқа дар авул мисли сӯхтори болон бом, боз як гирияву мотами бузурге сар мезанад ва боз як одами дар оғуши ин кӯҳсорони аҷдодӣ тавлидёфтаю ба камолрасида, абадан аз ҷанг барнамегардад, ҳеҷ гоҳ ва ҳеҷ кас дигар ўро намебинад... «Ба падарам чӣ шуда бошад, то ҳол аз ў на хат хасту на хабар? Кӣ медонад, чӣ шудааст ба ў? Модарам аз тарс девоида гаштаст. Не, фақат ҳамин хел нашавад бас, фақат ҳамин хел!»

Онҳо ба ҳавли Онатой наздик расида буданд, ки аз хона нолаю фиғони ҷонгудозе баланд шуд ва овози гирияву мотам дучанд гашта, ба ҳавлию кӯча, ки он ҷо мардум чамъ шуда буд, печид...

Дастан десантчиҳо аз паси Чекиш қадам зада, баробар мегиристанду овоз меандохтанд:

— Ох, отан мо Сатторкул, ох отаҳаки ҷанговари мо Сатторкул! Акнун мо туро кай ва дар кучо мебинем, ту сари бесоҳибатро дар кучо фидо кардӣ?

Дар ин дақиқаҳо, дар ин дақиқаҳои гарони мусибат

падари Онатой—Сатторкул барои онҳо низ падар буд, дар ҳақиқат барояшон ҷанговари номдор менамуд, зеро бузургини ҳар инсонро наздиконаш баъди марги ӯ, баъди аз вай маҳрум шудан пай мебаранд... Ин кор аз азал ҳамин хел буд ва ҳамин хел хоҳад монд...

— Оҳ отан мо Сатторкул, оҳ отаҳаки номдори мо Сатторкул! Акиун мо туро кай ва дар кучо мебинем, ту сари бесоҳибатро дар кучо фидо кардӣ?

Бо чунин суҳанони аламнок онҳо аз пушти Чекиш сӯи хавлӣ равона шуданду дар тағи дар Онатойро дучор омаданд. Мусибат инсонро сархам мекунад. Онатойи аз ҳама калонсолу бадҷаҳлу боқувват писарбачан бечораю беҳимоятро мемонд. Аз мусибати ба сараш омада, қоматаш ҳам задаву такья ба девор дода, чун тойчан бар қаҳратун афтодае бо овози баланди кӯдакона мегирист. Рӯяш аз ғояти ғирья варам карда буд. Дар паҳлӯяш бо овози баланд додару хоҳаронаш навҳа мекарданд.

Дӯстон назди Онатой омаданд. Онатой онҳоро диду домани ғирьяро саҳттар сар дод, гӯё аз мусибату бадбахтии дар пеши ҷашми мардум ба сараш омада менолиду дилашро ҳолӣ мекард. Ба ин васила ӯ ҳам мадад меҷусту ҳам таскин ёфтаи меҳост. Ин бечораҳолии Онатой ба Султонмурод саҳт таъсир кард. Онҳо бошанд, дасту по хӯрда дар пеши ӯ меистоданду ҷӣ кор кардану ҷӣ гуна таскин додани рафикашонро наметавонистанд. Касе ба ӯ ёрӣ расонда ҳам наметавонист. Ҳеҷ кас ҳатто тасаввур намекард, ки Султонмурод ҳамин дам автомат дар даст ҷаста баромаду ҳаёлан рост ба ҳамон ҷо, ба ҷое, ки ҷанг мерафт, шитофт, нафас рост накарда худро ба майдони набард зад, аз қаҳру ғазаб гулӯгир шудаю доду фиғон бардошта бо автоматаш немисҳоро парронду парронду парронд ва барои марги падари дӯшташ Онатой, барои бадбахтиҳои ба сари сокинони авул афтода қасос гирифт...

Сад афсӯс, ки ӯ автомат надошт...

Оқибат Султонмурод ба Онатой рӯ оварда гуфт (охир ӯ командири десант буд):

— Ғирья наку, Онатой. Ҷӣ илloch, бандагӣ ҳамин аст. Ана, падари Эркинбеку Қуваткул ҳам дар фронт ҳалок шуданд. Худат медонӣ. Аз падари ман ҳам кайҳо боз хату хабар нест. Ҷанг, худат мефаҳмӣ-ку. Ту фақат гӯӣ, ки ҷӣ кор кунем, дардат сабук шавад, фақат гӯӣ ки-фоя...

Вале Онатой такья ба девор дода, калимае ба за-

бон оварда наметонист ва китфонаш беҳтиёр мелар-
зиданд. Ин суханон ўро таскин набахшид, баръакс ала-
машро бедор кард ва ӯ аз шиддати ғирья нафасгир шу-
да, каб-кабуд гашт. Султонмурод давида, дар дўлчае
барояш об овард.

Ва аз ҳамон дам сар карда, барон ҳама коре, ки
дар ин ҷо мебаромад, худро ҷанобгар ҳис мекард. Ӯ ме-
фаҳмид, ки қарор наистода, ба одамон ёр расондан ло-
зим аст. Чоркаса аз дарёча об мекашонданд, хезум
мекафонданд, ба таги самовори аз ҳамсонҳо оварда
алов мемонданд, касоне омадари пешвоз гирифта мегу-
селонданд, ба мўйсафедони савора барон аз асп фуру-
мадан мадад мекарданд...

Халонқ бошад, меомаду меомад. Баъзеҳо барон из-
хори ҳамдарӣ, дигарон барон адои қарзу фарзи банда-
гӣ ба онлан марҳум меомаданд. Дастаи десантӣ бошад,
тамоми рӯз дар ҳавлии Онатой чунбучўл дошт.

Султонмурод лаҳзан аз ҳама вазнинро даме аз сар
гузаронд, ки муаллима Инкамол - апа ҳамроҳи духта-
рони синфи ҳафт омад. Дар байни духтарон Мирзогул
ҳам буд. Инкамол - апа Онатойро ба оғуш гирифта, чу-
нон мегиристу нола мекард, ки ба ин манзараи дилреш-
кунанда бе оби дида нигоҳ карда намешуд. Пешгўнҳои
фолбии овозадор ҳам дар ҳаққи писари муаллима рост
намебаромад ва ӯ ба ин сафсатаҳо дигар бовар наме-
кард. Апа барон ҳамин дилашро аз ғаму ғуссан азият-
овар ҳолӣ намуда, мегиристу дардашро сабуктар ме-
кард. Духтарон ҳам ба муаллима ҷафс шуда ашк ме-
рехтанд. Мирзогул бо сари ҳам беовоз мегирифт, шояд
падари бародараш ба ёлаш расида бошанд, ки сўн ӯ
боре ҳам нигоҳ наафканд. Хатто дар ин ҳолат, дами
бадбахтию мусибат низ ӯ аз ҳама зеботар метофт ва дар
замири Султонмурод як ҳисси амиқи ҳамдардию ифти-
хорро бедор мекард. Меҳост наздаш бираваду ўро ба
оғуш гирифта бигиряд, ғамашро бо ғамаш биомезад...

...Оҳ Мирзогул, оҳ Мирзогул — бикан чон,
Дар осмони соф манам қафари сафед,
Ту ҷуфти нозанини ману ҳампарӣ манӣ...

Баъдтар низ, вақте ки дар ҳавлӣ дуо садо дод ва
ҳама соқит шуда ба худ фуру рафтанд, қафи дасташон-
ро баҳри салавот кушода, ба онҳо чун китоби сарнавишт
назар афканданду гўш ба тиловати мутантану оҳанг-

дори сура доданд, ки ба ин ҷо ҳазор сол муқаддам аз Арабистони номаълум омада, абадияти одамро дар ғавтидану тавлид шудан медонист ва имрӯз ин қазо ба сари падари Онатой—Сатторкули дар ҷанг ҳалокгашта фитода буд. Султонмурод дар ин лаҳзаи зикри хайр ҳам чашм аз кафи дастон рабуда, ба ӯ нигоҳ мекард. Мирзогули ҷавон ҳатто дар ин маросими басо ҷидди зикри дуо ҳам хеле зебо буд. Тафаккури амиқе бар чеҳрааш нақш баста, сӯи ӯ ҳатто нимнигоҳе ҳам намеафканд.

Ана ҳамин тарик, ба ӯ ягон ҳарфе нагуфта бирафт, фақат дами рафтаниш нигоҳи ғамгинонае андохту бо таассуф сар афшонд. Ох, Мирзогул, ох, Мирзогул-бикан ҷон...

Овози ғирьяву мотам дар хонаи Сатторкули марҳум охишта-охишта ҳомӯш мегашт. Сукути бетараҳҳуму ҳушёрқунандаи тан додан ба қисмати носозгор фаро мерасид. Ғирьяву мотам худ нишони эътирозу исён ва норозигӣ аз сарнавишт аст; аз он дида дарк намудани мусибати ҳамешагӣ талхтару даҳшатноктар мебошад. Дар ин ҳолат фикрҳои мағшушу ноумедқунанда ҳамдани доимии кас мегардад.

Онатой бо сари ҳам дар таги девор менишаст. Султонмурод ҷуръате надошт, ки ба ӯ нигарад. Онатойи боқувват, густох ва бадҷаҳро бори ғам пахш карда буд. Аз ин дида, кошкӣ, ӯ дод мезаду мегирист, кошкӣ либосашро дар тан пора мекард, худро ба ҳар сӯ мезад.

Султонмурод намедонист ўро аз ин танҳонию мусибати бефарҷом чӣ гуна ворахонад. Ҳар чӣ ҳам набошад, ба ӯ қуввату мадор бахшидан лозим буд, таскину тасалло дода ғаммондан лозим буд, ки ӯ бекасу танҳо нест, дӯстон дар паҳлӯяш тайёранд, ки барояш ҷон бидиҳанд.

— Рафтем, Онатой, ман ба ту гап дорам,—гуфт Султонмурод сӯи ӯ.

Онатой аз ҷояш хесту онҳо ба пушти хона рафтанд.

— Ту, Онатой, фикри бисёр накуи,—сар кард Султонмурод, ба ҳаяҷон омадаю суҳанҳои даркориро ба-зӯр ёфта.—Охир ман вай... Агар хоҳӣ, ман вай рӯймол-ҷаро ба худӣ худат медиҳам...

— Ту чӣҳо мегӯӣ, Султон! Даркор не!—ҷавоб дод ӯ.—Вай ҳақи ҳалоли худат, онро ба ягон кас надох! Ман бошам... Ту маро бубахш, ки он вақт... маро бубахшу ҳамашро фаромӯш бикун. Ман дигар ҳеҷ гоҳ ин ҳел намекунам, Султон. Ба ман дигар чизе даркор нест...

Падарам буду ўро... Мо чунон интизори омаданаи будем... — Ва аз шиддати алам нафасгир шуда, боз гирифт.

Акиун онҳо баробар мегиристанд, ҳамроҳи замонае мегиристанд, ки дар он зиндагӣ мекарданду ба камол мерасиданд...

9

Се рӯз боз, ки дар мавзеи Оқсой бо сипорҳо замин шудгор мекарданд. Се рӯз боз барзгарон дам нагирифта, аспҳоншро меронданду меронданд. Қитъаҳои нахустини заминӣ навшудгор дар кафи дашт доман меафрохт. Майдонҳои қитъаҳои шудгоршуда торафт афзуда, ба чашм нур мебахшид. Акиун ҳама гап дар сари боду ҳаво буд, рафти қор аз боду ҳаво вобастагӣ дошт.

Дар ҳамвориҳои беҳудуди домани кӯҳҳои Бузургӣ Манас сукути кайҳо боз ҳалалдор нагаштае ҳукифармо буд. Аз ҳамин ҷо дашти Оқсой сар шуда, то ҷӯлҳои ташналаби Тошкенту Чимкент тӯл мекашид. Дар ин фароҳии беинтиҳои сари дашт сипорҳои кӯшшуда гамбӯсаҳои хурдакакеро мемонданд, ки бар рӯи пастҳаи гавак хашида, аз паси худ изи дарозу ковоке мегузоштанд.

Алҳол дар Оқсой се сипор шудгор мекард. Эргашу Қуватқулро дар авул нигоҳ доштанд, то ки ба сикмолаи кишти тирамоҳӣ ёри диҳанд ва намин замин нагурезад. Маълум, ки қори таъҷилист, аммо дар Оқсой низ вақт пайда наменстад, ки қай онҳо меоянд: барон ин қадар майдонро кишт кардан, тамоми дастан десантиро аз субҳ то шом ба по хезондан дарқор, вагарна мавсим мегузарату ҳама меҳнаташон барбод меронад. Султонмурод ба ташвиш монда, ҳар рӯз омадани ду кӯши шудгоркунию улавҳоро бесаброна чашмдор буд. Ваъда доданд, вале дарахашон нест. Барон ҳамин ҳам бо Чекиши бригадир ҷанқолро бардошт. Саҳт ҷанқол кард.

— Оқсақол,— гуфт ӯ,— ба раис Тиналнєв расонед, ки биёяд, сарҳисобашро ёбад. Бо се сипор ин ҷо ҳеч қорро ба субут расонда намешавад. Супоришро иҷро намекунем...

Чекиши мӯйсафед ҷӣ? Ӯ аз алам мӯйҳои сарашро меканд. Султонмурод фаҳмид, ки ба бригадир дурандешу аҳли фаҳм дар қолхоз қор кардан ҷӣ қадар душвор аст. Меҳост ҳама қорро бамаъни, дар вақт-вақташ,

бо тартибу низом ба роҳ монад, аммо сӯхтор сар задагӣ барин сағ соҳибашро намеёбад. Меҳост дар мавсими баҳор бисёр ташвишхоро анҷом диҳад, вале қувваи корӣ нест, одам нест, озуқа нест. Сарашро кашад—думаш ғарқ мешуд. Дирӯз ин ҷо нишаста фикр мекард. Дар авул айни гушнагӣ. Захираҳо тамои шудаанд, то ҳосили нав бошад ҳоло дур. Чорпоён пӯсту устухон гаштаанд, аз гушнагӣ мемиранд, куштанишон фоида надорад. Барон ба беморон гушт харидан ба бозор мераванд. Дар бозор нархи як кило гушт ба як тоннаи пешина баробар аст. Вале ночор мераванд, ҳатто савор ҳам не, сӣ-чил километрро ниёда тай мекунанд. Аспҳои саворӣ пойҳояшонро базӯр кашола мекунанд. Ба умеди онҳо шавӣ, дар роҳ бесоҳиб мемонӣ. Танҳо улаҳои шудгоркуниро ба мавсими кишт парво карданду бас. Онҳо ҷои гирифта бошанд ҳам, бо ин аҳвол чандон дер намепо-янд.

Агар дар боран ҳамаи ин фикр кунӣ, ба даҳшат меафтӣ. Вале аз ҳама бадбахтии калонтарин—чанг аст, аввалу охираш ҳам ҳеҷ маълум нест. Ягона тасалло, ягона умеди хомӯшнашаванда он буд, ки немисхоро мағлуб месозанд, онҳоро аз тамоми ҷойҳо танг карда меронанд...

Имрӯз аз сахар ҳаво ҳаёле кушода шуд. Абрпораҳо ҷо-ҷо метофтанд, вале дар тори кӯҳҳо офтоб гоҳ-гоҳ пайдо шуда, партав меафшонд, осмон фурсате нур гирифта кушода мешуд, боз қавоқ меандохту тира мегашт. Инсфирӯзӣ яку якбора ҳаво хунук шуду гирду атроф торик гашт. Боридаи барф ё борон аз эҳтимол дур набуд. Ҳаво торафт тираю торик мешуд. Баъди хӯроки инсфирӯзӣ барзгарон мачбур шуданд, ки бо худ ҳалта гиранд, то ки ҳангоми борон ё барф онро ба сар билӯшанд.

Аз ханори қитъаи кишт, бар даруни оғардҳои хати сипор ғӯтида пеш мерафтанд. Аввал Султонмурод, дусад кадам аз ӯ дуртар Онатой ва ниҳоят аз қафои ҳама дар масофаи ним чакрим Эркинбек мешитофт. Имрӯз барзгарон дар қитъаи замин танҳо буданд. Се сипори назарногиру кӯҳҳои азим аз пеш. Се сипори назарногиру дашти беканор аз пас.

Раис Тиналиев фақат рӯзҳои аввал ба ин ҷо омаду ҳалос. Қораш бениҳоят бисёр, шитофта рафту Чекиши бригадирро гузошт, то ки оғози мавсими киштро ба роҳ монад. Имрӯз Чекиш ҳам барон талаб кардани сипору

улавҳои Эргашу Куватқул ба авул рафт. Ана ҳамин тариқ, рӯзи сеюми шудгор чуфтгарон бо сипору аспону қитъаи замин, ки онро мебоист кишт кунанду кишт кунанд, то ҳосил ғундоранду мардум нони серӣ ёбанд, тани танҳо монданд...

Майдони кишт аз бошишгоҳи саҳроӣ—юрте, ки онҳо зиндагӣ мекарданд, хеле дур воқеъ буд. Ин бошишгоҳ ба ном хона бошад ҳам, аз дарзаҳои беда, аз халтаҳои ҷав ва дигар лашу луши даркорию нодаркор пур буд. Дар бошишгоҳ фақат ошпазхонаи пир ҳудаш танҳо мемонд. Ӯ ба ҷои он ки сари вақт хӯрок пазад, пайваста гур-гурӯ шикаҷт мекард, ки ҳезум тар ину он нест ва хазору як баҳона. Дар саҳро ғайр аз як пора нону як коса шӯрбо боз ҷӣ даркор. Ӯ доим гурбат мекунад аз зиндагӣ менолад, ғӯе касе вайро барои ягон қораиш маҷмӯат мекарда бошад. Дар авул ӯро ҷандон нағз пешниҳотанд. Аз қимқуҷое омада буд. Дигарон хонаю дар, бачу қач ва хоҷагӣю рӯзгорашонро бесоҳиб монда наметавонистанд, ӯ бошад розӣ шуд, ки ба Оксой рафта ҳамроҳи барзгарон рӯз гузаронад. Бигузӯр насибаш кунад, хӯраду фақат сари вақт таом бипазад. Ӯ бошад давуғҷ мекунад ҳеҷ қорро ба субӯт намерасонад. Барзгарон маҷори ба ӯ ёрӣ расондан надоранд. Охир, аспошин ё трактор нест, ки даргиронию ҳудаш рафтаи гирад. Чалақашро аз сӯзишворӣ пур кунӣ, ҷои халос, мешинию ҳай мекуни. Барзгар рӯзи дароз дар саҳро баробари асп қор мекунад, сипас қор улавро аз сипор қушода, обу авҷот медиҳад, нигоҳубину қору мол мекунад, бо азобе қонашро қашолақунон то юрт меҷасаду аз ло меафтад... Дар сари субҳ хестан-қу, ҳудаш азоби алӣ...

Ташиши аз ҳама асосии барзгарон он аст, ки сипорҳои қардон бошанд, аспҳои қорқӯфтаю қароб наҷаванд, то ки маҷорашон то анҷоми баҳор қифоҷт қунад. Ин муҳим аст, аз ҳама муҳим. Рӯзи якуми оғози шудгор аспҳои баъди даҳ-қонздаҳ қадам рафтаи истода наҷас қост мекарданд. Наҷасашон қарун меафтад. Теги қозаро бардошта, қуқурии оғардро қамтар қардан қост омад. Лекин ин қора аз қонқоҷи то дами одат қардани аспон ба сипору қамӯт буд.

Имрӯз қор нағзтар пеш меҷафт. Аспҳои тифқона бо ҳам қафс шудаю қорашонро ба пеш андохта ва қарданашонро ёзонида зӯрзанон сипорро меқашиданд ва бо ин аҳвол қурати қиштиқашони қирояро аз қитоби қарсӣ

ба ёд меоварданд. Қадам ба қадам, қадам ба қадам сипорро мекашанду мекашанд ва теги поза қабати хокро ругардон мекунад.

Лекин ҳаво касро мефиребад. Ана бӯи барф омад, барфрезаҳо ба боридаи сар карданд... Маълум, ки зинистон ҳақам наравад гуфта, пеш аз видоъ худаширо хотиррасон кардан мебоҳад. Лекин ин ҷонаниаш беҳуда. Барон барзгарон бошад, ногузору бемаврид...

Султонмурод ба сараш халтаро партофт, вале ин кораш ўро аз барф наҷот надод. Ба рӯи аспи оғардкаши мобайни савор шуда, қамчинро болон сар алвонҷ мелоду дам ба дам ин ё он тарафаш аз шастаи шамол кушода мешуд. Барфи часпаку чафси обакӣ меборид. Гирду гӯша аз ғоятӣ барфбод сафед шуд. Дар ин ҳавои тираи барфрез кӯҳҳо ғайб заданд, дунё тангу торик гашт. Фақат садон чу-чун барзгарон чун нолаи паррандагонии гирифтори мусибатгаштае аз қаъри торикӣ ба гӯш мерасид.

Сипорҳо ҳамчунон меҳазиданд. Сипорҳои тирагун гоҳ дар сари теппаи мавҷосо пайдо мешуданду гоҳ дар оғӯши пастхамӣ ғайб мезаданд...

Чор асп бошиддат нафас кашандаю ба оғард фуру рафта сипорро кашола мекарданду ҳаёле аз қаъри замин берун меҳазиданд. Барф аз тахтапушти тарангу тафсонӣ онҳо зуд об шуда, мисли чўйчаҳо аз барашон мешорид. Ба аспҳо мушкил аст, бағоят мушкил, замин лой, суми улавҳо дам ба дам мелағжад, афзолашон тару вазнин гашта, теги поза дар қабати хоки саҳт руст мешавад. Вале сипорҳоро нигоҳ доштан раво нест. Бояд шудгор кард. Пагоҳ, вақте ки офтоб мебарояд, ин оғардҳо шамол меҳӯранд ва замин барон киштан тайёр мешавад. Фақат вақтро дарер надоштан лозим.

Сипор руст мегирифт. Султонмурод дам ба дам аз зин фуномада бо дастан қамчинаш лойи позаҳоро тоза мекард ва сӯи Онатоӣу Эркинбеки аз пуштаи равона овоз мебаронард ва садон ҷавобнашониро шунида, аз байни афзолҳою тани тари аспҳо гузашта, ба хонаи зини аспи оғардкаш менишаст ва боз пеш мерафт.

Барф бошад аз боридаи наместон. Сипорҳои тирагун чун сафинае дар оғӯши тумани сафед шино мекарданд. Ва аз миёни сукути ҳавлаиғези барфбод, ки ҳама овозҳоро паҳш карда буд, танҳо садон фаръеди барзгарон шунида мешуд:

— Она-то-ой!

— Эркин-бе-ек!

— Султонмуро-о-од!

Аз рӯяшон об метаровид, асари барф буд ё арак, дастхоншон дар байни лаҷом варам оварданд, аз хунукию намӣ каб-кабуд гаштанд, пойҳояшонро биқии аспхон бо ҳамдигар чафс мефишурд ва ба дард меовард, меҳостанд онҳоро бираҳонанд, вале чору ночор тоқат мекарданд. Султонмурод мефаҳмид, ки аз пасаш, бар асари оғардҳо Онатойу Эркинбек меоянд ва онҳо секаса шаш позаро ба гардиш меоранд. У ҳақ надорад, дар рӯзи равшан шаш позаро, ки замниҳон Оксойро шудгор мекунад, боздорад. Фақат аспҳо тоб меоварданд ба сахтию машаққатҳо тан намедоданд. Барон ҳамин ҳам ҳаёлан ба аспҳо мурочиат мекарду онҳоро рӯҳбаланд менамуд:

«Зодахон Камбар-Ота¹ тоқат кунед, тифокона зӯр занед. Охир на ҳаман рӯз ин гуна мушкил меояд. Имрӯз барф бошад, пагоҳ барф намешавад. Чу, чу, ба пеш, ба пеш! Тоқат кунед, зодахон Чолпон-Ота, мана охири қитъан кишт намудор шуд, ҳозир чаппасар гашта, тарафи дигар меравем. Тоқат кунед, қадаматонро суст на-намоед. Ман ҳақ надорам шуморо аз сипор кушоям. Барон ҳамин мо шуморо тамоми зимистон нигоҳубин кардем. Илочи дигар нест. Ман шуморо чабр карда, аз рӯи замини гаҳе нарму гаҳе саҳт меронам, бароятон мушкил аст, вале гандум ҳеҷ гоҳ ба осонӣ намерӯяд. Чекиши мӯйсафед мегӯяд, ки як умр ҳамин хел буд ва як умр ҳамин хел мемонад. У мегӯяд, ки нони гандум, ҳар бурдан нони гандум бо арақи чабин олуда аст, фақат итро вақти хӯрдан на ҳар кас пай мебаряду аз кадрӯ қимати ӯи фикр мекунад. Ба мо бошад ӯи беҳад зарур аст. Беҳад зарур. Барон ҳамин мову шумо ба ни чо, ба Оксой омадаем.

Чабдар, ту бародари ман, аспи киштгари ман. Ту ҳам сипор мекашию ҳам маро бар дӯшат мебардорӣ. Бубахш, ки тӯро қамчинкорӣ мекунам. Ҳамин хел кардан лозим. Хафа нашав, Чабдар.

Чонтор, ту аз паҳлӯи чапи сипор, рӯ-рӯи замини шудгор мегардӣ, бароят аз ҳама мушкилтар аст, лекин баъди Чабдар боқувваттарин аспи кӯш худат ҳастӣ. Тӯро Чонтор, падарам Бекбой доимо таъриф мекард. Ёд дорӣ? Ёд дорӣ, ки чӣ хел мо якҷоя шаҳр рафта будем...

¹ Камбар-Ота — ҳомин асотирии аспон.

Аз падарам кайхо боз хату хабар нест, ни дахшат аст, шумо аспҳо, ниро намефаҳмед. Вақте ки одамон аз ҷанг дурудароз хат намекунанд, дахшат аз ин афзуитар намешавад. Модарам аз дасти ғаму ғусса ҷӯби хушк гаштааст. Рӯзи мотамн падари Онатой аз ҳама зиёдтару аз ҳама аламликтар Инкамол-апаю модари ман мегиристанд. Онҳо чизеро медонанд, кадом як чизи нохушро, вале намегӯянд. Онҳо чизеро медонанд... Чу, чу, Чонтор, ман туро тан додан намемонам. Ба пеш, Чонтор! Худатро бақувват гир!

Ту ҳам Думсафед, ту ҳам бародари манӣ. Ту аз пахлуи рости ман, аз мобайни улавҳон кӯш меравӣ. Ту бояд то ҷон дорӣ, зӯр бизанӣ, тую Чабдар аспони миёнаи сипор ҳастед. Ту аспн зебой, думи сафеди ачибе дорӣ. Лекин ту тан мадеҳ, ноумед машав. Ман намемонам, ки ту хаста шавӣ. Чу, чу, Думсафед! Шарманда макуи!

Бародарам, Сиёхтӯруқ, ту аспн оддию хубе ҳастӣ. Вақте ки туро ба қатори улавҳон ҷоргона ҷудо мекардам, аз ту умеди калон доштам. Ту худ аспн корию ғадарой. Барон ҳамин ҳам ба ту эҳтиром дорам. Ту аз қанори ҳама равонаӣ ва мудом дар ҷашм менамоӣ. Аз рӯи ту рамуз мегиранд, ки қорхон мо ҷи ҳол доранд, бародарам, Сиёхтӯруқ. Ман ҳам туро намеранҷонам, фақат бикаш, то ҷон дорӣ бикаш, ба сахтиҳо тан мадеҳ. Ман ба ту ваъда медиҳам: баъди он ки дар Оксой киштукорро анҷом медиҳему ба авул бармегардем, ту боз аз қанор меравӣ, то ки ҳама бубинанд. Мо аз шафати хонаи ӯ мегузарем ва хангоме ки ӯ ба кӯча тохта мебарояд, аввал туро мебинанд, бародарам, Сиёхтӯруқ. Ба ман мӯяссар нашуд, ки вақти омадан ӯро бубинам. Рӯймолчааш дар барам аст, ҳамеша дар барам. Аз барфу борон дар амон аст. Ман дар бораи ӯ ҳама вақт ва ҳамеша фикр мекунам. Ман дар борааш фикр накарда наметавонам. Агар фикр накунам, дунё дар назарам ҳолӣ мешавад, зиндагӣ бароям маънавшро гум мекунад...

Чу, чу, зодагони Қамбар-Ота! Тифоктар бошед, ба пеш, ба пеш! Чу! Чу!... Барфи сабля бошад, якзаӣ мебораду меборад. Ҷи барфи тару дилгиркунанда. Мо сар то по ғарқи об шудаем. Боз шамолаш сарборӣ. Агар ақли ошпазхола бирасаду болон бедаро бо ҷулҳо пӯшонанд-ку, нағз. Агар ақлаш нарасад, беда нам кашида побуд мешавад. Он гоҳ ба шумо—дувоздаҳ сар улав ҷи

мехӯронем? Ба ӯ пеш аз рафтан таъкид кардан лозим буд, фаромӯш кардаам, аз кучо медонистам, ки барф меборад.

Қампири аҷибест ӯ, чашмонаш ҳасадбор. Аспҳон моро таъриф мекунаду аз тамошояш сер намешавад. Аспҳон чӣ хел ба тану тӯшу фарбех, мегӯяд. Бикинашон ду ангушт равшан дорад. Пештар ни хел аспҳоро рӯзи худой мекуштанд. Он вақтҳо, мегӯяд, то ҳадди кафидан гӯшт меҳӯрдем. Вақте ки тӯши аспҳоро дар деҳон калони чилсатила меҳӯшонданд, равшани рӯи он—зардобрӯ бо кафлес чудо карда, ба беморон меоданд. Агар он равшанро, мегӯяд, ба бемор нӯшонӣ—зуд сихат шуда меҳезад. Чашмгуруснаро бинед-а, фақат дар бораи равшан фикр мекунад. Аспҳоро чашм накунад-ку, ҳуб. Хайр, бало ба пасаш. Дар мактаб гуфта буданд-ку, чашмкунӣ сафсатаи хушку ҳолӣ. Мон, чоғ задан гирад, фақат сари вақт хӯрок пазад шуд. Дирӯз моро тамошан хайрон кард, гӯшти бузи кӯҳӣ пухтааст. Ба ҳар ҳол як бузи хароб будааст. Аз кӯҳ, мегӯяд ду шикорчӣ баргашта, ба юрт даромаданд то ки гарм шаванд ва ҳиссан сайдашонро монданд. Раҳмат, ба он шикорчиҳо, одамони аҳли фаҳм буданд. Меҳоханд, ки бори дигар шикорашон барор гирад, барон ҳамин ризқи аввалин каси дучоргаштаро додаанд. Мо бошем, бешубҳа аввалин касони дар сари роҳашон нохӯрдаем. Агар онҳо аз кӯҳ фурумада бошанд, дар гирду атроф ғайри мо касе нест. Ба кӯҳ асп монӣ ё ба дашт—аздусар бо касе дучор намеояд. Барфи сабля ҳам аз боридаи намонанд. Аз элак рехтагӣ барин... Расо аз пову пар мондем...»

Аспҳо беҳол шуда истодаанд... Султонмурод аз зин фурумаду дар пойҳои карахту тазъикёфтааш базӯр рост истода, зайли масте калавида гирдогирди кӯши улавҳо тоб хӯрд. Ва ба ҳоли аспони ларзони ҳаф кардаю аз бунӣ гӯш то нӯти пояшон тар, ки бошиддат нафас мекашиданд, чунон раҳмаш омад, ки аз ғояти алам волид.

Барф ҳамонро мебориду аз дӯши пурҳаври аспҳо об мешуд, мебориду об мешуд. Султонмурод аз сараш ҳалтаи назини тарро афканда, бо дастони карахту ганиогираш лачомро кашид, вале дигар тоқат карда натавониста, гардани Чабдарро оғӯш карду гирифт. Мегиристу зери лаб пичиррос мезад: «Бубахшед, маро бубахшед!—бар лабонаш таъми арақи гарму шӯрмаззан тани аспро ҳис мекард.

— Эй, Султонмурод! Ба ту чӣ шуд?—ба гӯш расид
овози Онатой, ки аз пасаш торафт наздик меомад.

— Аспхоро кушо!—гуфт Султонмурод ба ҷон ҷавоб.

10

Субҳи рӯзи дигар ҳаво гарму офтобӣ шуд. Аз барфу
борони дирӯза асаре намонд, ғайр аз намию сардии
даргузар, ғайр аз заминин шабнамолуду қирави тоза
сари куллаҳо. Офтоби бармаҳал аз паси кӯҳ намудор
гашту бо шафақи фархундаи баҳорӣ нисфи осмонро
партавфишон намуда, ба мавҷудоти олам аз омадаш
дарак дод. Тамоми паҳнои Оқсой бо ҳама нишебия тах-
дашт ва кӯҳдоману пастхамиҳои то дурихон дур ба
чаши мерасид. Қаторкӯҳи Бузурги Манас, ки дар до-
маи онҳо таълид гаштаю ба камол расида буданд, дар
тӯли шаб ҳаёле басо наздик омаданд, акли кас нагирад
ҳаи кӯҳҳо он шаб гӯё ҷониби Оқсой рӯида буданд, то
ки барзгарон сахар бедор шуда, аз бузургиву зебонии
шаҳомоти онҳо бар ҳайрат афтанд.

Ҳаи наздику ҳаи дур, ҳаи дар шафату ҳаи дар қа-
пораҳои дастнорас, куллаҳои кӯҳ дар ин лаҳзаи тулӯ
аҷаб дилфиребона ҷило меоданд...

Ҳа, дар Оқсой субҳи бебадале фаро мерасид он рӯз.
Саросема нашуда, ба шудгоркунии баромаданд, қарор
доданд, ки заминин тар каме шамол хӯрад.

То он дам кашав карданд, афзори анҷомашонро ба
тартиб дароварданд, ҷаи намкашидаро бод доданд.
Офтоб бо саховати тамои гармӣ меафшонд. Он гоҳ ҳаи
яке бо улавҳои чоргонааш сӯи сипори худ раҳсипор гаш-
танд. Сипорҳо ба ҷӯи оғард гӯида буданд. Секаса ҳаи
яки онро кашаида бароварданд, теги позаҳоро тоза кар-
данд, ба чархҳо раванг молиданд. Баъд аспхоро кӯш
карда, қарор доданд, ки то шом ин қитъаро ба анҷом
мерасонанд, пагоҳирӯзӣ бошад ба қитъаи дигар мегу-
заранд. Қор нағз неш мерафт. Аспҳои шаб дамгириф-
таву сахар хорумолдида бардамона меҳнат мекарданд.
Маълум, ки ба қори пурмашаққату кашидани тасмаи
гарони сипор одат кардаанд. Қитъаи шудгори дирӯза
ҳаи беҳуда нарафт, хоки нам шамол хӯрд, қабати оғард-
ҳои рӯгардондашудан болон барф дар зерини шуи офтоб
бо қатори кулӯҳои якхелааш ҷаширо мебурд. Пас, қа-
бати хок «нашикаста» ва «маҷақ» нагаштааст. Пас,
шудгор хушсифат аст.

Рӯзи нағзе буд он рӯз. Ин гуна рӯзҳо мешаванд, ки ҳама кор барор мегирад, зинадагӣ басо ширину зебою оддист. Бехуда тамоми зинистон тайёри намедиданд, меҳнат мекарданд, ҳатто мачбур шуданд, ки мактабро тарк намоянд; отряди Оксой амал мекунад, сипорҳо мегарданд, имрӯз бояд Эргаш ва Қаватқул биноянд. Он гоҳ якҷоя панҷ сипору даҳ назаро ташкил мекунанд. Қувваи корӣ. Десаиҳои ҳақиқӣ! Сипас гандум мекоранд, киштзорро мола мекунанд, он гоҳ нигарони расидани ҳосил мешаванд. Нони гандуми баҳорӣ нони бад нест. Чекиши бригадир меғӯяд, ки гандуми баҳорӣ ҳосили камтар диҳад ҳам, аз ҳамаи гандумҳо бемаззатар аст. Қор пеш меравад. Боронгарӣ ҳам мешавад. Ҳеч мумкин нест, ки борон бар хилофи раъйи онҳо амал кунад, охир меҳнати зиёде сарф мешавад. Боронгарӣ, албатта, мешавад, фақат дар он ҷо, дар фронт истодагарӣ кунанд, аскарони мо ҳуҷум намоянд, то ки ин гандум барон соати хушбахтӣ бирӯяду дар гулӯҳо дарнамонанд...

Онҳо аз канори китъаи кишт пеш мерафтанд. Аввал Султонмурод, аз ақибаш дусад қадам дуртар Онатой, ва ниҳоят дар фосилаи ним чакрим Эркинбек...

Офтоб бештар метафсонд. Дар пешии назар теплаю кӯҳдоманҳо сабзӣ мекарданд. Афсонаро мемунад ин макон: ба як канор биравӣ, тарафи рост сабзӣ мекунад, ба канори дигар биравӣ—тарафи чап. Замини бедоргашта нафаси бароҳате мекашнд. Сипорҳо дар паҳнои Оксой ҳамонро меҳазиданду аз паси худ ёлаҳои тозан оғардхоро меғузоштанд...

Сӯфитурғае аз замин парвоз кард. Дар ҳамин қарибҳо овозашро сар дода тарона хонд ва фурсате нагузашта чаҳ-чаҳаш аз ҷои дигар ба ғӯш расид. Султонмурод лабханд зад. Барон таскини худ месароянд, на лона доранду на шоҳу барге ба ҷои сарнавоҳ, бар дашти урьён ҳар хеле, ки тавонанд рӯз меғузарованд. Ва боз розианд аз қисмат. Аз омади баҳор ҳам розианду аз саховати хуршед ҳам! Охир онҳо дирӯз кучо буданд, боду ҳавои номусондро чӣ гуна паси сар карданд? Акнун, ҳамааш дар қафо монд.

Баҳор дигар гузашт намекунад. Ва корҳои зиёде дар пешанд, ин фақат огози корҳост. Хайр, чӣ! Инак, имрӯз Эргашу Қуватқул меоянд, он гоҳ ҷумлаи дастан десаиҳои баробар мечаспанд ва корҳо пеш меравад, хоҳу ноҳоҳ пеш меравад...

Султонмурод улавҳои кӯшро роида, дар ғӯшаи ва

чандон дур савораеро дид. Ӯ аз канори китъан шудгори дурафтада мегузашту ҷониби онҳо менигарист ва сӯи кӯҳсор раҳсипор буд. Бар китфаш туфанге дошту дар сар телпаки зимистонии серпашм. Савори аспи чирани тануманду роҳдида. Бачаҳо низ ӯро диданд ва фаръёд ангехтанд:

— Эй, шикорчӣ, тарафи мо бигард!

Вале шикорчӣ ҷавобе намедод. Ӯ наздик наомада аз канораҳо мерафт ва пайваста сӯи онҳо менигарист. Султонмурод аз дидани ӯ хеле шод шуда, улавхоро боздошт ва бар сари рикоб хесту ҷонибаш фаръёд намуд:

— Эй, шикорчӣ, раҳмат барон сайд! Раҳмат, меғӯям! Барои сайд раҳмат!

Вале ӯ ҳамчунон ҷавобе намедод. Гӯё на мешуниду на мефаҳмид, ки гап дар ҷӣ бора аст. Фурсате нагузашта, ӯ дар пушти телпаҳо аз ҷашм нихон гашт. Маълум ки фурсаташ танг, аз пан кораш шитоб дорад.

Аз миён тақрибан ним соат нагузашта, шикорчин дуюм намудор шуд. Ӯ низ ҷониби кӯҳҳо равона буду ҳамроҳаш туфанг дошт. Вале ӯ аз самти муқобил, канори дигари замини кишт, аз масофан дуртар ҷониби онҳо нигариста хомӯшона гузашту ҳатто сӯи барзгарон тоб хӯрда ҳолу аҳвол напурсид. Аз рӯи таомул бояд бармегашт, ҳамроҳи барзгарон салому алек мекард, барори қору барори ҳосил меҳост. Ба қавли Чекиши мӯйсафед — одамон дигар шудаанд.

Шояд гани Чекиши солдидаю хирадманд ҳақ бошад.

Синас воқеан басо ҳаяҷоноваре рӯй дод.

Нахустини шуда, оғои онҳоро Онатой шунид. Офарин. То ҷон дошт фаръёд зад:

— Турнаҳо! Турнаҳо мепаранд!

Султонмурод ба боло—ба васати осмони баланду софу фирӯзӣ нигарист. Селан калони турнаҳо мавзунона тоб хӯрдаю хини парвоз саф баста, сӯи ҳамдигар оғои хушҳолонае меангехтанд. Парандаҳо хеле баланд буданд, нале осмон аз онҳо баландтар. Уқбёнуи бузургу нолайдоканори осмон ва селан турнаҳо чуи галаҷазираҳои зиндан шиновар дар оғӯши ин вусъатободи беинтиҳо. Султонмурод сарашро бардошта, маҳви тамошо гашт ва дертар ба худ омада, тамоми овозашро сар дод:

— Ура-а! Турнаҳо-о!

Ҳар се нағз мидиданд, ки бе ҳеҷ шаку шубҳа дар болон сарашон турнаҳо парвоз доранд, вале боз сӯи

хамдигар фаръёд зада, гӯё хабари хушу гайричашмдош-
теро мерасонидаанд:

— Турнаҳо! Турнаҳо! Турнаҳо!

Султонмурод ба ёд овард, ки парвози турнаҳои бар-
маҳал — фоли нек аст.

— Турнаҳои бармаҳал — фоли нек аст! — дар хонаи
зани тоб хӯрда фаръёд зад сӯи Онатой. — Ҳосил меша-
вад, ҳосили фаровон!

— Чӣ гуфти? — нашунид Онатой.

— Ҳосил мешавад, ҳосили фаровон!

Онатой қониби Эркинбек баргашта, сӯи ӯ фаръёд
зад:

— Ҳосил мешавад, ҳосили фаровон!

Ва ӯ дар ҷавоб гуфт:

— Шундаам, шундаам! Ҳосили фаровон мешавад!

Турнаҳо ҳамчунон шино мекарданд, дар уқёнуси
нилфони осмон бештоб шино мекарданд, қаноатхояшонро
мавзунона алвонҷ дода, гаҳе ягон яғону гаҳе тамоми
селаи оғзи хушҳолонае меангехтанд ва боз дар сафи кор-
вон оромӣ ҳукирон мегашт. Дар ҳавои шаффофи он рӯз
гардани нозуки ба пеш ёзида ва нӯлҳои борик, пойҳои
каме гундоштан ҷандею ба тағи шикам кашидан дигар
турнаҳо баръало ба ҷашм меофт. Ҳангоми болафшонӣ
баъзан хошияи сафеди нӯти қаноатхояшон дар партави
оғтоб ҷило меод. Барзгарон ин манзараро дида, пай
бурданд, ки турнаҳо майли ҳамидан доранд. Турнаҳо
торафт поён, сӯи замин меахиданд, гӯё қадом як мав-
ҷи ноаёне онҳоро бар сари теппаҳои дуродур фуру ме-
нишонд. Султонмурод дар умри сараш турнаҳоро чунин
наздик надида буд. Онҳо ҳамеша аз болои сар чун хобу
хаёл ноаён мегузаштанд.

— Нигоҳ кун, мешинанд, мешинанд! — фаръёд зад
Султонмурод ва ҳар се аз зин ҷаҳида, сипору улавҳоро
ба ҳоли худ гузоштадӯ ба сӯе шитофтанд, ки селани
турнаҳо майли ҳамидан доштанд.

Бо тамоми қувват медавиданд. Меҳостанд турнаҳо-
ро аз наздик бубинанд: чӣ шаклу шамоиле доранд он-
ҳо? Ростӣ, ба дидан меарзанд!

Эҳ, Султонмурод чӣ сон ба шаст медавид! Забини
бар зерӣ по ҳобида ҳаёле ҳудаш ба истиқбол меомад.
Кӯҳҳои барфпӯш гӯё баробари замин мешитофтанд. Се-
лани турнаҳо низ, ки аз онҳо ҷашм намеканд, дар осмон
гирд гашта, ба истиқболаш шино мекарданд. Аз ғояти
давидану шодмонии беандоза нафасгир мешуд, аз паси

турнаҳо шитофта, аз дил мегузаронд, ки рафту турнаҳо
паре биафкананд, онро ёфта баҳо мекунад. Баъд он па-
ри турнаро ба Мирзогул тақдир месозаду ҳаман воқеа-
ро чӣ тарзе ки сурат гирифт нақл менамояд. Фақат ко-
ре карда бирасаду турнахоро бубинад шуд. Ё медавиду
дар дилаш инсбат ба Мирзогул меҳри бепойе бедор
мегашт. Эҳ, агар чорае медошт, худӣ ҳамин дам бо ша-
рофати пари турна худро рост ба пешӣ ё мерасонд...
Рост ба пешӣ ё бо шарофати пари турна...

11

Онҳо медавиданд ва мардумакӣ чашми бетарахҳу-
ме мича назада, ҳар як ҳаракаташонро аз роғи нишон-
гирак ба ҳадаф мегирифт ва қаровулаки мили туфанг-
ро манзунона ба яке, дигаре ва сеюмӣ рост мекард.
Лабрези кинаю адоват буд ин мардумак ва сӯи турна-
ҳо давидани бачахоро беамон таъкиб мекард. Замини
худуди роғи нишонгирак басо бузургу пахновар ме-
тофт, вале онҳо аз нӯги қаровулаки мили туфанг басо
хурду назарногир менамуданд... Осмони болои сарашон
инз аз худуди роғи нишонгирак бузургу пахновар буд,
вале онҳо аз нӯги қаровулаки мили туфанг басо хурду
назарногир метофтанд. Қароси ночизе кофист, ки он-
ҳо саросар набуд гарданд... Ҳамааш дар тули як сония
ғайб бизананд, дигар бар роғи ҳадафи туфанг наанамо-
янд, фақат кулангро зер кардан дозим.

— Эҳ, онҳоро беқилу қол сар мезадам, чунон ме-
чиндам, ки қияг нагуфта ба чаҳаниам мерафтанд,—на-
фасашро боздошта, гуфт он ки ҳадаф мегирифт.

— Аҳмакӣ накун! Бо тир ҳазл намекунанд, беҳуда
нишон нагир,—гуфт дар ҷавоб дигараш, ки аз лачоми
асиҳо медошт. Асиҳо аз қабати буттаҳои мушкбӯя, дар
қади ғори шабеҳи лонан гурге базӯр метофтанд.

Қаси ҳадафгир хомӯш буд, мӯшакҳои рӯяш бозӣ ме-
карданд, вале майли фурувардани қаровулак надошт.

— Ин қадар ҷои намоҳон, меғӯянд ба ту,—амр дод
ба ӯ он ки асиҳоро медошт.—Мон давида рафтан ги-
ранд. Ба ту чӣ?

Ҳамчунон итоат намекард. Ё дароз кашандаю рӯи
сермӯяшро ба қундоқ ҷафс намуда, бо камоли ҳаловат
бачаҳои аз фаръеди турнаҳо масту беҳудшударо ба ҳа-
даф мегирифт. Оташи ғазабаш дучанд мегашт. Меда-
ванду меҳанданд, медаванду меҳанданд! Ёфтаанд

вакти хурсандиро! Се бор кулантро зер кунад, хатто парпанак назада чои мелиханд. Медаванду механданд! Аклашонро хӯрдаанд-чи? Медаванду механданд...

Барзгарон дурудароз давиданд ва чуи ба сари теп-на расиданд, барояшон аён шуд, ки турнаҳо торафт баландтар парвоз мекунанд... Маълум, ки аз қасдашон гаштаанд. Е шояд ба назарашон тофта бошад, ки турнаҳо майли фуру хамидан доранд?

Бачаҳо бозистода, нафас рост мекарданд. Аз пову пар монда буданд. Султонмурод боз каме давиду воҷор қарор гирифта, қорвони турнаҳоро бо ҷашмони пуррашк гусел кард...

Сипас онҳо баргаштанд ва шудгори заминҳои Оксойро давом доданд. Рӯзи нағзу фарахбахше буд. Нисфирӯзӣ аробаи бедакаши колхоз барои аспҳо беда овард. Аробакаш картошка, гӯшт, орд ва хезум оварда, пайғом дод, ки Чекиши бригадир пагоҳ якҷоя бо сипору улаҳои Эргашу Қуватқул худро мерасонад. Ба Султонмурод ва бачаҳо расон ки,—гуфтааст ӯ,—дилтангӣ накунанд, ҳама чиз ҳал шудааст, пагоҳ дастан десантӣ бо ҳайати пуррааш ба қор сар мекунад. Баъди ду-се рӯз бошад, худӣ раис Тиналиев ба Оксой меояд. Аробакаш чуни пайғом расонд. Ҳамроҳ хӯрок хӯрданд, даме ки онҳо боз роҳи замини киштро пеш мегирифтанд, ошпазхола ба Султонмурод гуфт, ки хоҳиши авул рафтан дорад. Пагоҳ ҳамроҳи Чекиш барметардад, дар авул қори зарураш ҳаст ҷа барои шустушӯӣ низ собуи оварданиш дарқор. Гурусна намонанд, барои онҳо нон пухтааст, ки ба тамоми рӯз мерасад, шурбон тайёр ҳам ҳаст, фақат онро гарм кунанд кифоя. Султонмурод ҳеч намехост, ки ӯ биравад, вале нонлоҷ розӣ шуд. Охир, бо одами қалонсол баҳе қардану аз роҳаш қардондан ҳубӣ надорад.

Бо ҳамин барзгарон ба сари замин рафта, баъди нимрӯзӣ қисми боқимондан майдонро шудгор қарданд. Шом шудгор анҷом ёфт. Ақиқуи қирон нигоҳ қардан буд, қитъаи қалоне аз даст баромад. Қитъаи нахустини. Боз шудгори ҷӣ қадар заминҳо дар пеш аст. Вале муҳимашин ки қор оғоз ёфт. Ба қавле оғози қор—нисфи қор аст.

Ҳангоми фурумадани торикӣ оғардҳои охириро ба сомон расонда, ҷойҳои ҷаламондан сари қарданиҳоро шудгор қарданд ва бегирумони қашолқорӣ сипорҳоро ба қитъаи дигари замин кӯчонданд, то ки пагоҳ қашарӣ қорро аз майдони дигар сар намонанд.

Рӯзи дароз хеле хаста шуданд. Тасмаҳои хомутро хастаҳолона кушода, аз гардани аспҳо гирифтанд, афзолхоро ба юрт бурда ҷо ба ҷо карданд. Ҳамаи дувоздаҳ сар аспро низ ба тавила—гирди аробаи шалақи бечарх, ки чун охур ба бошиниҳо оварда буданд, бастанд. Ҳа, ҳар аспро ба ҷои худ баста, ба пешани беда партофтанд. Қарор доданд, ки саҳар баризқт меҳезанд, то ки тани аз арак карахшбастаи аспхоро кашав кунанд. Дар торикӣ шустушӯй карданд, баъд андаруни юрт гулҳанак афрӯхтанд ва бар равшании он хӯроки шомро гарм накарда тановул намуданд. Ростӣ, мадоре надоштанд, ки хӯрокро гарм кунанд.

Сипас хоб рафтанд. Султонмурод аз ҳама дертар ёзид. Ӯ пеш аз хоб беруи баромада, аспхоро аз назар гузаронд. Аспҳо оромона рост истода, фук ба беда меҳалонданд ва ҷонҷан хушкро бо рағбати тамои ҳонда, аз хастагӣ фириҳхос мезаданд. Ҳа, оромонаю сар ба сар аз ду тарафи аробаи шаш аспӣ рост меистоданд.

Ҳавои орому ҳаловатбахше дар пеш буд. Моҳтоб хеле коста, ҳиссан ночизаш ҷандон нур намеафшонд.

Султонмурод каме ғаштуғузор намуд, аз ҷи бошад ваҳме ба дилаш роҳ меёфт. Шаби хилвату беодам, сукути ҳавлангезу зулмоти бенитиҳо. Ӯ ба қору бор овози шуда ҳатто пай набурдааст, ки дашти пурсукӯт ҷи шаби даҳшатзое дорад. Саросема ба юрт баргашт, ба ҷониш ёзиду боз муддате хобаш набурд. Дар торикӣ ҷашмонаш кушода буд. Дар ҳар бора фикр мекард, неку бад ба ёлаш мерасид. Ҳона ба хотираш меомаду беихтиёр зик мешуд. Модараш он ҷо ҷи ҳол дошта бошад? Аз падараш инояд то ҳанӯз ҳату хабаре нест. Агар ягон ҳату хабар мебуд, аробакаш имрӯз онро расонида, ҳатман мужда мегирифт. Ҳар ҷи хоҳад, бар ивази мужда меод. Ҷи ҳам меод, ростӣ ягон ҷи кири надорад. Ҳеҷ набошад, як ҳалта гандум ваъла мекард. Тирамоҳ гандумро тақсим кунанд, мужлагонинашро албатта меод. Ӯ дар ин бораҳо фикр мекарду охи сард мекашид, ба ёд меовард, ки ҷи сон бо Ҳочимурод аҳду паймон бастанд, ки агар падарашон аз ҷанг баргардад, ӯро дар истоғ ҳатман пешвоз мегиранд. Ба Ҷабдар ҳамроҳ савор шуда медавонанд, ӯ аз пеш мешинаду додараш дар ақиб. Ҳамин ки падарро вохӯрданд, Ҷабдарро ба ӯ мединҳанду ҳудашон аз паҳлӯи аспи даида, ба пешвози модар ва дигар қавму ақрабо меоянд... Қошқӣ ин хушбахти муяссар мекардид, Ҷабдарро аз қӯш мекушо

санор шуда медавонд... Баъд омада сад карат аз ин зиндтар кишт мекард...

Султонмурод хомӯшона ашк мерехт, зеро ноаён ҳис мекард, ки ин бахт шояд ҳеч гоҳ муяссар нагардад...

Сипас ӯ вохӯриашро бо Мирзогул дар сари гузаргоҳи даръёча ба ёд меоварду дар торикӣ табассуме бар лабонаш медамид. Ӯ ҳатто ба дасташ расидани дастони нарми найро эҳсос мекард ва дасти вай хаёле мегуфт: «Ман шодам! Ман чӣ қадар шодам! Ту нахонд шодии маро пай набарӣ? Ва боз са ёд меовард, ки чӣ гуна дар симон ӯ ҳудаширо даръёфт ва аз ин бозъёфт ҳам ба хайрат афтоду ҳам шод гашт—бешак ӯ шабеҳи ҳудаи буд. Шояд ҳоло Мирзогул масти хоб аст. Ё шояд бедор асту дар ин дами шаб аз бобати вай фикр мекунад. Охир ӯ — мисли ҳудаи шефтаю шайдо аст. Султонмурод рӯймолчаи тӯхфаро, ки дар пешкисан гимнастёркааш ниҳон буд, мепазмосиду навозиш мекард...

Ҳамин тарик ӯ ноаён ба хоб, хоби сахте рафт. Баъд хоби дахшатиноке дид. Гӯё касе гулӯяширо фишурда, дастхояширо тоб меод. Аз асари хоби дахшатинок якбора бедор шуду фурсати дод задан ҳам наёфт. Кафи дасти дурушту назини касе, ки бӯи тунди тамоку мекард, дахонаширо бераҳмона месиконд.

— Агар зинда мондан хоҳӣ, овоз набарор!—гуфт ба беҳи гӯшаш касе, ки ҳарсосзанон нафас мекашиду аз дахонаш бӯи тамоку фағона мезад. Ӯ манаҳашро бо панҷаҳон амбуросо то ҳалди шикастан зер карда, ба дахонаш латта андохт. Султонмурод то ба худ омад, ки дастонаширо алакай тоб дода, ба пушташ саҳт баста буданд. Ба танаи арақи сард дақида, пайкараш худ аз худ меларзид. Ин ду кас дар юрт чӣ мекофта бошанд, чаро дастони ӯро бастанд?

— Инаш шуд,—пичиррос зад яке са шарикаш.—Дигараширо даст мегирем.

Онҳо дар торикӣ чунбучул карда, Онатойро дар чон хобаш нахш намуданд. Онатой дод гуфта, дасту по мезад, вале фурсате нагузашта ӯро ҳам бастанд.

Эркинбек бошад, аз зарбаи ба сараш расида, як фаръёд заду хомӯш шуд.

Султонмурод ҳанӯз ҳам асли воқеаро фаҳмида наметавонист. Латта дахонаширо сиконда, роҳи нафасро мегирӣфт, таноб банди дастонаширо мебурид. Дар юрт зулмоти хавлангезе ҳукмфармо гашт. Охир инҳо кистанд, дар ин ҷо чӣ мекобанд, чаро бо онҳо ин гуна раф-

тор карданд, чӣ меҳоҳанд? Шояд онҳоро қасди куштан дошта бошанд? Барон чӣ?

Султонмурод бо ҳамин андешаҳо дасту по задану лағад андохтаниро оғоз кард. Яке аз ҳозирон ўро бо кундан зонўяш паҳш намуда, бо пушти ангушт ба сараш кўфтан гирифт. Овозаширо чӣндон баланд накарда, бо оҳанги катъӣ гуфт:

— Лағадзаниро бас кун. Шунидӣ ё не? Ту аз афташ ба инҳо сардор ҳастӣ. Мо шуморо бастем, то ки ҷавобгар нашавед. Дар ёдат монд ё не?—гуфт ў ҳамчунон бо пушти ноҳун ба сараш кўфта. — Ақлатириро ба сар гиред—ҳамааш меғузарад. Вакте ки шуморо дар ин аҳвол ёфтанд, воқеаро чӣ хеле, ки ҳаст нақл кунед. Аз шумо чӣ ҳам мепурсанд! Лекин агар ягон кас пеш аз муҳлат бичунбад, сағбача барин мурданивор мекўбам. Чунон мекўбам, ки қонаш мебарояд! Начунбида хоб равад, ҳеч бало намезанад.

Онҳо ҳашшаскувон дашном додаю аху туф карда, аз юрт баромаданд. Султонмурод мешунид, ки чӣ сон онҳо дар ҷои аспбандӣ чунбучул мекунанд, аспҳо турида пой мекўбанд, фириххос мезананд, худро ба ҳар сў меафкананд. Баъди фурсате садон суми аспҳо, қарсоя қамчин, овози дашному ҳақорат ва тарако-туруки пои аспҳо торафт дур шуду дар оғўши зулмоти шаб хомўш гашт.

Султонмурод ҳама лаҳзати воқеан рўйдодаро акнун пай бурд. Аспдуздон улавҳои кишткунини онҳоро мебурданд. Дилаш лабреси дарду алам ва қахру ғазаб гашт. Ў дасту по мезаду меҳост ҳудаширо воҳонад, вале ин зўрзаниҳояш фоидае надошт. То ҳалли нафасгир шудан силтаи мезаду сар меафшонд, бо забонаш латтаро тела мекард. Даҳонаш аз ғояти дард месўхт, пўст мепартофт, меҷағид. Оқибат латтаи зормондаро аз даҳон берун афканд. Хаёле аз қайди асорат раҳид. Хавон тоза синаширо пур карду сараш ноаён ҷарҳ зад.

— Бачаҳо, ин манам!—бонг зад ў, сарашро бардошта.—Ин манам! Ман ғам мезанам!

Қасе ба ў ҷавоб наод. Ў шунид, ки чӣ сон Онатой ва Эркинбек дар ҷояшон зўр зада мечунбанд.

Бачаҳо,—гуфт ў боз,—натарсед. Ман ҳозир. Ман ҳозир ягон илоҷ меёбам. Шумо маро ғўш кунед, шуд. Онатой бичунб-ку, ту дар кучой?

Онатой ҷон коҳондаю бонг зада аз ҷояш хест.

— Онатой, сабр кун! Аз ҷоят начунб!—Султонму-

род аз болон либосу афзолҳо гел зада, худро ба назди
ӯ расонд.—Акиун пуштатро тарафи ман гардону даст-
хонтро наздик биёр. Шунидӣ, пуштатро гардону даст-
хонтро наздик биёр...

Акиун онҳо пушт ба пушти ҳамдигар меҳобиданд
ва Султонмурод палмосида таноби дасти Онатойро ёфт.
Ба Онатой чӣ хел хобидану чӣ хел тоб хӯрданаширо
фаҳмонда, кӯргирехро ҳам пайдо кард. Онатойро тас-
кин додаю ба дард тоқат оварданаширо талкин намуда,
окибат нӯги гирехро кушод ва таноб сахл суфт шуд.
Сипас Онатой ситавзанон дасташро кашиду худро аз
кайди таноб раҳонид...

12

Аспдуздон шитоб накарда мерафтанд. Аспҳоро гоҳ лук-
ка занондаю гоҳ резачорпо меронданд, дар торикӣ хо-
чате ба аспдавонию гирифтори ягон қазон нобахангом
шудан набуд. Корро ба субут расонданд, акиун аз кӣ
мегурезанд—аз бачаҳо? Бар фосилаи сад чакрим дар
ин гирду гӯшаҳо ҷонзоте нест. Бачаҳо бошанд бо дас-
ту*пон баста, аз роғҳои латта базӯр нафас мегиранд.
Ба худо шукр кунанд, ки бо ҳамин муфт халос шу-
данд...

Онҳо чор аспро ҳамроҳ мебурданд. Ба ҳар кадомаш
як ҷуфт мерасид. Аз ин зиеда имкони бурдан нест. Ху-
до ёр шавяду ҳаминҳоро обу лой кунанд, боз дар гулӯ
намонад, кифоя... Роҳи дарозу беодаме дар пеш аст.
То шаҳрҳои гирду гӯшан Тошканд серӯза роҳ. Ҳар чӣ
бодо бод. Фақат коре карда расидин даркор. Он тара-
фаш осон. Дар бозори Олойи Тошканд ҳар як килою
грамм гӯштро сари дав мегиранд. Одамони он ҷо кор-
чаллону савдогар. Дар як дам аз сарашон соқит меку-
нанд. Хайр, он тарафаш кори онҳо. Ба ивази чор асп
олиҷаноб, ки гӯшташ ҳозир бо нархи тилло баробар аст,
пулро чӣ хел мебурда бошанд? Ана муамме, ки ба
майна об кардан меарзад! Ба саршон мезананд, ин
кадар пулро? Хай муфт ба ҷанг оварданд! Фақат зуд-
тар обу лой кардан лозим! Вассалом! Ана баъд коф-
тан гир, дигар пӯшташро аз ҷармгар ҳам намеёбӣ. Пул
бошад—пайғалат задан ҳам мушкилӣ надорад. Ҳо, кай-
хо, ким-кайҳо мебоист пою қадамашонро аз ин ҷойҳо ме-
хонданд, то ки ба ҷанг наафтанд. Ба ҷанг ки афтодӣ—та-
мом! Трибунал! Ба болон мурда тӯй мекунанд! Пул ки

бошад—сарҳисоби зиндагӣ ҳам ёфт мешавад! Дар он сӯи Тошканд боз чӣ қадар шахру маконҳои кушод ҳастанд...

Беҳуда намегӯянд, ки ҳар чӣ бинӣ—аз тақдиру сарнавиштат бин. Қариб ҳаром мурда буданд. Дар чиллаи барфу сармо ба кӯҳҳо барою таъҷиб кун, то ки ягон бузи нимҷонеро бизанӣ. Бизанӣ ҳам гӯшташ бекора, фақат рағу пай, ҳатто ҳида намешавад. Ҳо, тирҳо ҳам қариб тамои шуда буданд. Бо ин аҳвол чандон дер наметонданд. Ва кӣ фикр мекард, кӣ ҳудӣ аз осмон афтадагӣ барин ин бачаҳо бо сипорашон дар Оқсой пайдо мешаванд. Худованд ҳудаш фиристод! Ё дар болон сар ҳозирӣ нозир аст, ризқи ҳар бандашро пешакӣ қисмат кардааст.

Аспхоро ҷудо накарда, аз як сар кушода бошанд ҳам, чун моли худодод рӯи кабурған ҳар кадомаш қариб ду зигушт равған дорад. Ҳозир ин ҳел асп дар рӯи олам ёфт намешавад. Чунон хомшӯрбон Солаззат шавад, ки оби даҳон бирезад. Ҳаст ӯ, дар болон сар ҳозирӣ нозир аст, худованди қарим! Ҳам ризқу рӯзи фиристоду ҳам барори қор!..

Онҳо шитоб накарда мерафтанд. Вазин аспхоро баҳудаю беҳуда қохондан чӣ ҳолат. Ин ҳел аспхоро қасбонии бозори Олой дар ҳоби шабашон ҳам надиданд. Пулро зинагӣ накарда бароранду гирифтани гиранд!...

Инак, чор аспӣ нозанин дар қайди тасмаҳои дарози этақунии пешакӣ тайёршуда, резачорпо мешитобанду фириҳхос мезананд ва аз кучо меоданд, ки чӣ пешомаде онҳоро нигарон аст. Дуздидани аспҳо ҳам пешакӣ фарзу тахмин шудааст. Галлаи сарҳӯйро рондан осон нест, чор тараф меғурезанд. Яке аз саворон чилавҳои этақуниро дар даст меодораду аспҳо аз ду пахлуяш—ду сар аз чапу ду сар аз рост мутеона меоянд. Шарикаш бошад, савори аспӣ ҷиран аз қафо онҳоро бо қамчин меронаду сарқашӣ қардан намеғузорад. Тарзе меронад, ки на шитоб кунанду на суст роҳ гарданд. Аз рӯи ақлу фаросат бояд қор қард, аз рӯи ақлу фаросат...

Ҷабдар дар ҷояш менестод. Сулғонмурод ҷаҳида ба Ҷабдар савор шуду гирдоғирди юрт аспашро тозонда, фарёд зад:

— Онатой, рост ба авул асп бимон! Дар ягон чо на-
ист! Бидавон! Одамхоро хабар кун! Ман онхоро дарь-
ёб мекунам, сари рохашонро мегирам, Фақат ту зудтар
бирас! Ту, Эркинбек, аз юрт ягон кадам дур нарав,
Фахмидй? Асп бимон Онатой асп бимон!..

Султонмурод инони Чабдарро сӯе сар дол, ки нава-
как аспдуздон ниҳон гашта, садон суми аспҳо то дергоҳ
ба гӯш мерасид.

— Ба пеш, Чабдар, ба пеш бародари чонам, Чабдар!
Онхоро дарьёб кун, дарьёб! Натарс, ман намеафтам, зар-
бу лат ҳам намехӯрам! Ба пеш, Чабдар, ба пеш! Агар
бимирем, якҷоя мемирем, фақат битоз, то чон дорӣ, би-
тоз! Медонам, ки торик аст, торикни дахшатзо, аз хатар
бим дорӣ. Вале натарс, ба пеш битоз, то чон дорӣ, би-
тоз! Кучо гум шуданд онҳо? Ҳо, ана, чизе дар пеш базӯр
метобад, чӣ бошад? Кам-кам мечунбад. Аз чашм гум на-
кунем, шуд. Ба пеш, Чабдар, ба пеш... Қоре карда на-
афти, Чабдар, асло наафти...

14

— Таъкиб мекунанд!— харосида фаръёд зад яке аз
аспдуздон, садон аспи давиданстодаро пайҳас намуда.

Онҳо низ ҳадаҳа шуда, аспҳоро аввал резачорпо
ронда, баъд ба чорхез гузаштанд. Дигар истиҳола кар-
дан маъние надошт. Ҳар чӣ бодо бод! Гурехтан даркор!
Ба қафо нигоҳ накарда гурехтан даркор.

Қаси пешангӣ тасмаи ҷилавхоро ба банди даст пе-
чонида мекашиду рӯи зин ҳам мезад. Шарикаш аспҳо-
ро аз қафо камчинкорӣ намуда, то чон дошт шитоб ме-
кунонд. Замин дар зер сели сумҳо меларзиду садо ме-
дод. Шамол дар беҳи гӯш ҳуввос мезад. Зулмоти шаб
бо амвоҷи тираю беинтиҳо чун сели хурушоне ба истиқ-
бол меомад.

— Истед! Аз ду сар хато намехӯред, исте-ед!—боиг
мезад Султонмурод ба дастан савораю аспҳо торафт
наздиқ омада. Овози ӯ аз миёни гулдурроси осмонгир
суми аспҳо канда-канда ба гӯш мерасид.

Чабдар! Аспи бузурғам Чабдар! Аспи дастомӯзи па-
дарам, Чабдар! Аҷаб метозад! Гуё мефаҳмад, ки дарь-
ёб накарда наметавонад, ҳақ надорад, ки дар ин тоҳ-
тутози дахшатангези паҳнои Оқсой бар дили шаб аз
по биафтад.

Султонмурод аспашро бо шаст тозонида, ба пахлуи аспдуздон рост мешуд. Аз шафати аспхое, ки ҷилавашон бар дасти бегона буд, ба осонӣ гузаштан муяссар намегашт.

— Аспҳои моро диҳед! Диҳед мегӯям! Мо бо инҳо шудгор мекунем!—дод мегуфт Султонмурод.

Савори ақиб сари аспашро гардонда, даррандавор худро сӯяш афканд, қасди бо як зарба ӯро аз болон асп афтондан дошт. Вале асп зуд ҷангалат андохт. Офарин Чабдар, сад офарин!

Султонмурод аз таъқибии савори ақиб раҳида пеш гузашт, аз бари аспҳо ҷафс шуда савори пешро танг мекарду қафо гардондан мехост.

— Ақиб гардед! Ақиб!—фарёд мезад ӯ.

— Бирав, мекушам!—бонг мезад савор сари аспҳоро ба пеш рост карда. Вале Султонмурод боз пеш мегузашт, боз танг мекард ва ба рост рафтани аспҳо ҳалал мерасонд.

Онҳо ҳамин тариқ пеш мерафтанд. Савори ақиб дам ба дам ӯро меронд, ӯ бошад гоҳ аз як тарафу гоҳ аз тарафи дигар тоб хӯрда, сари роҳашонро мегрифт, ба гурехтанашон монет мешуд.

Оқибат садон тир аксандоз гашт. Султонмурод онро нашонид, фақат якбора дурахшидани равшанноро диду лаҳзае аз фазои беинтиҳон Оксой ва шабаҳи тирани аспҳою одамон, ки дар шафаташ девонавор метохтанд, ба хайрат монд...

Ҷ аз асп фитода, сӯе парида рафт, муаллақзани ҳелиду дарди ҷонкоҳеро дар рӯи заминии саҳт эҳсос намуд. Ҳамон дам ҷаҳида хесту пай бурд, ки аспаш аз пешро хӯрдан наафтадааст. Асп ба пахлу ёзида, сарашро дам ба дам аз замин мебардошт, хиррос мезад ва пойҳоиашро бардорозан мекард, гӯё ҳанӯз ҳам оҳанги давидан дошт...

Аз ғояти дарду алам назъран бадхашмоние заду беҳасар аз холи худ бар дунболи аспдуздон ба тохтан даромад:

— Исте-ед! Аз ду сар ба ҷангам меафтед! Шумо Чабдарро куштед! Аспи дастомӯзи падарам, Чабдарро!

Ҷ беҳудона медавид, аз ғояти ҳашму ғазаб медавид, аз дунболи рақибон медавиду медавид, ҳаёле онҳоро дарёёб карда, боздоштаю ба ақиб мегардонда бошад. Дастан аспҳо мерафтанду сумашон дар торикӣ нақора менавохт, дастан аспҳо бошитоб торафт дур ме-

рафтанд, вале ў ба ин тан додан намехост, мекушид онхоро даръёб кунад. Ў медавиду мепиндошт, ки ачзон баданаш оташ гирифта месўзад, алаалхусус рухсораву дастонаш, ки гарқи хун гаштаанд. Хар кадар тезтару бештар бидавад, ҳамон кадар сўзиши рухсораву дастонаш меафзуд...

Баъд ў афтод, ба рӯи замин гелида рафт, бугз гулўяшро фишурду бо азобе роҳи нафасашро кушод. Ў намедонист, ки аз ғояти дарди ҷонкоҳ рухсораву дастонашро ба кучо занад. Ў печутоб мекурд, фиғон мекашид, меволит, ин шаби зулмонию дурахшидани аланган оташгунро ҷашми дидан надошт...

Ў мешунид, ки садои тапар-тупури сумҳо торафт дуру хомӯш мегардад. Замин ҳамчунон сусту ноаён ларзида, садоҳои торафт дуршавандаро фуру меншинад ва фурсате нагузашта атроф саросар оромӣ сохит гашт...

Ў почор бархесту рӯ ба қафо овурда, навҳан талху боаламеро сар дод. Акиун худро бо чизе фирефта наметанонист ва касе ҳам набуд, ки дар ин Оксойи торикӣ беодам ўро таскин бидиҳад. Мегиристу ба ёд меовард, ки ҷӣ сон ба Ҳочимурод ваъда дода буд, ки вақти аз ҷанг баргаштани падар ўро ҳамроҳ мегирад. Не, акиун ба ў ва Ҳочимурод муяссар намегардад, ки дар аспн падараш Ҷабдар савор шуда, сўи истоғҳ бидаво-нанд. Акиун дар пахнон Оксой ба кадре ки мебонист, гандум кишта наметавонанд. Ва акиун он рӯзи фархундаи пур аз шодмонӣ тантанаву, ки онҳо аз Оксой дур баргашта ҳамроҳи кўши улав сипорҳои позаашон ялақ-косию киштхўрдари кашолакунон мегузаранд, дигар фаро намерасад. Ва Мирзогул дигар хушхолона ба кўча намешитобад, тантанаву ба ашуд баргаштани ўро намебинанд ва аз дидораш ба ваҷду сурур намеояд... Орзуҳои барбод рафтанд. Аз ин рӯ мегиристу мегирист...

15

Дар сари даваш бӯи гирифтаю ҳамоно аз дами шамол асари хуни тозаро эҳсос намуд, гург ҷоргома медавиду ба макони ин наштаи гуворо рағбатангез торафт наздик меомад. Вай гурги пири калону бадҳайбате буд, ҳарчанд аз асари зимистон лоғар гаштаю дунгии сари ёлаш бузургтар метофт. Даме ки дар Оксой сайдакҳо мезистанд, ў зимистонро бо азобе ба сар мевурд. Сайдакҳо акиун аз Оксой ба мавзеи Кумистони

Калон барои наслафзоӣ рафта буданд. Галаи гургони ҷавон дар кӯхистон монда, бузҳои кӯҳи бемадоргаштаро дар тангиноӣ пайроҳаҳо думболгиркунон ба ҷанг меоварданд. Аммо вай талхтарин соатҳои умрашро ба сар мебурд. Баъди холи гарони зимистон аз лонашон беруи омадани суғурхоро нигарон буд. Рӯз ба рӯзу соат ба соат мепоид. Мавсими ба офтобруи баромадани суғурхо фаро мерасид ва ин ягона василаи наҷот буд. Суғурхо дар тахти замин, дар лонан чуқуру дастнораси худ аҷаб дуру дароз хобиданд! Ва ин рӯзҳои тӯлонии Оқсой барои гургони гурусна басо тоқатнопазиру ғамангез буданд!

Гург бар асари бӯи сармасткунандан хун медавиду хашму ғазаби ноаёне дар вучудаи боло мегирифт, то ки ғаниматашро ягон махлуқи дигар нарабояд... Ин ғанимати наҷотбахш ҷасади асп буд. Бӯи араки тану нахшан гӯштаи сарро гич мекарду ба ғардиш меовард. Дар тӯли умри дароз ба вай ҳамагӣ се ё чор бор муяссар гашта буд, ки хамроҳи галаи гургон аспхоро таъқиб кунад.

Гург медавиду оби даҳони нимвояш беист мерехт, гург медавиду дарди ҷонкоҳе дар меъдан холиаш авҷ мегирифт. Гург зайли шабаҳи тираи сафедфеме дар дами субҳи козиб медавиду медавид.

Вай ҳар қадар майли барқивор ба ғанимат дандон задану дарафтодан дошта бошад ҳам, савқи ирсӣ монеъ шуду худро дуртар боздошта ғирдоғирди сайд ҷарх зад. Ва ҳамоно дам ҷо ба ҷо қарахт шуд—дар паҳлун ҷасади бечони асп одаме меистод. Одам ҳавотиромез аз ҷояш хест.

— Эй!—фаръёд зад Султонмурод по ба замин кӯфта.

Гург қафо ҷаст, думашро миёни пойҳо ҷафс карда ночор дуртар гурехт. Рафтаи рост меомад, ин ҷой қаламрави одам буд. Одамизод ҳалал мерасонд, ки ӯ ғаниматро соҳиб шавад. Гург каме дуртар рафту якбора бозистод ва гуррунгоси бадхашмонае зада, сӯи одами баргашт. Дар ҷашмонаш оташаки қабудфони хашму ғазаб аланга мезад. Сарашро ҳам кардаю дандонҳояшро гиз намуда, бо кинан беинтиҳи оҳиста-оҳиста пеш меомад.

Султонмурод вайро бо фаръёли таҳдидомезаш боздошт ва фурсат ёфта, лачомро аз сари Ҷабдар рабуд. Ӯ лачомро саросема тоб дода бо бандина басту таноби

нӯхтаро бар гирдаш печонида, сӯлуқи вазнини оҳани-
нашро берун гузошт. Сӯлуқ акнун барояш ба ҷои яроқ
кор меод.

Гург ӯз бештар ҳазид, ба замин ҷафс шуд ва зай-
ли фанари фишурдае омодаи ҷаҳидаш гашт.

Султонмурод дар умраш бори аввал садон таппида-
ни дилашро бараъло мешунид—дар сандуқи синааш ҷи-
зе ҷун мушти гарон тазъик меҳӯрду садо меангехт...

Султонмурод лачмро фишурдаю дастонашро бар-
дошта омодаи ҳамла менстод...

МУНДАРИЧА

НАХУСТИН УСТОД
(*Тарҷуман Х. Аҳрорӣ*)

5

ТУРНАХОИ БАРМАХАЛ
(*Тарҷуман Б. Абдурахмонов*)

6

Барои бачаҳои синни миёна
ва калони мактабӣ

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ

Первый учитель

(аз тоҷикӣ ба русӣ)

Рӯсмон Ф. Навилтаев
Муҳаррири расмӣ З. Қасқаб
Муҳаррири техника И. Носиров
Муҳаллах О. Номатӣ

БН № 195

Ба матбаа 06.01.88 супурда шуд. Ба ҳамаи 21.07.88 иҷозатнома
Қоғози типографик № 2. Ҳуруфи адабӣ. Чопи барҷаста. Формати
84x105%. Ҷузъи ҳамаи шартӣ 9,24. Ҷузъи рӯйи
шартӣ 9,06. Ҷузъи нисбати ҳамаи 9,06. Адаби намер 10000
русӣ. Сурӯшӣ № 466. Нарҳи 55 тин.

Намӯнаи «Адаби»-и Комитети давлатии РСС Тоҷикистон
онд ба қорҳои намери, типографик ва савдон китоб.
734003, Душанбе, кӯчаи Рӯднок, 33.

Матбааи № 1 Комитети давлатии РСС Тоҷикистон онд ба
қорҳои намери, типографик ва савдон китоб.
734025, Душанбе, хайбони Ленин, 37.

КИТОБХОНАИ МАКТАБ

«АДИБ»

000838835